

Lojze Požun

Revirska četa leta 1941

»Razen ljudske sile same je ni moči, ki bi mogla osvoboditi ljudstvo. Maksim Gorki.«

(Napis, vrezan na puško Nandeta Sušterja, komunista, partizana-politkomisarja in delavca-umetnika, ki je padel 9. januarja 1942 nad Trbovljami.)

Doslej še nimamo zgodovinskega pregleda o udeležbi rudarskega delavstva v narodnoosvobodilni vojni. Rudarski revirji — Trbovlje, Zagorje in Hraštnik — kot eno najstarejših središč delavskega gibanja in kot eno najmočnejših revolucionarnih in komunističnih žarišč v Sloveniji med obema svetovnima vojnama so tudi med narodnoosvobodilno vojno častno izpolnili svojo dolžnost.

Pričujoči spis se loteva enega dela zgodovine rudarskih revirjev med NOB, namreč nastanka, razvoja in bojevne poti Revirske čete leta 1941. Pregled vojaške plati narodnoosvobodilnega gibanja v revirjih sem sestavil na podlagi arhivskega in spominskega gradiva. Zavedam se, da je spis še pomanjkljiv in da vsega še nisem mogel prav osvetliti. Kljub temu menim, da pregled daje sliko vojaških naporov rudarskega delavstva in da bo dobrodošel tako bravcu, učitelju in političnemu delavcu kakor tudi udeležencem NOB in zgodovinarjem. Predvsem pa naj mlada generacija vidi, kako težak je bil boj za nacionalno in socialno osvoboditev.

Organizacije Komunistične partije Slovenije v revirjih so imele v primerjavi s sosednimi štajerskimi partijskimi organizacijami največ članstva. Zato je bila tudi prva Revirska četa med vsemi štajerskimi četami najmočnejša. Ob številnih osnovnih organizacijah OF, ki so po revirskih dolinah in v polkmečkem hribovskem okolišu združevale pripadnike različnih političnih strank in struj ter sicer zelo uspešno delovale, so bili vendar prvi partizani skoraj izključno iz vrst Komunistične partije in Zveze komunistične mladine ter delavskega porekla, večinoma rudarji. Ti so nosili najtežje breme oboroženega upora. Še več, nekaj starih prekaljenih revirskih komunistov je po direktivi CK KPS odšlo ob začetku vstaje v razne predele Štajerske, v Šaleško-Mislinsko dolino, v ptujski okoliš, v celjsko okrožje, na Kozjansko in v litijsko okrožje, kjer so delovali kot inštruktorji partijskih kadrov in organizatorji upora.

Ti komunistični kadri so v neravnem boju s fašističnimi sovražniki popadali kot terenski delavci ali v partizanskih vrstah skoraj do zadnjega. Od približno sto revirskih partizanov iz leta 1941 jih živi le še petnajst.

Ta kratek pregled Revirske čete v letu 1941 zajema obdobje od prvih začetkov odpora do januarja 1942. V nadaljnjem spisu bom obdelal Revirsko četo v letu 1942 v sestavu I. štajerskega partizanskega bataljona.

1. Okupacija

Po marčnih dogodkih v Beogradu so se oddelki jugoslovanske vojske razšli tudi po zasavskih hribih. Na hitro so popravili poti na okoliške hribe, da so nanje lahko postavili nekaj protiletalskih baterij. Pripravili so vse potrebno za razstrelitev pomembnejših objektov, predvsem mostov in rudnikov, ter razpostaviti straže. Urejeni so bili bolj po domače, saj kot rezervisti vojaške discipline niso mnogo upoštevali.

V nedeljo, 6. aprila je radio že zgodaj zjutraj napovedal nemške letalske polete proti jugu, vendar so posamezna letala in manjše skupine »štuk« priletele iz celjske smeri proti Zidanemu mostu in vzdolž zasavske železnice šele sredi dopoldneva in jih je vojska s Širij nad Zidanim mostom, z Retij nad Trbovljami in od drugod ves čas obstreljevala, ne da bi kaj zadela. Tuleča letala, ki so se spuščala nad Zidanim mostom, je bilo videti in slišati celo v Zagorje in Trbovlje.¹

Po raznih novicah o stanju na severni, avstrijski fronti, se je kmalu razvedelo, da sovražnik prodira v državo z vseh strani.

Okrožni komite KPS je poslal delegacijo, ki so jo sestavljali Franc Salamon, Lojze Hohkraut in Tončka Čeč (po drugih podatkih Franc Salamon, Lojze Hohkraut, Vili Vresk in Francka Unetič²), k poveljniku vojaških enot, k nekemu majorju v trboveljsko šolo na Vodah, da bi ponudila sodelovanje in pomoč komunistične partije. Komandant se z njimi ni hotel razgovarjati in jim je celo zagrozil z aretacijo. O pogajanjih so odposlanci obvestili članstvo, skojevce in simpatizerje. Še vedno pa so vztrajali pri nabiranju prostovoljcev, ki naj bi odšli preko Kuma do obrambne črte na Dolenjskem.³

Prve dni vojne, ko je bil položaj še nejasen, je partija nastopila legalno. Njeni člani so se javno sestajali, vodstvo predvsem v Rudarskem domu, delili so letake, pojasnjevali politično in vojaško stanje, pridobivali ljudi za boj proti nacifašizmu in zbirali prostovoljce. Na sestanku vodilnih revirskih komunistov 8. ali 9. aprila v Rudarskem domu so po oceni položaja tudi že določili zborna mesta, vodstva in čas odhoda prostovoljcev. Po splošnem umiku jugoslovanske vojske s severa pa je nastala tudi v revirjih splošna zmeda. Vojaki so se po okoliških hribih še zadrževali pri kmetih, v kolikor niso pobegnili, domačini civilisti pa so se ob zapoznelem razglasu o splošni mobilizaciji dogovarjali, kam se bodo pred vojno viхро poskrili. Istega dne je aktiv komunistov po temeljiti razčlenitvi najnovejših obvestil sklenil zbirati orožje, strelivo in opremo ter preklicati odhod prostovoljcev proti jugu. Vsi kompromitirani komunisti in simpatizerji pa naj bi se umaknili na Sv. Planino (sedaj Partizanski vrh), da bi se tako zavarovali pred morebitno aretacijo.⁴

¹ Vili Toman, Nande Rotar in drugi očitvidci, ustni viri; Matko Šulin, Zagorje do 9. avgusta 1941, Zasavski vestnik (citiram ZV), 1954, šte. 31.

² Ivo Šorn-Bojan, Borba revirjev od 1939 do 1945, ZV, 1945, šte. 20 (citiram Šorn, Borba revirjev). Prav tako on, ustni vir.

³ Pavle Baloh-Peter, izjava v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (citiram arhiv IZDG); Franc Kralj-Cink, Ivo Šorn-Bojan, ustna vira.

⁴ Prav tam.

Rudarski delavci iz Trbovelj, vsi predvojni člani in funkcionarji KP Slovenije, kasneje borci, komandirji in komisarji Revirske čete. Z leve na desno sedijo: Franc Salamon, Vili Vresk, Lojze Hohkraudt, Ivan Keše, Jože Rudman; stojijo: Ivan Gorjup, Lojze Zupančič, Franc Sotlar, neznani in Jože Umek. Večina je padla v narodnoosvobodilni vojni. Edini, ki živi še danes, je Ivan Gorjup. Fotografija je iz leta 1939.

Medtem ko so se mobiliziranci že vračali na svoje domove in so nekateri še nosili orožje, češ, da vojne še ni konec, se je zbralo naslednji dan na Sv. Planini nad Trbovljami okrog trideset komunistov.⁵ Dan so prebili v gozdu, zvečer pa so v gostilni Zofije Zavrašek razpravljali o nadaljnjem delu in hodili v bližnji Počivavškov hotel poslušat radio. 11. ali 12. aprila zvečer je prišel med nje tudi Slavko Šlander, okrog desetih ponoči pa še približno dvanajest partijcev ali skojevcev, ki so se bili umaknili pred Nemci iz Šoštanja in si kot prostovoljci v Št. Pavlu mimogrede prisvojili vsak po eno puško s strelivom. Na skupnem sestanku so se dogovorili, da orožje zakopljejo in se vrnejo proti domu.⁶ Z njimi je odšel tudi Šlander. S temi francoskimi puškami so se pozneje oborožili prvi trboveljski partizani.⁷

Skojevci in sorodniki komunistov, ki so se umaknili, so skupino na Sv. Planini sprti obveščali o dogajanju v dolini.⁸

Nekateri oddelki jugoslovanske vojske so z mladimi oficirji na čelu hoteli razstreliti rudniške rove. Po krajšem ostrem pregovarjanju z rudarskim prebivalstvom, ki jih je obkolilo, so se temu odrekli in krenili za drugimi proti jugu. Posamezniki so se umikali čez Savo še v petek, 11. aprila zjutraj.⁹

Kulturbundovci, ki so se prejšnje dni nekam poskrili, so postajali vedno glasnejši in oblastnejši. Kmalu jih je bilo videti že s trakovi in kljukastimi križi na rokavih. Ljudje so zapuščali delovna mesta, trgovine in druge obrate so pozaprlji, obstali so tudi rudniki. Ljudje, večinoma ženske in otroci, so vdirali v vojaška skladišča ter plenili živež in opremo. Nekateri so lovili vojaške konje, ki jih je bilo povsod dovolj. Največ orožja, municije in opreme pa so umikajoči se oddelki jugoslovanske vojske odvrgli v Savo.¹⁰

Ko so se razširile govorice, da so se Nemci ustavili v Celju in da bodo premogovnike zasedli Italijani, je nastalo v Trbovljah in Zagorju mučno medvladje. V Hrastniku pa se je Kulturbund že polastil oblasti. Ko je zagorski lekarnar dr. Leo Scheichenbauer odšel s svojo delegacijo v Celje, da bi dosegel priključitev Zagorja k Nemčiji,¹¹ je trboveljski nemčur Jože Zemljan obešal in snemal nemško zastavo, kakor so se pač menjavale govorice o italijanskem in nemškem prihodu.¹²

⁵ Po izjavah Viktorja Celestine, p. d. Mikševega in Urbana Drnovška s Pušav nad Zagorjem (arhiv IZDG) ter Matka Šulina (ZV, 1954, šte. 31) je aprila odšlo tudi nekaj komunistov iz Zagorja v ilegalo. Poleg drugih Alojz Pirc in Hinko Rostohar.

⁶ Marica Stropnik, izjava v RTV Ljubljana, oddaja »Še pomnite tovariši!«: »Skojevci so se vrnili iz revirjev v Šoštanj že v nedeljo (13. aprila 1941, L. P.) ...«

⁷ Glej opombo 3; v skupini, ki je spravila orožje, je bil od Trboveljčanov Vili Vresk.

⁸ Prav tam.

⁹ Lojze Požun, Ivo Šorn-Bojan, Franc Tomažič, ustni viri.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Franc Tomažič, ustni vir; Otmar Pečar, Spomini, rokopis (citiram Pečar, Spomini); Matko Šulin, Zagorje od okupacije do 9. avgusta 1941, ZV, 1954, šte. 31 (citiram Šulin, Zagorje).

¹² Lojze Požun; o govoricah, da utegnejo Italijani zaseči revirsko območje, so tamkajšnje orožniške postaje poročale še nekaj mesecev po nemški okupaciji.

Predstojniki uradov in ustanov so po kapitulantski banski odredbi 11. aprila že od ranega jutra čakali zastran predaje svojih poslov okupatorju. Isti dan popoldne so prve nemške motorizirane enote prispele v revirje. Kolona, ki se je pripeljala v Laško okrog treh popoldne, se je takoj odpravila naprej proti Zidanemu mostu in Hrastniku, druge enote pa, ki so prispele po Savinjski cesti v Trbovlje, so se razpeljale še v Zagorje. Nemci so prodirali na jug tudi s Trojanske ceste.¹³

Prve predstavnike »nepremagljive« nemške sile, mlade vojaške v zelenih uniformah in čudnih čeladah, oborožene z avtomatskim orožjem in s strojnimi karabincami v prikolicah motornih koles, so prebivalci sprejeli z različnimi občutki. Vojaški so bili tako oholi, da so jih nevedni in zaslepljeni ljudje v zadregi pozdravljali s »Heil Hitler«. Vse drugače pa so jih seveda sprejeli kulturbundovci. Objemali so jih, jih vabili na domove in v gostilne.

Kulturbundovci so sklicevali prebivalstvo k svečanemu sprejemu nemških zavojevalcev že nekaj ur pred njihovim prihodom. V Hrastniku jih je pozdravil direktor steklarne inženir Heinrich Findeisen, v Trbovljah pred novo občino trboveljski lekarnar nemškega porekla mag. Franc Pecharz, v Zagorju pa pred svojo lekarno dr. Leo Scheichenbauer. Ti krajevni voditelji Kulturbunda so nato prevzeli županske posle, vsak v svojem kraju.¹⁴

Za prvimi oddelki, ki so ponoči in podnevi hiteli proti Zidanemu mostu in naprej na Hrvaško, so se posamezne skupine začasno ustavljale tudi v revirjih. Nekdo od vojakov je rekel: »Mi korakamo stotine kilometrov daleč v sovražno deželo, potem pridejo za nami oni s položčenimi škornji. Ti se šele razvijajo.«¹⁵

Ker Nemci takoj prve dni proti pričakovanju niso iskali komunistov, so se le-ti s Sv. Planine vrnili na domove in na delo. Dogovorili so se, da iz previdnosti ne bodo spali več doma. Z domačimi so se domenili za posebne znake ob morebitni nevarnosti, na delovnih mestih pa so organizirali obveščevalce.¹⁶

Poleg najvišjih predstavnikov CK KPS so delovanje Komunistične partije v revirjih še posebej usmerjali: Slavko Šlander, Lidija Šentjura in Sergej Kraigher kot inštruktor CK KPS. Okrožni revirski komite, ki je imel sedež v Trbovljah, je do konca 1940. leta vodil sekretar Franc Salamon; ko so ga odgnali v Ivanjico, pa je bil do poziva v vojsko sredi marca 1941 sekretar Franc Kralj. Za njim je vodil revirsko partijsko organizacijo v glavnem Sergej Kraigher.¹⁷ Člani okrožnega komiteja so bili Lojze Hohkraut, Pavle Baloh, Polde Knez, Fric Keršič, Franc Kralj in Ivan Pečnik iz Trbovelj, Franc Farčnik, Jože Marn, Ciril Groznik in Feliks Pečar iz Zagorja, ter Helena Fuka in Ivan Rancinger iz Hrastnika.

¹³ Glej opombe 2, 9 in 11.

¹⁴ Prav tam; Franc Tomažič, Spomini na dogodke v Zagorju 1941, Ljudska pravica, 1953, štev. 192 (citiram Tomažič, Spomini); Bantan Rudolf, Spomini, rokopis.

¹⁵ Laško med okupacijo 1941 do 1945, gradivo za zbornik »Iz trpljenja in krvi 1958« (citiram Laški zbornik). »Pološčeni škornji« — to so bili gestapovci in druga nemška okupacijska oblastva.

¹⁶ Glej opombo 3; Lojze Ribič-Tone, ustni vir.

¹⁷ Sergej Kraigher, Iz revolucionarnih revirjev je raslo partizanstvo na Štajerskem, Ljubljanski dnevnik, 1951, štev. 1; Franc Kralj-Cink, ustni vir.

Po nepopolnih in le delno preverjenih podatkih¹⁸ je bilo v začetku 1941. leta v Trbovljah vključeno 70 do 80 članov Komunistične partije Slovenije v celicah Vzhodnega in Zahodnega obrata, na separaciji, na Dobrni, v Hauckovem kamnolomu, v celicah stavbinskih in obrtniških delavcev ter v mestni celici, ki je združevala predvsem nezaposlene ženske in druge. Delo teh celic je usmerjal mestni komite KPS, katerega sekretar je bil Janez Pečnik,¹⁹ člani pa so bili Nande Šušter, Ivan Keše, Tone Potekev in verjetno tudi Žani Krhlikar, Matija Vodenšek, Slavko Ščurk in Alojz Hren.¹⁸

V zagorskem komiteju je bil sekretar Franc Farčnik; člani so bili Jože Marn, Polde Grahek, Ciril Groznik, Feliks Pečar, Franc Klugej, Ludovik Fain, Jože Kos, Alojzija Pečar in Drago Žerko. V svojih celicah na obratih Kotredež in Kisovec, na Zunanjem obratu ter v mestni celici je imel 30 do 40 članov.²⁰

Hrastniški komite je imel od 20 do 30 članov v železničarski četvorki, v rudniški celici in v steklarni. Sekretar komiteja je bil Franc Mlakar, med člani pa Ivan Mitnjak.²¹

Okrožni komite Zveze komunistične mladine je kot sekretar vodil Pavle Baloh s člani: Nandetom Šušterjem in Milko Mesojedec iz Trbovelj, Stanetom Fuko in Anico Vodiškar iz Hrastnika ter Jožetom Zupanom in Aleksandrom Kovičem iz Zagorja. V Trbovljah, kjer je bilo 80 do 100 skojevcev, je mladinske aktive vodil mestni komite SKOJ. Sekretar je bil Nande Šušter, člani pa Franc Ocvirk, Milka Mesojedec, Viktor Umek, Jože Zupan in Ivan Konhajzler. Močnejši aktiv je bil v Hauckovem podjetju, vodil ga je Viktor Umek, najbolj razgiban pa v Žabji vasi pod vodstvom Franca Ocvirka.²²

¹⁸ Življenjepisi padlih, hrani Revirski muzej Trbovlje; Sergej Kraigher, rokopis za Zagorski zbornik, izjava o Trbovljah, hrani zgodovinski arhiv CK ZKS; Franc Tomažič, Franc Kralj, Pavle Baloh, Lojze Ribič, Ivo Šorn, Anica Fresl, Miha Jerič, Olga Kastelic in drugi, ustni viri.

¹⁹ Janez Pečnik je po direktivi CK KPS odšel konec julija 1941 v celjsko okrožje in od tam na Kozjansko, za njim je bil sekretar MK KPS Trbovlje Ivan Brglez, člana pa še Stanko Mohar in Franc Ocvirk. Po aretaciji Brgleza v začetku novembra 1941 je vodil trboveljsko organizacijo KPS Fric Keršič-Gal, ki je za Sergejem Kraigherjem postal tudi okrožni sekretar KPS za revirje.

²⁰ Glej opombe 11, 17 in 18; Drago Žerko, Spomini 1941/42, ZV, 1954, šte. 33 (citiram Žerko, Spomini) in njegov rokopis; Franc Klugej, Spomini 1941, ZV, 1952, šte. 30 (citiram Klugej, Spomini).

Franc Farčnik-Kristuš, vodilni zagorski komunist od leta 1920, je bil sekretar okrajnega komiteja do odhoda v partizane, 22. junija 1941. Konec julija ga je CK KPS poslal za inštruktorja v Šaleško-Mislinjsko dolino, Jožeta Marna pa v Slovenske gorice in ptujski okoliš. Po njenem odhodu v partizane je opravljal posle okrajnega sekretarja Polde Grahek do začetka avgusta, ko je odšel v partizane, za njim Feliks Pečar do konca septembra, ko je bil izseljen, za njim pa Drago Žerko. Pozimi 1941/1942 je bil postavljen za okrajnega sekretarja KPS Zagorje Polde Knez. Za časa sekretarja Feliksa Pečarja so bili člani komiteja Drago Žerko, Alojzija Pečar, Kati Premrl, Janez Bregar in Rado Umek.

²¹ Po aretacijah večjega dela hrastniških komunistov, julija 1941, je postal za Francem Mlakarjem okrajni sekretar KPS Hrastnik Gvido Pavlič.

²² 22. srede oktobra 1941, ko je postal sekretar okrožnega komiteja SKOJ Lojze Ribič-Tone, se je sestav aktivov že bistveno spremenil. Na mesta tistih članov, ki so odšli v partizane ali so jih Nemci aretirali, so prihajali vedno novi. Najbolj se je tja do decembra 1941 razvil okrajni komite SKOJ Hrastnik, katerega sekretar je postal Zdenko Brun, člani pa so bili Olga Jenko, Milena in Marta Babič

2. Nemška civilna uprava

Na Spodnjem Štajerskem je Hitler postavil za šefa civilne uprave štajerskega pokrajinskega glavarja (Gauleiter) dr. Sigfrieda Uiberreitherja in mu kot neposredno podrejenemu poveril tudi uredbodajno in izvršilno oblast. Po slavnostnem prevzemu oblasti 14. aprila 1941 v Mariboru je Uiberreither še istega dne s prvo uredbo postavil na bivša srezka načelstva politične komisarje, ki naj bi čimprej vzpostavili red in določili začasne župane po občinah. V tej, za nadaljnji razvoj nemške oblasti in zakonodaje osnovni uredbi, je zagrozil, da bo brezobzirno zatrl vsak upor »ljudstvu sovražnih elementov«, če bi se poskušali upirati odredbam civilne uprave. Istočasno je napovedal tudi ustanovitev politične organizacije »Štajerske domovinske zveze« (Steirischer Heimatbund).²³

Nemška oblast je v kratkem času vso deželo preplavila s številnimi uredbami, pozivi in ukazi; med njimi so bile prepovedi o pridobivanju zemljišč, obrti in déležnih pravic, uredbe o določitvi komisarjev za likvidacijo društev, organizacij in zvez, o utrjevanju nemštva na Spodnjem Štajerskem, o prehodu zaplenjene lastnine v poseben sklad za utrjevanje nemštva, nadalje prepovedi poslušanja tujih radijskih oddaj, uredbe o nakupu tekstilij in čevljev na nakaznice, o oddaji orožja, streliva in vojnega materiala, o odstranitvi slovenskih napisov in tako naprej. S 1. junijem je civilna uprava uvedla sistem nakaznic za nakup mesa, kruha (moke), maščob in sladkorja. Takrat so zamenjali jugoslovanski dinar za marko v razmerju 20 dinarjev za eno marko.²⁴

Okupator je v začetku prevzel upravo v srezih (okrajih) in občinah, kakor jih je dobil od prejšnje oblasti. Kmalu pa so nove uredbe začele po novem krojiti okraje in občine.

Tako je bilo na primer v laškem srezu pred vojno sedem občin: Loka pri Zidanem mostu, Jurklošter, Št. Lenart nad Laškim, Laško, Sv. Krištof, Hrastnik—Dol in Trbovlje, s 36.000 prebivalci na površini 306 km². Ob kapitulaciji so Nemci priključili laškemu okraju še občine: Radeče, Sv. Jurij pod Kumom, Polšnik, Dole pri Litiji, del občin Sv. Križ in Št. Janž ter občini Zagorje in Mlinše. S prestavitvijo meje proti jugu v začetku maja 1941 so pridobili še pet občin, vendar so se s tega ozemlja umaknili do poprejšnje meje že 10. junija 1941, tako da je okrajno načelstvo (Bezirkshauptmannschaft) Laško po preureditvi imelo 14 političnih občin s približno 60.000 prebivalci na 660 km².

ter Silva Cmok. Sekretar okrajnega komiteja SKOJ Trbovlje je postal Jože Štolc, člani pa Rozi Knavs, Adolf Kopriva, Hinko Kamnikar ter Rudi Ahac. Zagorski okrajni komite je vodil Vinko Kramar-Krištof. Po dva člana okrajnih komitejev sta bila vključena v okrožni komite. Največ partizanov je prišlo iz skojevskih vrst, posebno iz Hrastnika konec decembra 1941 in iz Zagorja na pomlad 1942. Tudi talcev je bilo največ iz vrst komunistične mladine, predvsem v Hrastniku.

²³ Marburger Zeitung (citiram MZ), 16. IV. 1941, knjižnica IZDG.

²⁴ Nemška civilna uprava je svoje odredbe objavljala tudi v dnevniku Marburger Zeitung, ki je kot glasilo nemške manjšine v Sloveniji izhajal že pred vojno. Časopis je s 5. julijem 1941 postal uradno glasilo Štajerskega Heimatbunda. Tednik »Štajerski gospodar« (citiram SG) je kot edini slovenski list na Štajerskem pričel izhajati 3. maja 1941 v popačeni slovenščini. Ljudem, ki niso znali nemškega jezika, naj bi vcepljal nemško miselnost. V njem so objavili prvi članek o osvobodilnem gibanju v Sloveniji šele 6. junija 1942.

Po upravno-politični razdelitvi Spodnje Štajerske je bil laški okraj ukinjen in z dne 18. junija 1941 organizirano trboveljsko okrožje. V sestav novoimenovanega okrožja Trbovlje je prišlo vse ozemlje dotedanjega laškega komisarja, razen občine Laško in Sv. Krištof ter katastrskih občin Št. Lenart in Št. Rupert, ki so jih priključili celjskemu okrožju. Tako je imelo trboveljsko okrožje približno 50.000 prebivalcev na 560 km² površine.²⁵

Politični komisar okraja Laško Leitner je 30. junija 1941 izročil posle svojemu nasledniku, političnemu komisarju trboveljskega okrožja dr. Ernstu Frohnerju.²⁶ Frohner je bil pozneje imenovan za deželnega svetnika (Landrat) trboveljskega okrožja. Kot smo že omenili, so županske posle v občinah opravljali kot začasni župani (Amtsbürgermeister) bivši vodilni kulturbundovci, ki so poleg tega častnega opravila v večji ali manjši meri delali še v lastnem poklicu. V pomoč so jim bili občinski uradniki, večinoma Avstrijci in stani člani NSDAP, ki so jih bili prav v ta namen namestili v občine. Občine Polšnik (Billichsburg), Dole pri Litiji (Marialtal) in Št. Jurij pod Kumom (St. Georgen, pozneje Kumberg bei Trifail), je upravljali pooblaščen občinski uradnik Hubmann s svojega sedeža v Zagorju. V Laškem (Tüffer) je županoval inž. Schmidinger ob pomoči delegata Strodla, v občini Sv. Krištof, kamor so spadale Rimske Toplice in Rečica s Hudo jamo, je bil župan domači Nemeč Koschir, njegov svetovalec pa je bil Apfelknab. Podobna vodstva so imele tudi občine Jurklošter (Gairach), Št. Janž (Johannistal), Zidani most (Steinbrück) oziroma poznejša Loka (Laak) in Radeče (Ratschach).²⁷

V Trbovljah (Trifail) je bil častni župan lekarnar mag. Franz Pecharz, njegov svetovalec pa delegat Joseph Weber.²⁸ Pecharz je pred vojno daroval precej velik znesek za postavitve spomenika kralju Aleksandru pred Sokolskim domom, kar je nemškimi oblastniki vzbujalo nezaupanje.²⁹ Zato so ga že konec junija 1941 zamenjali z županom dr. Seppom Moderjem iz Graza.³⁰ Ta je ostal na svojem položaju do nemškega poloma 1945, čeprav se je na veliko okoriščal s premičninami izseljenih trboveljskih izobražencev in z nakaznicami za nakup blaga v tolikšni meri, da je o tem govorilo že pol Trbovelj. Zastran tega je celo sam deželni svetnik trboveljskega okrožja Frohner septembra 1941 pisal zaupno pismo šefu civilne uprave v Sp. Štajerski.³¹

²⁵ Zaključno poročilo političnega komisarja za okrajno načelstvo v Laškem, 27. VI. 1941, arhiv IZDG.

To poročilo omenja, da je »prebivalstvo v političnem oziru mirno in lojalno, tudi delavstvo. Zadnje tedne se ljudje v industrijskem območju in južno od Save razburjajo zaradi zastoja z dovozom živeža, predvsem moke. Vznemirjajo jih tudi govornice, da bo trboveljski industrijski bazen priključen Italiji. Govornice načrtno razširjajo iz Ljubljane.«

Po ljudskem štetju 10. oktobra 1941 je bilo na območju okrožja Trbovlje (brez izselitvenega področja južno od Save) 39.962 prebivalcev.

²⁶ ŠG, štev. 16, 12. VII. 1941.

²⁷ Glej opombo 25.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Janko Levec, bivši blagajnik Sokola v Trbovljah, ustni vir.

³⁰ Glej opombo 26; seveda je zagrizeni nemški strokovnjak za trboveljske razmere Pecharz še naprej opravljal različne funkcije. Med drugim je bil vodja krajevne skupine Heimatbunda Trbovlje-zahod in okrožni lovski mojster.

³¹ Izvirne dokumente o preiskavi in zasliševanjih hrani arhiv IZDG.

Hrastniškega (Hrastnigg, pozneje Eichtal)³² častnega župana Findeisna je zamenjal konec avgusta 1941 kot poklicni župan (Hauptamtlicher Bürgermeister) tamkajšnji občinski delegat Franz Titz.³³ To se je zgodilo verjetno zato, ker je že v začetku junija zaradi neznosnih (in asocialnih) razmer zapustilo delo v Findeisnovi steklarni 35 delavcev, med njimi precej kulturbundovcev in si iskalo zadoščenje celo v Grazu.³⁴ Ker so preveč slepili ljudi s pravljicami o nemški socialni pravičnosti, zaposlovanju brezposelnih in podobnem, je ta zadeva v največjem gnezdu Kulturbunda v Zasavju dvignila med ljudstvom mnogo prahu.

Ker v bivši občini Mlinše ni bilo prebivalcev nemške narodnosti, je za to občino in za zagorsko (Sagor, pozneje Edlingen) opravljal županske posle že omenjeni Scheichenbauer, ki se je potegoval tudi za mesto poklicnega župana in bil pozneje tudi nameščen.³⁵ Dr. Leo Scheichenbauer, rojen 1893 v naselju pri Ptujju, je prišel leta 1923 iz Avstrije in se zaposlil v Mariboru, kjer je bil od 1926 do 1931 namestnik voditelja nemškega političnega in gospodarskega združenja za Slovenijo, od 1929 dalje pa še namestnik vodje Švabsko-nemškega kulturbunda v Mariboru. Ko se je zaposlil 1931. leta kot farmacevtski kemik v lekarni svoje žene v Zagorju, je postal krajevni skupinski vodja (Ortsgruppenführer) Kulturbunda, ki je štel 16 članov.³⁶

Na ozemlju južno od Save niso postavili županov, ker je ozemlje do začetka 1943 spadalo pod komisarja za utrjevanje nemštva.³⁷

Ob prvem ljudskem štetju, ki so ga Nemci izvedli tudi v revirjih, je bilo na dan 1. junija 1941 v trboveljski občini 14.300 prebivalcev, od tega je bilo zaposlenih pri rudniku³⁸ 3.300 in v cementarni nekaj čez 200 ljudi.³⁹ Zagorska občina z 9.568 prebivalci v 41 vaseh in zaselkih in območje bivše občine Mlinše s 1244 prebivalci v 35 vaseh in zaselkih, pa sta imeli pri rudniku in apnenicah zaposlenih 1654 ljudi.⁴⁰ Od 7800 prebivalcev hrastniške občine je delalo pri rudniku 1017 ljudi, v steklarni 971 in v kemični tovarni 194.⁴¹

³² MZ, 6. X. 1941; Uiberreitherjevo odredbo o novi politično-upravni razdelitvi okrožja Trbovlje so objavili 4. oktobra 1941. Po njej so namesto dotodanjih krajevnih imen, ki so veljala za časa Avstro-Ogrske, uvedli nova, popolnoma nemška imena, celo za zaselke in dele naselij. Tako so se Toplice iz Töplitz preimenovali v Werksdorf, Loke iz Laak v Au, Kotredež iz Kotredesch v Winkel. Kakor druge nemške novotarije se tudi nova imena med prebivalstvom niso obdržala.

³³ ŠG, šte. 28., 4. X. 1941.

³⁴ Glej opombo 25.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Poročilo vodje orožniškega okrožja Trbovlje, 8. XII. 1941, arhiv IZDG.

³⁷ Tone Ferenc, podatki.

³⁸ Rudnike bivše Trboveljske premogokopne družbe (Trifailer Kohlenwerk Gesellschaft) so Nemci vključili v sestav Energieversorgung Südsteiermark, Körperschaft öffentlichen Rechtes in Marburg, Abteilung Kohlenbergbau.

³⁹ Poročili orožniške postaje Trbovlje, 26. in 30. V. 1942, arhiv IZDG; v njih tudi omenjajo, da so brezposelnost v Trbovljah skoraj odpravili z zaposlitvijo približno 350 brezposelnih pri delih na cesti Trbovlje-Hrastnik.

⁴⁰ Poročili orožniške postaje Zagorje, 12. V. in 1. VI. 1941, arhiv IZDG; od 426 brezposelnih v Zagorju jih je nemška oblast zaposlila že do začetka maja 284 pri razširjanju obsavske ceste na odseku Zagorje-Hrastnik.

⁴¹ Poročilo orožniške postaje Hrastnik, 3. VI. 1941, arhiv IZDG.

SESTAV PREBIVALSTVA V REVIRJIH
(Izbor statističnih podatkov, veljavnih 8. februarja 1942)

Kraj	Skupina Heimabunda	Trbovlje		Zagorje			Hrastnik				
		Vzhod	Jug	Zahod	Skupaj	Zagorje	Izlake	Skupaj	Vzhod	Zahod	Skupaj
Moški	do 18 let	843	845	536	2224	1356	587	1943	443	787	1230
	od 19 do 50 let	1469	1396	880	5745	2056	731	2787	525	1198	1723
Vseh moških	493	421	354	1268	768	328	1096	236	440	676
	2805	2662	1770	7237	4180	1646	5826	1204	2425	3629
Ženske	do 18 let	745	744	512	1999	1398	622	2020	453	774	1227
	od 19 do 50 let	1306	1222	909	3437	1864	697	2561	504	1164	1668
Vseh žensk	472	344	385	1201	924	391	1315	249	496	745
	2521	2310	1806	6637	4186	1710	5896	1206	2434	3640
Vseh skupaj		5326	4972	3576	13874	8366	3356	11722	2410	4859	7269
Rudarji		1001	918	350	2269	1005	178	1183	227	562	789
Industrijski delavci		279	221	172	672	671	91	762	178	514	692
Industrijske delavke		61	75	57	193	136	15	151	52	261	313
Namesčenci		120	184	202	506	213	26	236	27	184	211
Kmetje		59	10	60	129	197	325	522	129	25	154
Poljski delavci		59	6	66	131	123	312	435	73	19	92
Poljske delavke		99	4	55	158	117	320	437	84	16	100
Obrt		435	387	319	1141	357	198	485	61	231	292
Trgovina		13	9	19	41	69	27	96	20	38	58
Gostinstvo		12	8	10	30	52	10	42	7	14	21
Svobodni poklici		18	20	43	81	21	4	25	1	18	19
Gospodinjstvo		211	227	140	578	387	112	499	147	157	304
Skupaj zaposlenih		2367	2069	1493	5929	3328	1548	4876	1006	2039	3045

Tretji popis prebivalstva, opravljen z vso nemško natančnostjo, je bil 8. februarja 1942. Izvedli so ga v okviru organizacije Štajerske domovinske zveze, ki je imela hrastniško občino razdeljeno na dve krajevni skupini (Ortsgruppe): vzhodno in zahodno, zagorsko občino⁴² na krajevni skupini Zagorje in Izlake (Galleneck), trboveljsko občino pa na krajevne skupine: Trbovlje-vzhod, -jug ter -zahod. Politična razdelitev ozemlja (okrožje Štajerske domovinske zveze) se je z upravno (okrožje Landrata) popolnoma ujemala.

3. Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund)⁴³

Ker nemško politično vodstvo na ozemlju Sp. Štajerske ni nameravalo vzpostaviti svoje politične organizacije NSDAP, je 10. maja 1941 Uiberreither ustanovil Štajersko domovinsko zvezo. Ta naj bi zajela tako nemške sonarodnjake kot vse tiste Spodnještajerce, ki bi se brez pomislekov odločili za Hitlerja in Nemčijo.⁴⁴ Vodja te politične organizacije Franz Steindl, ki je že od začetka aprila vodil priprave za njeno ustanovitev, je istega dne z velikimi belo-zelenimi lepaki pozval prebivalstvo, naj se med 17. in 25. majem prijavi za vstop v Heimatbund.⁴⁵ Že naslednjega dne, 11. maja 1941, so v Mariboru kolektivno vključili v Heimatbund organizacijo Schwäbisch-deutsches Kulturbund.⁴⁶

V večini okrožij⁴⁷ na Spodnjem Štajerskem se je po široko zasnovani demagoški propagandi, v kateri so javno namigovali tudi na izgon vseh narodnostno zavednih Slovencev iz Spodnje Štajerske in s tem izvajali pritisk, prijavilo v članstvo Heimatbunda 95 % ali 323.807 nad štirinajst let starih prebivalcev.⁴⁸ Od tega se je k brambovcem (Wehrmannschaft) prijavilo 66566 mož in v mladinsko organizacijo Deutsche Jugend 33463 mladih ljudi od 14 do 18 let.⁴⁹ »Iz delovnih ozirov« v trboveljskem in brežiškem okrožju vpisovanje v Heimatbund takrat niso izvedli.⁵⁰ Do začetka julija 1941 so sprejeli v organizacijo 90 % prijavljencev, ostale pa so nameravali

⁴² MZ, 22. VII. 1941; po odredbi o združitvi občin se je politična občina Zagorje precej povečala zaradi priključitve političnih občin Mlinše in Trojane (razen katastrske občine Zaplanina in zahodnega dela katastr. občine Trojane).

⁴³ Podrobnejše v tej zvezi glej razpravi Tone Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, šte. 2 in Tone Ferenc, Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem, Letopis Muzeja NO LRS 1958.

⁴⁴ MZ 10. V. 1941 in ŠG, šte. 2, 10. V. 1941.

⁴⁵ ŠG, šte. 3, 17. V. 1941.

⁴⁶ MZ, 11. V. 1941.

⁴⁷ Celje, Maribor-okolica, Maribor-mesto, Ptuj, Ljutomer (MZ, 7. VI. 1941).

⁴⁸ Eden glavnih vzrokov za ta pristop Slovencev k Heimatbundu je bil strah pred izselitvijo. Precejšen vpliv je imela hitlerjevska demagoška socialna propaganda, nadalje vtis ogromne vojaške sile in njenih uspehov na bojiščih; do neke mere je prispevalo še obujanje spominov na »zlate avstro-ogrske čase«, pa tudi fašistično tolmačenje Hitlerjeve zveze s Stalinom iz leta 1939, preden je prišlo do vojnega napada Nemčije na Sovjetsko zvezo.

⁴⁹ MZ, 7. VI. 1941.

⁵⁰ »Iz delovnih ozirov« (glej opombo 49) je lahko pomenilo le priprave na predvideno izseljevanje pretežno kmečkega prebivalstva iz obmejnega pasu vzdolž Save, torej iz trboveljskega in brežiškega okrožja; verjetno so vplivala tudi pogajanja z italijanskimi oblastmi zastran ustalitve južne meje.

natančno pretehtati do konca avgusta 1941, kolikor prizadeti »iz potrebnih očiščevalnih razlogov niso bili že izseljeni.«⁵¹

Uiberreitherjev namestnik in vladni predsednik na Štajerskem dr. Müller-Haccius je na štabni seji najvišjih nemških predstojnikov 30. aprila 1941 v Celju zastran premogokopnih območij izjavil, da »iz rudarskih revirjev za sedaj ne bodo preseljevali. Pač pa je treba to območje smatrati za veliko koncentracijsko taborišče in ga na nek način zastražiti.«⁵²

Vpisovanje v Štajersko domovinsko zvezo so izvedli v trboveljskem in brežiškem okrožju šele konec oktobra in v začetku novembra 1941. V brežiškem okrožju se je prijavilo 97,3 %, v trboveljskem 95,5 %, v trboveljski občini sami 98 %, v zagonski pa 99,7 % upravičencev.⁵³

Na prvem zborovanju voditeljev Štajerske domovinske zveze v okrožju Trbovlje, ki je bilo 31. julija 1941 v Trbovljah, je I. vodstveni urad (Führungsamt I) že lahko poročal okrožnemu vodji Heribertu Eberharthu, da je izbral 68 mož, ki bodo v krajevnih skupinah prevzeli vodilna mesta. Eberharth je takrat poudaril, da bodo za ljudske voditelje najboljši komaj dovolj dobri.⁵⁴

10. avgusta, dan po napadu Revirske čete na Zagorje, je dal pobesneli vodja Heimatbunda Steindl sklicati na trboveljskem športnem igrišču obvezno zborovanje prebivalstva Trbovelj, Zagorja in Hrastnika.⁵⁵ Ko je v svojem govoru poleg drugega ugotovil, da nihče ni nasedel Stalinovemu pozivu k sabotiranju in ko je obračunal »z raznimi elementi, ki so onstran državne meje našli svoje zavetje in še niso spoznali nemške moči«, je ironično razvrednotil »smešne propagandne poskuse mračnih tipov« ter končno izjavil: »Ko vas takole gledam pred seboj, ne vidim nobene razlike. Ne vem, kdo med vami je Nемеc. Na pogled ste taki kot mi. Loči nas samo še jezik. Dajemo vam tri leta časa, če bo potrebno tudi štiri pa še leto povrhu za tistega, ki bi se težko naučil nemščine. Po petih letih pa se bo na Spodnjem Štajerskem govorilo samo še nemško.«⁵⁶ Nismo prišli v to

⁵¹ MZ, 5. in 6. VII. 1941.

⁵² Zapisnik seje štaba, Državni arhiv Maribor.

⁵³ MZ, 13. XI. 1941; ŠG, štev. 35, 22. XI. 1941.

⁵⁴ Glej tudi MZ, 5. VIII. 1941.

⁵⁵ ŠG, štev. 21, 16. VIII. 1941.

⁵⁶ Urad za ljudsko izobraževanje (Amt Volkbildung) pri Heimatbundu je do konca avgusta 1941 priredil na Sp. Štajerskem 816 tečajev nemškega jezika, ki jih je obiskovalo približno 33000 prebivalcev različne starosti. Tečaje so organizirali po metodi Walterja Weberja »Deutsch rasch und richtig«, ki so jo bili preizkusili že v srednji Evropi in na Norveškem. Solanje je bilo sestavljeno iz štirih zaporednih tečajev po težavnostnih stopnjah, vsak tečaj je trajal šest tednov in sicer dvakrat po uro in pol na teden. Poleg redkih poklicnih učiteljev so se za poučevanje prostovoljno javili tudi mnogi nameščenci nemške narodnosti. Učile so tudi osnovnošolske učiteljice, ki so bile prej večidel voditeljice Zveze nemških deklet (BDM) v Zgornji Štajerski in so že aprila 1941 opravile štirinajstdnevni učiteljski tečaj za laike v Grazu.

V Trbovljah, Zagorju, Hrastniku in Zidanem mostu je bilo v prvih tečajih 3670 ljudi, in sicer delavstvo v 43 tečajih, ki so jih organizirali na večjih obratih, ostalo prebivalstvo pa v 46 večernih tečajih. Kakor so začetni tečaji še nekako uspevali, so se ljudje pričenjali proti koncu leta 1941 tudi tej nemški ustanovi množično izmikati, pa čeprav so jih krajevni skupinski, celični in hišne vodje Heimatbunda ter drugi nemški podrepniki na vse načine gonili v prazne učilnice (MZ, 2. V. in 2. X. 1941; ŠG, 14. VI. in 30. VIII. 1941; poročilo orožniške postaje Hrastnik, 18. III. 1942, arhiv IZDG).

deželo, da bi v njej vladali; povedla vas bomo v boljšo in lepšo bodočnost. V organizaciji Štajerske domovinske zveze, ki jo bomo kmalu vzpostavili tudi v trboveljskem okrožju, bodo imeli vsi Spodnještajerci, ki priznavajo Hitlerja in nemški Reich, edinstveno priložnost biti pod okriljem najmočnejše države na svetu. Kakor Nemcu bodo tudi vsakemu Spodnještajercu odprta vsaka vrata...⁵⁷

Med 25. oktobrom in 16. novembrom so Nemci zaključevali prijave za vpis v Heimatbund tudi v trboveljskem in brežiškem okrožju.⁵⁸ Prišlo je tudi že prvih trideset nemških družin iz Kočevskega v Sevnico,⁵⁹ kar je pomenilo začetek velikega preseljevanja Nemcev s Kočevskega, ki je bilo pod Italijo, na slovensko ozemlje pod nemškimi rajhom.

Ob tem času je nemško politično vodstvo že občutilo odpor proti okupaciji, ki se je od poletja 1941 dalje vedno bolj širil in dobival vedno bolj ostre oblike. Dejavnost OF, pojav prvih partizanskih čet in kasneje Štajerskega partizanskega bataljona je prekrižala mnoge nemške načrte. Zato je nemško politično vodstvo pooblastilo na stotine govornikov, da so v vseh večjih krajih in vaseh prebrali Steindlov proglas »O jasnih političnih frontah na Spodnjem Štajerskem.«⁶⁰ V njem so nemški oblastniki utemeljevali svojo raznarodovalno strahovlado s tem, da je bila »odstranitev nepoklicanih vsiljivcev (slovenske inteligence, priseljencev iz Kranjske in Primorske po letu 1918, L. P.) kot prvi ukrep šefa civilne uprave glavni predpogoj za vsako nadaljnje politično delovanje.« Ljudsko-politično operacijo po medicinskih načelih, kakor so imenovali izselitev mnogih tisočev zavednih Slovencev, so opravili — kakor razlaga proglas — zaradi varnosti v deželi, državnih potreb in zaradi boljše nemške bodočnosti v Spodnji Štajerski. Hkrati so še zagrozili, da bodo znali preostale tuje elemente ob vsakem času izločiti in da bo slovenske agitatorje, ki z njihovega stališča niso predstavljali noben politični problem, obravnavala nemška državna policija.

Slovenskega kmeta, delavca in meščana na Spodnjem Štajerskem so fašisti vedno in povsod, tudi v tem proglasu, opozarjali: Ti nisi Slovenec! Ti si domovini zvesti Štajerc! Ti si član nemške narodne skupnosti! Postani polno vreden Nemec! Preobrazbo pol milijona Slovencev v »domovini zveste Štajerce« so hoteli opraviti preko organizacije Štajerske domovinske zveze kot orodja NSDAP. V tej totalni organizaciji naj bi se s skupno izjavo za Hitlerja, narod in državo (Führer, Volk und Reich, najčešča nacistična krilatca, L. P.) povezali Štajerci, domači Volksdeutscherji in Nemci iz vseh delov države, ki so delovali na Spodnjem Štajerskem.⁶¹

Steindl je zaključil svoj proglas z besedami: »Kdor se bo kot eksponent kake slovenske komunistične ideologije zoperstavljal temu razvoju in s

⁵⁷ Izvleček govora so objavili tudi v ŠG, števil. 21, 16, VIII. 1941 pod naslovom »Lepši bodočnosti naproti«.

⁵⁸ Po poročilu orožniškega okrožja Trbovlje z dne 26. X. 1941 so v Trbovljah pričeli z vpisovanjem v Heimatbund 26. oktobra 1941.

⁵⁹ Bili so iz vasi Onek in Dolenje vasi (MZ, 15. XI. 1941).

⁶⁰ MZ, 29./30. XI. 1941, ŠG, števil. 56, 29. XI. 1941.

⁶¹ MZ je 18. VIII. 1941 pisala o priselitvi Nemcev: »Pred kratkim je prišlo 240 bukovinskih Nemcev v Rimske Toplice, odkoder se bodo po nekaj dneh oddiha razšli v posamezne kraje v celjskem okrožju. Tam jih že čakajo hiše, obrati in plodna zemlja.«

sovražno propagando, s terorjem, sabotžo ter odkritim odporom motil naše politično delo in varnost dežele, bo ob glavo. Rdeči lepaki šefa civilne uprave govorijo dovolj zgovorno.»⁶²

4. Nemška oborožena sila

Iz poročila okrožnega orožniškega vodje v Laškem Hirschhoferja komandantu orožništva polkovniku Novotnyju v Mariboru je razvidno, da so dodelili za vzpostavitev orožniških postaj v laškem okrožju vsega štirinajst orožnikov, ki so jih 17. aprila 1941 namestili v Laškem, Zidanem mostu, Hrastniku in Trbovljah. Da bi zasedli orožniške postaje, ki so bile vzpostavljene v laškem okrožju pozneje, so od omenjenih orožnikov že 17. aprila poslali po enega v Zagorje in Trojane, 18. aprila pa še v Krmelj, Št. Rupert in Trebnje.⁶³ Orožniškim postajam, zasedenim tako večidel z enim orožnikom, so dodelili po deset mož jurišnih oddelkov (SA ali Sturmabteilung), v Trbovlje dvajset, v Hrastnik pa petnajst. V sporazumu z okrajnim političnim komisarjem so obdržali kot tolmače tudi vse bivše jugoslovanske orožnike, ki so znali nemško.⁶⁴

Glede na nove meje v okraju so že 22. aprila prestavili orožniško postajo iz Trojan v Polšnik, iz Št. Ruperta v Radeče ter iz Trebnjega v Dole pri Litiji. 24. aprila so ustanovili orožniško postajo tudi v Jurkloštru,⁶⁵ 26. aprila pa še v Litiji. Tako je delovalo na območju laškega orožniškega okrožja 11 orožniških postaj s 14 orožniki in 117 možmi SA, pri čemer je všteta tudi litijska postaja, ki jo je vzpostavilo laško okrožje, politično pa je pripadala tako imenovani Južni Koroški.⁶⁶

SA so kot strankini udarni odredi opravljali v rajhu razne zaledne naloge. V okupirani del Slovenije so jih poslali le izjemoma in to takoj za enotami Druge armade, da bi do vzpostavitve nemškega orožništva skrbele za red. Od SA der NSDAP Gruppe Südmark, katerih brigade gorskih lovcev so bile razmeščene po Avstriji, njihov manjši del pa na Sp. Štajerskem, so moštvo 20. Standarte gorskih lovcev v laškem okraju že 27. aprila zamenjali s štiridesetimi možmi SA iz 25. Standarte gorskih lovcev, katerih deset mož je ostalo pri sedežu okrožja v Laškem, ostanek trideset mož so porazdelili po tri na vsako orožniško postajo, v Hrastnik, Krmelj in v Litijo pa po dva.⁶⁷

⁶² Gauleiter Uiberreither je še 10. oktobra 1941 predvideval na štábnih razgovorih v Mariboru, da bodo Sp. Štajersko priključili k Velikonemškemu Reichu 1. novembra 1941. Kljub najhujšemu terorju Nemci niso mogli zatreti upora; prav zaradi njega ni prišlo do priključitve, pa tudi Heimatbund, ki naj bi k njej prispeval s politične strani, je kljub pedantno izpeljani organizaciji vedno bolj izgubljal svoj prvotni značaj (glej opombo 43).

⁶³ Poročilo orožniškega okrožja Laško, 19. IV. 1941, arhiv IZDG.

⁶⁴ Poročila orožniških postaj Laško, Jurklošter, Radeče, Zidani most, Hrastnik, Trbovlje, Zagorje, Krmelj, Mokronog, Mirna, Polšnik, Čatež, Sv. Križ, od 12. do 19. V. 1941, arhiv IZDG.

⁶⁵ Poročilo orožniškega okrožja Laško, 23. IV. 1941, arhiv IZDG.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Poročila orožniškega okrožja Laško, 19., 23., 27., 29. in 30. IV. 1941 ter poročilo orožniške postaje Zagorje, 26. 4. 1941, arhiv IZDG; major Miroslav Stepančič, Nemaški sistem okupacije u Sloveniji 1941 godine, Vojnohistoriski glasnik, štev. 5, oktober 1955.

Ker zaradi prešibkih posadk orožniške postaje niso bile kos vedno večjemu obsegu aretacij, so pričele nameščati pomožne policiste (Hipo ali Hilfspolizei) predvsem iz vrst domačinov nemške narodnosti in bivših članov Kulturbunda. V Hrastniku so jih pridobili sedem, v Laškem pa dva.⁶⁸ Po neprestanih prošnjah za pomoč moštvom je okrožni orožniški vodja dobil konec aprila 1941 še tri orožnike, ki jih je poslal v Jurklošter, Laško in Zagorje, v Krmelj pa je iz Laškega poslal še dva moža SA.⁶⁹ Ko se je nemško-italijanska meja premaknila proti jugu, so 2. maja prestavili orožniško postajo iz Krmelja v Mokronog, iz Dol pri Litiji v Čatež, na movo pa so jo ustanovili v Mirni.⁷⁰ Kljub pomanjkanju osebja je bilo vse moštvo SA 3. maja odpoklicano v Maribor in zanj niso dobili, razen osmih mož NSKK (National-sozialistisches Kraftfahrerkorps), nikakega nadomestila.⁷¹ Te NSKK so dodelili nekaterim orožniškim postajam samo do 10. junija, ko so jih odpoklicali v celjski Sturm, odkoder so prišli.⁷²

Z nemškimi oboroženimi silami, ki so se pred vojno na avstrijskem ozemlju pripravljale za pohod nad Jugoslavijo, so bile že od 2. aprila 1941 v akciji tudi NSKK-Motorstandarte 88, 188 in 89. Ti oddelki so skupno z orožništvom poskrbeli, da je pohod v prometno-tehničnem pogledu uspel. Ob zasedbi Spodnje Štajerske je 400 mož omenjenih motoriziranih Standard in del salzburške 91. Motorstandarte dobilo povelje za izredno akcijo »Süd-Ost«, ki jo je vodil SA-Hauptsturmführer Karl Geisler. Njihova naloga je bila zastražiti cestna križišča, železniške prehode, mostove ter skupaj z orožništvom in policijo opravljati varnostno službo s patroliranjem, zavarovati razne stroje, posebno še vozila, jih popisati in zapleniti. Skrbeli so tudi za prevoz organov varnostne službe (SD) in organizacije TODT ter opravljali kurirske posle za razne oblasti in urade. Večinoma so to bili prostovoljci raznih poklicev, ki so žrtvovali za akcijo »Süd-Ost« svoje redne doličaje.⁷³

Orožniško postajo Čatež so 15. maja zaradi sprememb v južnem obmejnem pasu prestavili k Sv. Križu,⁷⁴ pozneje pa, ko so 9. junija občino Sv. Križ priključili Italiji, so prestavili orožniško postajo nazaj v Dole pri Litiji, mokronoško v Krmelj,⁷⁵ postajo v Mirni pa so ukinili.⁷⁶ V Mirni je bilo do tedaj tudi petintrideset obmejnih carinskih stražarjev in dva

⁶⁸ Poročila orožniških postaj: Hrastnik 27. IV. in 20. V. 1941, Laško 14. V. 1941, Jurklošter 12. V. 1941, Zagorje 12. V. in 3. VI. 1941, hrani arhiv IZDG.

⁶⁹ Poročilo orožniškega okrožja Laško, 30. IV. 1941, arhiv IZDG.

⁷⁰ Poročila orožniških postaj: Mokronog 13. V. 1941, Mirna 14. V. 1941, Čatež 13. V. 1941 ter orožniškega okrožja Laško, 3. V. 1941; arhiv IZDG.

⁷¹ Poročilo orožniškega okrožja Laško, 4. V. 1941; laška orožniška postaja je 14. V. 1941 poročala, da so narodnostno zavedni Slovenci po odhodu vojaštva in SA pričeli ponovno močnejše nastopati; arhiv IZDG.

⁷² Poročila orožniških postaj Zagorje: Polšnik, Čatež, Zidani most, Sv. Križ, Radeče, Trbovlje, od 12. V. do 13. VI. 1941, arhiv IZDG.

⁷³ MZ, 7./8. VI. 1941.

⁷⁴ Poročila orožniških postaj Čatež, 13. V. in Sv. Križ 21. V. 1941, orožniškega

⁷⁵ Po poročilu orožniškega okrožja Trbovlje z dne 23. X. 1941 so orožniško okrožja Laško, 15. V. 1941, arhiv IZDG.

postajo Krmelj 6. X. 1941 prestavili v Št. Janž, arhiv IZDG.

⁷⁶ Poročilo orožniškega okrožja Laško, 11. VI. 1941, arhiv IZDG.

voda vojaštva. Prav toliko obmejnih carinskih stražarjev je bilo v Št. Janžu, v Krmelju pa sedem policistov.⁷⁷

Bivši jugoslovanski orožniki, ki so jih okupatorji zaradi poznavanja razmer, izrazite delavnosti in ponižne vdanosti vključili v svoj orožniški sistem kot tolmače,⁷⁸ prva dva meseca niso bili niti plačani. Po mesecu maju pa, ko so se pri aretacijah in zasliševanjih že izkazali, so jim plačevali tri marke na dan.⁷⁹

Ob predstavitvi urada političnega komisarja iz Laškega v Trbovlje se je 30. junija preselilo tja tudi orožniško okrožje pod vodstvom poročnika Hirschhoferja,⁸⁰ ki je ostal na svojem položaju do začetka oktobra 1941, ko ga je zamenjal poročnik Rudolf Haller.⁸¹ Ko so sedež okrožja prestavili, je bilo v trboveljskem okrožju deset orožniških postaj s 27 orožniki, 18 pomožnimi policisti in 15 tolmači.⁸² Orožniške postaje so vodili bivši avstrijski orožniški mojstri, stari od 42 do 57 let, ki so jih 15. aprila 1941 premestili v Spodnjo Štajersko. V Trbovljah je deloval Johann Mühleder, v Zagorju Kajetan Springer in pozneje Karl Strauss, v Hrastniku pa Karl Wintersteller.⁸³

Kljub poznemu vpisovanju in sprejemanju v Štajersko domovinsko zvezo, katere polvojaška veja je bil Wehrmannschaft, je vodstvo SA-Gruppe Südmark že 23. junija 1941 vzpostavilo komandno jedro Standarte Wehrmannschafta tudi v Trbovljah.⁸⁴ Okrožni orožniški vodja v Trbovljah in vodja trboveljske Standarte Wehrmannschaft sta se 30. septembra 1941 dogovorila, da bo Wehrmannschaft dal orožništvu na razpolago petdeset mož, ki bi se lahko zbrali v eni uri. Do takrat so imeli vermani le deset pušk. 4. novembra 1941 je štela Standarte Trbovlje že 9084 mož.⁸⁵

⁷⁷ Poročila orožniških postaj Dole, 13. VI., Krmelj, 19. VI., Mirna, 14. V. 1941, arhiv IZDG.

⁷⁸ Glej opombo 63.

⁷⁹ Poročilo orožniškega okrožja Laško, 17. V. 1941, arhiv IZDG.

⁸⁰ Poročilo orožniškega okrožja Laško, 28. VI. 1941, arhiv IZDG.

⁸¹ Iz poročila orožniškega okrožja Trbovlje z dne 8. decembra 1941 je razvidno, da je bil Rudolf Haller, roj. 1894 na Dunaju, od 16. aprila do 15. maja 1941 vodja orožniške postaje v Celju, nato do 30. septembra 1941 namestnik vodje orožniškega okrožja Celje ter je sodeloval v večji akciji celjskega gestapa in orožništva 14. julija 1941, ko so po prvi napisni akciji aretirali 120 ljudi. Haller je sodeloval pri zavarovanju po partizanih ogrožene orožniške postaje Vransko 9. avgusta 1941, ko je preko noči bdel nad petimi minami, ki so jih bili skrili partizani severno od Prekope, in še z enim orožnikom razkropil 25 partizanov; zaplenil je lahko strojnico. Bil je v akciji pri Planini 25. avgusta 1941, ko so partizani ubili orožniškega mojstra Neuwirtha. 10. septembra 1941 je vodil osemnajstčlansko patroljo proti partizanom na območje Mozirske planine, 15. septembra 1941 pa tridesetčlansko patroljo v Lokovico pri Sv. Martinu ob Paki, kjer so se spopadli s partizani.

⁸² Zaključno poročilo političnega komisarja za srezko načelstvo v Laškem, 27. VI. 1941, arhiv IZDG.

⁸³ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 8. XII. 1941; poročili orožniške postaje Zagorje, 26. IV. in 12. V. 1941, arhiv IZDG.

⁸⁴ Major Miroslav Stepančič, Nemački sistem okupacije (glej opombo 67).

⁸⁵ Glej opombo 43.

5. Prve aretacije in izselitve

Takoj po prihodu orožništva in enot SA so že v noči na 18. april v Laškem na temelju obširnih spiskov nemške varnostne službe (SD), ki so jih kulturbundovci pripravili že pred vojno in jih je nemška uprava sprejela še pred prihodom na Štajersko,⁸⁶ aretirali 37 slovenskih uradnikov, obrtnikov, učiteljev, duhovnikov, odvetnikov in študentov ter jih strpali v zasilni zapor pod odrom Sokolskega doma.⁸⁷ Isto noč so aretirali in privedli v prenatrpane sodne prostore v Laškem večjo skupino hrastničanov. Naslednji dan so jih s tovornimi avtomobili prepeljali naprej v celjsko vojašnico, nato pa v kapucinski samostan, kjer so uredili zbirno taborišče. Od tam so za izgnanstvo določene zapornike premeščali v mariborsko meljsko vojašnico ali rajhenburški grad, mnoge pa tudi v celjski »Stari pisker«.⁸⁸

Vse nadaljnje aretirance iz laškega sreza so potem zapirali v laški graščini.⁸⁹ Do vojne s Sovjetsko zvezo je varnostna služba zaprla 212 politično nevarnih ljudi ter intelektualcev. Od tega so jih 51 izpustili,⁹⁰ 38 pa jih je »prostovoljno zapustilo Hoheitsgebiet«.⁹¹ Tem zadnjim, učiteljem in duhovnikom, so namreč »dali na izbiro«, da zapustijo nemško ozemlje prostovoljno in da se nikoli več ne vrnejo, kar so morali tudi podpisati. Sredi maja so jih nato odvedli preko Rogatca in Krapine na Hrvaško.⁹² V mejah laškega sreza do Save so zaprli vsega 38 duhovnikov, medtem ko je vsa duhovščina južno od Save pobegnila na italijansko stran.⁹³ Iz zagorske občine je uspelo pobegniti osmim učiteljem, štirim rudniškim uradnikom ter dvema študentoma, iz trboveljske občine 28 učiteljem, osmim inženirjem in uradnikom, sedmim delavcem, enemu zdravniku ter trem obrtnikom, iz Hrastnika pa so pobegnili štirje učitelji, šest obrtnikov in dva

⁸⁶ Zaključno poročilo političnega komisarja za srezko načelstvo v Laškem Leitnerja političnemu komisarju trboveljskega okrožja dr. Frohnerju, 30. VI. 1941, arhiv IZDG.

⁸⁷ Otmar Križnik, Ludvik Dragar, ustna vira.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 6. VI. 1941, arhiv IZDG; Milica Kubica izjavlja (Izseljevanje v letu 1941, Laški zbornik), da je bilo ob njeni aretaciji 11. maja 1941 v laških sodnijskih zaporih približno dvajset učiteljev, prav toliko duhovnikov, nekaj zdravnikov, inženirjev in posestnikov. Med njimi je bila tudi Lidija Šentjura, ki so jo pozneje izselili v Srbijo.

⁹⁰ Poročilo orožniške postaje Laško, 26. V. 1941, arhiv IZDG.

⁹¹ Glej opombo 86.

⁹² Glej opombo 89 (izjava Milice Kubice).

⁹³ Glej opombo 86; po poročilu orožniške postaje Polšnik dne 16. V. 1941 je bilo na njenem območju še devet učiteljev, trije bivši orožniki in štirje duhovniki, ki bi jih bilo treba izseliti.

Nemška oblast je delovanje slovenske duhovščine, kolikor je niso do zadnjega izselili, močno omejila z vrsto ukrepov, ki so imeli za končni cilj raznarodovanje. Duhovnikom so določili, kdaj imajo lahko cerkvena opravila in še ta v nemškem jeziku. Matične knjige je prevzela nemška civilna uprava. Za vojaško industrijo so Nemci pozneje pobrali tudi cerkvene zvonove. Po poročilu orožniške postaje Trbovlje dne 23. V. 1941 so »klerikalci zbirali podpise za izpust zaprtih duhovnikov«. Izselitev duhovščine in odpor vernikov sta med vzroki, da se na Štajerskem za narodnoosvobodilnega boja ni mogla razviti protirevolucionarna bela garda, kakor se je zgodilo na ozemlju, ki so ga zasedli Italijani. Tam je namreč duhovščina ostala in v precejšnji meri organizirala in podpirala belo gardo.

uradnika, iz Polšnika dve učiteljici in Št. Jurija pod Kumom šest učiteljev.⁹⁴

Njihovo premoženje so zaplenili na temelju odredb o utrjevanju nemštva na Spodnjem Štajerskem, ki so med drugim določale tudi zaplembo premoženja ljudi, ki so po 1. marcu 1941 pobegnili v tujino ali pa so jih preselili izven meja ali v notranjost države. S tako pridobljenim imetjem je lahko razpolagal le državni komisar za utrjevanje nemštva s svojim uradom »Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung des deutschen Volkstums« v Mariboru in z izpostavami v večjih krajih. Nekatera premoženja so nato upravljali komisarji ali pa so bila podarjena uradom Volkswohlfahrt za ustanavljanje raznih domov in ustanov, katerih končni cilj je bil ponemčevanje. Izvrševanje odredb o utrjevanju nemštva je nadzoroval sam SS-Standartenführer Lurker.⁹⁵

Pri zapornikih, ki so jih imenovali Schutzhäftlinge, so navadno opravili hišno preiskavo in zasegli denar, vrednostne predmete, nakit, hranilne knjižice in podobno. Vse to so morale orožniške postaje takoj odposlati najbližjemu poverjeništvu vodje varnostne policije in varnostne službe pri civilni upravi za Spodnjo Štajersko. Pisalne stroje, radijske aparate in podobno so morali shraniti na orožniških postajah, lahko pokvarljiva živila so dali na razpolago NSV (National-sozialistische Volkswohlfahrt), stanovanja pa so zaklenili in zapečatili. Orožniške postaje so si smele obdržati stvari, ki so jih potrebovale. Aretiranci so lahko vzeli s seboj le deset kilogramov predmetov za osebno potrošnjo, za dva ali tri dni hrane in do pet sto dinarjev. Posebno so pazili, da so dobili od aretiranih sezname članov različnih društev in zvez, Rdečega križa, kmečkih društev, katoliških kulturnih društev, Legije koroških borcev, Sokolov in drugih.⁹⁶ Dobro pripravljene racije so opravljali večinoma pozno ponoči ali proti jutru. Tovornjake, s katerimi so odvažali nesrečne zapornike, je prebivalstvo imenovalo »Marice«.

Najmočnejše kulturbundovsko oporišče v revirjih je bilo v Hrastniku, kjer je do konca marca 1941 krajevna skupina štela triinštirideset članov. Po okupaciji je njihovo število zaradi novih prijav stalno naraščalo in je do začetka maja štelo že 146 ljudi nemškega izvora.⁹⁷

Ko je bilo 23. maja 1941 vloženo v neko kmečko shrambo v Uničnem nad Dolom, so Nemci osumili pobeglega člana hrastniškega društva »Narodne odbrane« Jožeta Erjavca, bivšega zavarovalnega agenta. Ta je z dvema tovarišema 6. aprila 1941 polovil in izročil jugoslovanskim orožni-

⁹⁴ Poročilo krajevnega skupinskega vodje Zagorje dne 14. VII. 1941, župana občine Trbovlje dne 24. X. 1941, župana občine Hrastnik dne 22. X. 1941, pooblaščenca za občino Polšnik dne 22. X. 1941, župana občine Št. Jurij pod Kumom dne 20. X. 1941 (arhiv IZDG).

⁹⁵ Tretja odredba o utrjevanju nemštva na Sp. Štajerskem dne 23. V. 1941; odredba o zaplembi premoženja v tujino pobeglih ali v notranjost preseljenih oseb dne 20. IX. 1941; glej tudi ŠG, štev. 28, 4. IX. 1941.

⁹⁶ Navodila poverjenika šefa Sipo in SD pri šefu civilne uprave v Sp. Štajerski vsem orožniškim postajam, 28. IV. 1941, arhiv IZDG.

⁹⁷ Poročila orožniške postaje Trbovlje 13. V. 1941, Hrastnika 13. V. 1941 in Zagorja 11. VII. 1941, arhiv IZDG; Rudi Dolničar, Franc Tomažič in drugi, ustni viri.

V Trbovljah je bilo samo šest družin nemškega porekla, v Zagorju jih je bilo šestnajst in so bili vsi oboroženi. Kulturbundovci so pred vojno vabili k sodelovanju (n. pr. v Zagorju) celo znane komuniste.

kom nekaj vidnejših hrastniških kulturbundovcev, med njimi Emanuela in Karla Selinka, steklarje Henrika, Franca in Arnolda Friedricha ter Huga Welslerja. Zaradi tega so hoteli Erjavca in Jožeta Kotnika, hrastniškega delavca, že v noči na 18. april po ukazu poverjenika laške varnostne službe aretirati, pa jima je uspelo pravočasno pobegniti in se nato skrivati v bližnji hrastniški okolici.⁹⁸

Okupatorju je s pomočjo velikega števila članov Kulturbunda že v prvih dneh uspelo aretirati vse svoje izrazitejše nasprotnike, med njimi tudi nekaj komunistov, ki so se hkrati s četniško »Narodno odbrano« in drugimi rodoljubi udeležili marčnih demonstracij v Hrastniku.⁹⁹

Po 30. aprilu 1941, ko so pomoči našli nezavestnega kulturbundovca Franca Friedricha, se je stanje v Hrastniku posebno poostrilo. Ko se je ranjen v glavo še toliko zavedel, da je lahko povedal o napadu dveh nezancev, so ga odpeljali v bolnišnico, kjer je kmalu nato umrl. Okrožni orožniški vodja je ob tem dogodku pripomnil, da precej glasne politične hujškaške pretnje v Hrastniku niso samo nedolžne neumnosti. Poročal je tudi, da so storilce zaprli in da so zahtevali ojačenje.¹⁰⁰ Hrastniški orožniški vodja je 13. maja poročal, da je opaziti med prebivalstvom neko zadržanost in opreznost, predvsem med delavstvom, in da so zadnji čas raztrgali nekaj javnih razglasov in drugih lepakov.¹⁰¹

V zagorski občini so Nemci izvedli načrtne aretacije 22. aprila; med 21. in 24. aprilom so pa v glavnem plenili pisalne stroje, kolesa, motorna kolesa in radijske sprejemnike pobeglim rudniškim uradnikom, delavcem in duhovnikom. 25. aprila so varnostni službi izročili osem politično nezanesljivih oseb, do 12. maja so zaradi državi sovražne dejavnosti odvedli v Laško tri osebe, po navodilih varnostne službe pa so aretirali tudi devet duhovnikov, medtem ko jim je eden pobegnil.¹⁰²

Skupina SA — bili so večidel zelo objestni bukovinski Nemci —, ki se je 3. maja pripeljala iz Laškega s tovornim avtomobilom v Trbovlje plenit živež za NSV, je mimogrede vdrla tudi v zapečateni stanovanja zaprtih duhovnikov in pobrala ure in druge vrednostne predmete.¹⁰³ V tistem obdobju je na splošno zavladovalo brezpravje. Različne politične veje NSDAP so aretirale kar na svojo roko, tako da se je celo vodja trboveljske orožniške postaje 13. maja pritoževal, da za nekatere aretacije izve šele po nekaj dneh. SS je odvzela generalnemu direktorju TKG inž. Skubicu osebni avto, čeprav je imel zanj dovoljenje od političnega komisarja v Laškem. S premičninami dveh trboveljskih židov, direktorja cementarne dr. Wormserja in zobnega zdravnika dr. Baumgartnerja ter duhovščine in učiteljstva so opremili občinske prostore in orožniško postajo.¹⁰⁴

⁹⁸ Poročilo orožniške postaje Hrastnik, 25. V. 1941, arhiv IZDG.

⁹⁹ Poročili orožniške postaje Hrastnik, 3. VI. 1941 in krajevnega skupinskega vodje Heimatbunda Trbovlje-jug, 14. VII. 1942, arhiv IZDG. Orožniške patrolje so iskale pobege četnike do julija 1941.

¹⁰⁰ Poročilo orožniškega okrožja Laško, 3. V. 1941, arhiv IZDG.

¹⁰¹ Poročilo v IZDG; te in poznejše akcije so opravljale predvsem skupine hrastniških skojevcev, med njimi Jože Menih, Zdenko Brun, Olga Kastelic.

¹⁰² Poročili orožniške postaje Zagorje, 12. in 17. V. 1941, arhiv IZDG; glej opombo 11.

¹⁰³ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 13. V. 1941, arhiv IZDG.

¹⁰⁴ Prav tam; poročilo orožniške postaje Trbovlje, 17. V. 1941, arhiv IZDG.

Poklicni obratni stražarji (Werkschutz), ki jih je bila nemška oblast poslala iz Avstrije stražit važnejše objekte v revirjih, so na lastno pest plenili predvsem motorna vozila, kjerkoli so zvedeli zanje. V Trbovljah je bilo od kraja 35 stražarjev, do začetka junija pa se je njihovo število povečalo še za 22 domačinov, predvsem nemških simpatizerjev, ovaduhov in znanih delomrznežev. Obratni stražarji so bili pod poveljstvom orožništva.¹⁰⁵ V Trbovljah sta poleg vseh drugih opravljala aretacije še bivša trboveljska orožnika nemške narodnosti Ivan Gril in Jože Kotnjak,¹⁰⁶ pred vojno znan po vzdevku »Hulja«, v Zagorju bivši orožnik nemške narodnosti Franc Šober,¹⁰⁷ v Hrastniku in po vseh revirjih pa še razvpiti kulturbundovci, imenovani na splošno »glažarji«.¹⁰⁸

Politični komisar za laško okrajno načelstvo ob predaji svojih poslov političnemu komisarju trboveljskega okrožja dr. Frohnerju 30. junija 1941 še ni mogel navesti natančnega števila aretiranih in izseljenih v tako imenovanem prvem valu. Tudi mu še ni bilo znano, koliko ljudi bo prišlo v poštev za izselitev v tretjem valu. V Laškem je prav takrat delovala preselitvena komisija,¹⁰⁹ ki naj bi o vsem poročala direktno trboveljskemu političnemu komisarju. Zastran izseljevanja iz Trbovelj in Hrastnika, pa so čakali na posebna določila. Urad za občo upravo v Laškem je komaj sproti reševal številne prošnje za prostovoljno izselitev na italijansko stran, v Ljubljano, ali na Hrvaško.¹¹⁰

6. Organizacija Osvobodilne fronte

Že prve dni okupacije se je pokazalo, kako pomembno delo je opravilo partijsko vodstvo na Štajerskem in v rudarskih revirjih. Poziv Komunistične partije na enoten odpor proti okupatorju in njena akcija za združitev vseh sil v Osvobodilno fronto sta naletela na pripravljena tla. Partiji je uspelo najti dovolj odločnih in zavednih sil, ki so premagale duh kapitulantstva in demoralizacije.¹¹¹

Na pobudo Komunistične partije je že 22. maja 1941 prišlo do ustanovnega sestanka Pokrajinskega odbora OF za Štajersko v hribovskem zaselku Kojzici, v vzhodnem predelu trboveljskih premogovnikov. Od KPS so se sestanka udeležili Slavko Šlander, Miloš Zidanšek, Leon Novak, Angel Besednjak in Tone Grčar, od krščanskih socialistov in Jugoslovanske

¹⁰⁵ Poročila orožniške postaje Laško dne 15. V. 1941, Trbovlje dne 18. V. in 6. VI. 1941, arhiv IZDG; glej opombi 11 in 14.

Njihov nadrejeni organ se je imenoval Werkschutzbezirksleitung der E. V. Süd (Energieversorgung Südsteiermark). Vodja obratne straže v Zagorju je bil Avstrijec Edi Drovenigg.

¹⁰⁶ Glej opombo 103.

¹⁰⁷ Glej opombe 11, 14 in 102.

¹⁰⁸ Lojze Ribič, Ivo Šorn, Ernest Babič, Lojze Požun, ustni viri.

¹⁰⁹ Po izjavi Franja Diaccija so bili v njej tudi domači Nemci Hermann, Sommer, Schmidinger, Fasswald, Punzer, dr. Uhlich.

¹¹⁰ Glej opombo 86 in 431.

¹¹¹ Sergej Kraigher, Ob deseti obletnici osvoboditve, uvodna beseda k zborniku »Iz trpljenja in krvi«, Laško 1958.

strokovne zveze (JSZ) so bili navzoči Jože Jurač in Metod Hočevar iz Celja, Vinko Ustar iz Zagorja, Martin Kores in Karl Reberšek iz Maribora ter domačina Lojze Lešnik iz Hude jame in Lojze Diacci iz Sv. Jederti nad Laškim.

Leon Novak je na sestanku poročal o zunanjepolitičnem položaju in o stanju v okupirani Sloveniji, Miloš Zidanšek pa o organizaciji OF in njenih nalogah. Na koncu so postavili Pokrajinski odbor OF za Štajersko.¹¹²

Nekako ob istem času je laški okrožni orožniški vodja poročal komandantu orožništva pri državnem namestniku v Štajerski, da »so politični nasprotniki, večinoma iz krogov inteligence, do sedaj komajda prišli na spregled. Tudi komunističnega rovarjenja nismo mogli ugotoviti. Samo v Trbovljah so komunisti šušljali, da bo sedaj tudi Rusija stopila v vojno z Nemčijo...«¹¹³

V vzhodnih predelih revirjev, v hudojamskem rudniku in njegovem na pol delavskem na pol kmečkem okolišu tik pred vojno sicer ni bilo komunistov, pač pa je tudi v tem odmaknjenem območju Komunistični partiji uspelo preko osebnih zvez, Jugoslovanske strokovne zveze ali drugače vplivati na krščanske socialiste, ki so tam usmerjali politično dogajanje. Voditelji hudojamskih rudarjev, predvsem Lojze Lešnik, so sklenili sodelovati v enotni fronti s komunisti že na sestanku zastopnikov vseh organizacij rudarskih revirjev v Trbovljah, ko je takratni tajnik Strokovne komisije za Slovenijo Franc Leskošek politično razkrinkal tajnika socialnodemokratske Zveze rudarjev Jurija Arha,¹¹⁴ ki ni hotel pristopiti k enotni fronti. Na poznejšem sestanku pripadnikov JSZ iz vse Slovenije spomladi 1940 v Laškem so krščanski socialisti sklenili nastopiti kot celota skupno s komunisti, o čemer so po Tonetu Fajfarju obvestili tudi vodstvo KPS v Ljubljani.¹¹⁵

Hudojamski rudarji so svojo pripadnost široko zasnovanemu akcijskemu programu komunistov izpričali v vseh mezdnih in protidraginjskih gibanjih, v vseh revirskih stavkah ter ob drugih prilikah.¹¹⁶ Komunisti so pridobili za enoten nastop celo vodilnega funkcionarja socialnodemokratske Zveze rudarjev Ivana Štancerja iz hudojamskega rudnika, ki je pozneje, ko se je otresel Arhovega vpliva, obiskoval celo ilegalne sestanke. Ob okupaciji je postal poleg Lojzeta Lešnika najboljši organizator OF v hudojamskem okolišu in bil sprejet v Partijo.¹¹⁷

¹¹² Sergej Kraigher (glej opombo 17); Lojze Lešnik, Lojze Diacci, ustna vira; zbornik »Rimske Toplice v borbi in svobodi«, 1954.

Ker je bil okrožni komite KPS za revirje takrat še neposredno vezan na CK KPS, na sestanku ni bilo partijskih zastopnikov iz revirjev. Vinko Ustar je bil navzoč tudi zaradi povezave revirskih krščanskih socialistov z ostalimi štajerskimi somišljeniki. Sestanek je bil na prostem, pod neko veliko skalo in je trajal približno tri ure. Leon Novak je stenografiral zapisnik na cigaretne papirčke.

¹¹³ Poročilo orožniškega okrožja Laško, 17. V. 1941, arhiv IZDG.

¹¹⁴ Štab Kamniško-Savinjskega odreda je 19. VII. 1943 poročal štabu IV. operativne cone, da je 11. julija patrulja Zasavskega bataljona v centru Zagorja podnevi likvidirala Jurija Arha, največjega propagatorja fašizma in narodnega izdajalca.

¹¹⁵ Lojze Lešnik, ustni vir; Jože Jurač, zbornik »Rimske Toplice v borbi in svobodi«, 1954.

¹¹⁶ Lojze Lešnik, ustni vir; glej opombo 111.

¹¹⁷ Lojze Lešnik, Pepca Štancer, ustna vira; Štancerja so Nemci kot talca ustrelili 2. oktobra 1942 v Mariboru.

Ustanovni sestanek Pokrajinskega odbora OF za Štajersko je dal pobudo za vrsto sestankov.¹¹⁸ Za razširjanje organizacij OF v celjskem okolišu, kamor so takrat spadali tudi vzhodni predeli revirjev: Rečica s Hudo jamo in Rimske Toplice, je odgovarjal Tone Grčar-Johan, ki je tik pred vojno postal sekretar KPS v Celju.¹¹⁹

Tak širši sestanek je bil v začetku junija 1941 v Govcah nad Hudo jamo pri kmetu Blažu Kurniku, kjer so postavili odbor OF za celjski okoliš. V odboru so bili Tone Grčar-Johan, Lojze Lešnik, stavbenik Vekoslav Kukovec in čevljar Veber, obadva iz Celja.¹²⁰

Grčar je pogosto prihajal v Rečico in na ožjih sestankih z Lešnikom, Štancerjem, Dušanom Poženelom, rudarjem in emigrantom iz Bazovice, poznejšim sekretarjem okrajnega odbora OF Laško-Huda jama in drugimi govoril o organizaciji OF v rečiškem okolišu in okrog Sv. Jederti, vse tja do Dola pri Hrastniku. Lešnik in Štancer sta v juniju in juliju postavila odbore OF v Laškem, Hudi jami, Rečici, Sevcah, Belovem, Sv. Jederti in Breznem, ki so nato prirejali sestanke po vaseh in zaselkih ter v kratkem času vključili v delo za OF velik krog prebivalstva.¹²¹

Konec junija je prišel v rečiško dolino tudi sekretar okrožnega komiteja KPS Celje Franc Vrunč-Buzdo, ki je med svojim štirinajstdnevničnim bivanjem v Rečici na sestankih učil aktiviste in jih spodbujal pri njihovem delu. Po odhodu iz Rečice je postal komandir Celjske čete.¹²²

Ko se je po juliju 1941 zaradi lažjega političnega dela in zaradi gibanja partizanskih skupin v revirjih Rečica s Hudo jamo in Rimskimi Toplicami priključila revirskemu okrožju,¹²³ je namesto celjskih funkcionarjev pričel zahajati na omenjeno vzhodno revirsko območje terenski aktivist Gvido Pavlič, doma iz Hrastnika. Kot okrajni sekretar OF za Hrastnik je deloval tja do Lož in Lukovice na levem bregu Savinje do svoje tragične smrti na mariborskem morišču 28. aprila 1942.¹²⁴

Skoraj istočasno z vzpostavitvijo Pokrajinskega odbora OF za Štajersko je bil ustanovljen tudi okrožni odbor OF za revirje.¹²⁵ K njegovi ustanovitvi je največ pripomogel Sergej Kraigher, ki je kot inštruktor partijskega vodstva v revirjih in kot dober poznavalec tamkajšnjih razmer povezoval različne skupine k skupnemu delovanju. V okrožnem odboru OF je poleg članov okrožnega revirskega komiteja KPS sodelovalo še vodstvo Sokola s predstavnikoma Hugom Kokaljem in Rudijem Dolničarjem, del najvplivnejših predstavnikov levega krila socialnih demokratov, ki sta jih vodila Ivan Vrtačnik in Alič, predstavnik krščanskih socia-

¹¹⁸ Po izjavi Jožeta Jurača (glej opombo 115) so n. pr. junija 1941 ustanovili odbor OF za Celje na stanovanju Cirila Debeljaka v Celju.

¹¹⁹ Glej opombo 115.

¹²⁰ Lojze Lešnik, ustni vir.

¹²¹ Alojz Diacci, Jurij Grešak, Anton Mokotar, Mara Padar, Ljudevit Knez, Lojze Lešnik, Fanika Suhar, Pepca Štancer in drugi, ustni viri; zvezo s celjsko organizacijo KPS so vzdrževale predvsem Pepca Ubojčić, ki je bila od 1939 do 1941 sekretar Rdeče pomoči v Celju, doma iz Rečice, Štancerjeva žena Pepca in Fanika Suharjeva iz Laškega.

¹²² Lojze Lešnik in Marija Deželak, pismeni izjavi.

¹²³ Sergej Kraigher (glej opombo 17)

¹²⁴ Lojze Lešnik, Matevž Deželak, Lojze Ribič, Franjo Diacci, ustni viri.

¹²⁵ Sergej Kraigher (glej opombo 17).

listov Filip Križnik in celo predstavnik Zveze združenih delavcev, to je bivših klerikalnih sindikatov, kar sicer ni bilo tako pomembno glede na njihov vpliv na delavce kot zaradi okoliških kmetov in spremembe v njihovem odnosu do komunistov.¹²⁶

Medtem ko je v aprilu Komunistična partija Slovenije še bolj utrdila svoje stike s krščanskimi socialisti in se maja povezala z vodstvom JRZ, je bila zveza z vodstvom Sokola pomembna predvsem zaradi sodelovanja in razpoloženja velikega dela inteligence, obrtnikov in trgovcev.¹²⁷ Komunisti v revirjih so si prav s svojimi protifašističnimi akcijami že pred vojno pridobivali pristaše in simpatizerje v demokratičnem krilu Sokola. Tako je prišlo po priključitvi Avstrije k Nemčiji celo do širšega sestanka pripadnikov različnih političnih struj in strank v Sokolskem domu v Trbovljah, na katerega so bili komunisti še posebej povabljeni. Tu so sklenili nadzorovati kulturbundovce in njihovo delovanje. S Sokoli so sodelovali komunisti tudi ob Hitlerjevem rojstnem dnevu, ko so podnevi in pomoči skupaj patroljirali po revirskih dolinah, da bi preprečili kulturbundovske manifestacije. Na Mrzlici, Kalu in Sv. Planini so postavili celo oborožene straže, ki naj bi preprečile prižiganje kresov.¹²⁸

Kakor komunisti so tudi vse ostale skupine, združene v okrožnem odboru OF, v kratkem prvem obdobju delovale še ločeno in zbirale hrano, denar, obleko in pristaše po svojih lastnih zvezah.

Sokolska skupina se je pod vodstvom Rudija Dolničarja in Huga Kokalja navadno sestajala s Sergejem Kraigherjem ali z njegovim zastopnikom v Kokaljevi kavarni pri Forteju v središču Trbovelj. Za stalno zvezo je skrbel Pepko Janežič. Ta skupina je pozneje organizirala med trgovci tudi prvo večjo nabiralno akcijo. Dvakrat so izpred Fortejeve trgovine na Vodah odpeljali poln voz živil, obutve in obleke čez Bevško na Čemšeniško planino do partizanov. Nabiralci so ob dogovorjenem času prihajali k trgovcem, posebno še v rudniški konzum, kjer so Dolničar, Levec, Ličar, Potekev in drugi takoj pripravili kak zavoj živeža, ki so ga potem prenesli do bližnje javke v stranišču pri mostu ob vodenski šoli, odkoder je glavni partizanski kurir Ivo Juvan ves zbrani material odnašal s košem proti Sv. Planini.¹²⁹

Bivši predsednik JSZ Filip Križnik je že maja obiskal vse svoje skupine v revirjih, jih poučil glede odnosov do Nemcev ter jih povabil k sodelovanju z vsemi poštenimi Slovenci v OF. V Zagorju so se takega sestanka v Hrasteljevi gostilni udeležili Vinko Ustar, Anton Bantan, Franc in Štefan Flere, Davorin Kovač, Hinko Drnovšek in še več drugih.¹³⁰

Po formiranju okrajnih odborov OF v Zagorju, Trbovljah in v Hrastniku in z vključevanjem ustanovnih skupin v osnovne organizacije, v krajevne in vaške odbore OF, je med njimi prišlo do tesnega sodelovanja in enotne organizacije. Politične razlike so zbledele, zavedne posameznike so združevale osnovne naloge OF: zbiranje živeža, denarja in orožja ter priprave za oborožen odpor.

¹²⁶ Prav tam; Franc Kralj, ustni vir.

¹²⁷ Prav tam; Rudi Dolničar, Janko Levec, ustna vira.

¹²⁸ Rudi Dolničar, Janko Levec, ustna vira.

¹²⁹ Rudi Dolničar, Janko Levec, Marjan Čehovin, Lojze Požun, ustni viri.

¹³⁰ Lojze Lešnik, ustni vir; Anton Bantan, Spomini, rokopis.

Takoj po ustanovitvi okrožnega odbora OF za revirje so se zagorski komunisti zbrali na širši partijski sestanek v stanovanju Ludovika Faina. Poleg drugih so se ga udeležili Sergej Kraigher, Franc Farčnik, Lojze Hohkraut, Ludovik Fain, njegova žena, Alojzija Pečar in Kati Premrl. Pogovorili so se o sklepih ustanovnega sestanka OF, o organiziranju odborov OF in drugem. Kmalu nato so v Zagorju ustanovili okrajni odbor OF, ki so ga sestavljali: Franc Farčnik, Jože Marn, Ciril Groznik, Polde Eberl, Kati Premrl, Polde Grahek, Drago Žerko, Feliks Pečar, Alojzija Pečar, Anica Pečar, Erna Kerin, Franc Žužek, Janez Bregar, Rado Umek in od obrtnikov Peter Govejšek, Jože Turk, Vinko Bajcar ter Franc Rozina.¹⁵¹ Že maja in junija so ustanovili terenske odbore OF v Kisovcu, Kotredežu, Koloniji, na Repniku, v Izlakah ter na obratih Kotredež in separacija. Do konca avgusta so postavili odbore OF še v Dolenji vasi, Potoški vasi in v Toplicah.¹⁵² Ker je bilo po organizacijah vključenih premalo žensk, so se junija 1941 na pobudo Tončke Ččeve sestale zagorske članice Partije: Alojzija Pečar, Kati Premrl, Fainova, Minka Flisek, Umekova, Helena Jezernik, Ana Pintar in v okviru OF ustanovile še zagorsko žensko organizacijo. Prvi sestanki odborov OF v Zagorju so bili pri Jamezu Kerinu, v pekarni Franca Rozine, v gostilni Kovač, gostilni Renčof, pri kovaču Jožetu Turku, Otmarju Juvanu in drugih.¹⁵³

Okrajni odbor OF za Hrastnik so ustanovili na pobudo Franca Mlakarja, sekretarja mestnega komiteja KPS, konec junija 1941 v bivši Meketovi hiši. V odbor so poleg Franca Mlakarja, Ernesta Babiča in Janeza Potiska pritegnili še Franca Škoberneteta in Maksa Hercoga.¹⁵⁴ Kmalu po tem ustanovnem sestanku so Nemci zaprli Franca Mlakarja, Antona Jagodiča, Adolfa Fuka, Alojza Jerebičnika, Avgusta Končarja in Franca Medveda in jih odgnali v Dachau, njihove družine pa pozneje izselili na Hrvaško.¹⁵⁵ Zaradi teh in naslednjih aretacij se osvobodilno gibanje na hrastniškem območju nekaj časa ni moglo tako razvijati kot drugod v revirjih, dokler ni uspelo Sergeju Kraigherju, Fricu Keršiču in Lojzetu Ribiču na jesen in zimo 1941 ponovno vzpostaviti trdnih vezi, obveščevalno in podporno mrežo na Pleskem, Ojstrem, v Praprotnem in zgornjem Hrastniku.¹⁵⁶ Za Mlakarjem je postal organizator OF in prvi sekretar okrajnega odbora OF za Hrastnik Gvido Pavlič, predvojni komunist in mehanik iz Hrastnika, ki je prišel v revirje po direktivi CK KPS in utrdil ali na novo postavil odbore OF po vaseh od Hrastnika do Laškega.¹⁵⁷

Odbori Osvobodilne fronte po industrijskih središčih, vaseh in naseljih so postali kasneje revirskim partizanom glavna opora pri opremljanju in prehranjevanju. Obveščali so jih o gibanju sovražnika in o domačih izdajalcih. Nič manjša ni bila njihova vloga v boju proti nemški propagandi, ki jo je spremljalo najstrašotnejše nasilje in ki je posebno po

¹⁵¹ Glej opombi 11 in 17.

¹⁵² Prav tam.

¹⁵³ Prav tam.

¹⁵⁴ Ernest Babič, ustni vir.

¹⁵⁵ Justina in Ernest Babič, ustna vira; poročila krajevnega skupinskega vodje Heimatbunda Hrastnik-zahod Rajmunda Götza, arhiv IZDG.

¹⁵⁶ Prav tam in opomba 17; Lojze Ribič, ustni vir.

¹⁵⁷ Glej opombo 17; življenjepis v arhivu CK ZKS; Olga Kastelic-Marjetka, ustni vir.

prvih partizanskih akcijah do onemoglosti stopnjevala protikomunistično gonjo. Pri tem so fašisti poskušali izkoristiti in poglobiti predsodke in nasprotja, ki jih je pred vojno ustvarila predvsem stara klerikalna propaganda. Politično delo odborov OF in neposredni stiki partizanov s prebivalstvom so razbijali to propagando. Okupatorju ni uspelo, da bi s političnimi gesli opravičil svoje nasilje nad pripadniki OF in partizani. Izseljevanje, streljanje talcev, nasilje nad svojci tistih, ki so se upirali, poznejše mobiliziranje za Wehrmannschaft, nemško vojsko, — vse to je ob političnem delu OF večini zavednih ljudi pokazalo pravo protiljudsko bistvo okupatorja in krepilo sodelovanje z OF

Okrožni komite KPS za revirje je takoj po zlomu stare države pričel po vseh industrijskih obratih ustanavljati in utrjevati odbore Delavske enotnosti, ki so polagoma dobili tudi že značaj vojaških skupin in so jih poleg komunistov sestavljali najbolj delavni sindikalisti. Za delo s temi odbori je odgovarjal član okrožnega komiteja Fric Keršič, ki je rudarje ali druge delavce navadno počakal ponoči, ko so prihajali z dela, jih bodril in jim dajal napotke za delovanje. Odbori Delavske enotnosti so poleg svoje osnovne naloge, utrjevanja razredne zavesti, uspeli zbrati v kratkem času precej nepartijcev, katerih del se je pozneje priključil komunistom v prvi partizanski enoti.¹³⁸

Ko so se prvi komunisti podali v ilegalo, so se nekateri od njih kot politični aktivisti zadrževali v bližini centra in navezovali stike z znanci in prijatelji, ki so bili proti okupatorju sovražno razpoloženi. V rudniških jamah so na primer člani Delavske enotnosti zelo previdno preizkušali in pridobivali najprej najbolj zanesljive in zbirali denarne prispevke. Organizacija v jamah je bila vzpostavljena že maja, pozneje pa so se povezali še izven jame in si vsak po svoje ustvarili nove skupine — trojke.

Nekateri odbori Delavske enotnosti, ki so pridobivali in vključevali vedno nove člane, so kljub aretacijam delovali tja do osvoboditve. Tako je bilo na primer v hrastniški kemični tovarni.¹³⁹ Med prvimi odbori Delavske enotnosti so bili v Trbovljah najboljši na dnevnem kopu Neži, ki sta ga vodila Rudi Ahac iz Planinske vasi in Oto Valenčak, na rudniški separaciji, kjer so delovali Naglič, Zemljak, Goršič in Zupančič, na zahodnem obratu pod vodstvom inž. Vladimirja Jana, na vzhodnem obratu in na Dobrni, kjer sta delovala Ludvik Čop in Peregrin Burja,¹⁴⁰ v Zagorju pa na kotredeškem in strojnem obratu ter na separaciji z nekaterimi najboljšimi aktivisti kot na primer z Janezom Bregarjem, Francem Žužkom, Mirkom Odlazkom, Jožetom Žoharjem in drugimi, ki so tudi sicer hodili na sestanke s Sergejem Kraigherjem in Tončko Čečevo.¹⁴¹

¹³⁸ Glej opombo 17; Franc Kralj, ustni vir.

¹³⁹ Zapisnik o sestanku spomeničarjev v Trbovljah (Lojze Ribič, Franc Kralj, Pavle Baloh, Dolfe Hohkraut, Jože Umek, Ivo Šorn, Otmar Pečar, Franc Tomažič, Helena Borovšak, Mirko Skalin), ZV, 1954, šte. 29 (citiram dalje Spomeničarji).

¹⁴⁰ Prav tam; poročila krajevnega skupinskega vodje Heimatbunda za Trbovlje-zahod Franca Pecharza dne 15. VII. in 11. IX. 1942, Ignaca Ranzingerja za Trbovlje-jug dne 18. VIII. 1942, Suppanza za Trbovlje-vzhod dne 14. VII. 1941, arhiv IZDG.

¹⁴¹ Glej opombo 139; Rudolf Bantan, Spomini, rokopis.

7. Odhod v partizane

Nacisti prve tedne okupacije še niso odkrito nastopili proti komunistom. Od vidnejših revolucionarjev so takoj v začetku zaprli samo Lidijo Sentjuro iz Hrastnika, nekaj pozneje pa še Jurija Debelaka iz Zagorja in Franca Salamoma iz Trbovelj. Na zborovanjih, ki so jih Nemci prirejali po raznih obratih, so poskušali delavstvo prepričati, da je nacionalsocialistična ureditev mnogo boljša od komunistične in da se je zato tudi v Nemčiji sami večina komunistov priključila nacistom. Prav v času, ko so se nemški oblastniki dogovarjali o zastraženju rudarskih revirjev, ki naj bi v celoti postali nekakšno koncentracijsko taborišče, so nacisti organizirali v zasavskih premogovnikih bučno praznovanje 1. maja. Na svečanih prireditvah v Hrastniku in Trbovljah je šef civilne uprave za Sp. Štajersko dr. Uieberreither steklarjem in rudarjem sporočil Hitlerjeve pozdrave.¹⁴²

Razvoj pa je tekel po drugi poti. Ob zmedbi, ki so jo med prebivalstvom za kratek čas zasejale hitlerjevske fraze o socialni pravičnosti in novi ureditvi, so bile partijske organizacije s svojimi člani in simpatizerji že trdno na delu. Na vsakem koraku so razkrinkavale okupatorjeve prikrite namene ter pridobivale delovne množice za odpor. Pokrajinske konference Komunistične partije Slovenije, ki je bila 1. junija 1941 v Ljubljani in ki je sklepala o pripravah za oboroženo ljudsko vstajo, se je za revirje udeležil Sergej Kraigher. Lojze Hohkraud, predviden za sekretarja vojnega komiteja, na njej ni bil navzoč. Sklepi te konference so postali napotilo za delovanje revirskih komunistov. Nemški napad na Sovjetsko zvezo je te priprave na oborožen upor še bolj pospešil.¹⁴³

Okrožni komite KPS je 22. junija na hitro sklical sestanek na Petelinku v Bevškem grabnu. Poleg Sergeja Kraigherja, ki je sestanek vodil, je bil navzoč tudi član CK KPS in sekretar PK SKOJ za Slovenijo Viktor Stopar, od domačinov pa so bili Lojze Hohkraud, Fric Keršič, Franc Kralj, Pavle Baloh, Polde Knez, Tončka Čeč in Franc Farčnik. Ko so se pogovorili o novem položaju, ki je nastal, so sklenili, da morajo vsi kompromitirani komunisti, komunistični mladinci in simpatizerji takoj v ilegalo, da je treba na več krajih poskrbiti orožje vskladiščiti na enem mestu, da bi se v nujnem trenutku lahko takoj oborožili, nadalje, da morajo okrepiti politično delo z ilegalski, a prav tako z aktivisti na terenu in s kmečkimi zavezniki ter poskrbeti za prehrano. Po sestanku so organizacijam sporočili sklepe: Lojze Hohkraud v Trbovljah, Franc Kralj v Hrastniku in Franc Farčnik v Zagorju. Zagorjanom je bilo določeno zborna mesto pri Fortevem gospodarskem poslopju za Sv. Planino, Trboveljčani naj bi se zbrali v gozdu ob križišču cest pri Sv. Katarini, Hrastničani pa pod Kalom.¹⁴⁴

¹⁴² Franc Kralj, ustni vir; Rudolf Bantan, Spomini, rokopis.

¹⁴³ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 13. V. 1941, arhiv IZDG; glej opombo 17.

¹⁴⁴ Lojze Ribič, Franc Kralj, Ivo Šorn, ustni viri; opomba 139; Žerko, Spomini. Sergej Kraigher je vodil večino ustanovnih in drugih pomembnejših sestankov v revirjih. Po izjavi Lojzeta Ribiča so se že popoldne 22. junija 1941 sestali v gozdu pri Sv. Katarini nad Trbovljami: Sergej Kraigher, Pavle Baloh, Lojze Hohkraud, Janez Pečnik in Polde Knez. Ko je tisti večer prišel Lojze Ribič k Hohkrautu na dom, je zvedel za sklep, da noben komunist ne sme več spati doma. Zjutraj naslednjega dne so Ribiča obvestili na delovišču, da ga iščejo Nemci, nar kar je odšel v partizane.

Kdaj so v okviru okrožnega komiteja osnovali nad Urhovčevo Loko v Trbovljah vojnorevolucionarni komite, ni točno znano. Vodil ga je Lojze Hohkraud in sta bila v njem Fric Keršič ter Jože Umek.¹⁴⁵

Trboveljska skupina se je v glavnem zadrževala v gozdovih okrog Sv. Katarine, v Gaberskem in pod Mrzlico.¹⁴⁶ Do konca junija jih je bilo okrog dvanajst,¹⁴⁷ julija pa je njihovo število iz dneva v dan naraščalo,¹⁴⁸ posebno še po povratku Sergeja Kraigherja iz Ljubljane, kamor je bil odšel okrog 5. julija. Po sestanku z Edvardom Kardeljem se je namreč vrnil z navodili, da bo treba iz priprav preiti neposredno na oboroženo vstajo. Ob istem času, mekako deset dni po Stoparjevem prihodu, sta prišla iz Ljubljane tudi Aleš Bebler in Slavko Šlander. Revirska partijska organizacija je bila takrat še neposredno vezana na CK KPS.¹⁴⁹

Okrožni revirski komite je sredi julija in nato še konec julija določil, kdo naj odide v partizane in kdo naj ostane zaenkrat še v dolini.¹⁵⁰ Med prvimi partizani so bili iz Trbovelj: Lojze Hohkraud, Tončka Čeč, Ivan Keše, Vili in Lojze Vresk, Franc Vresk, Lojze Ribič, Lojze Zupančič, Ciril Curk, Tone Vratinar, Ivan Strojnik, Fric Keršič, Janez Janc, Jože in Viktor Umek, Pavle Baloh, Franc Sotlar, Franc Kastelic, Lovro Tolar, Milan Mrzel, Ivo Šorn, Alojz Juvan, Dušan Kren, Franc Kralj, Anton Pivec, Lojze Žaubi, Lojze Avsec, Jože Perše, Jože Radej, Polde in Rudi Knez, Jože Petrič, Dolfe Hohkraud, Janez Pečnik, Nande Šušter, Vanko Žagar, Jože Zupan, Ivan Gorjup, Janez Konhajzler. Trboveljski partizanski skupini sta se priključila tudi Hrastničana Vladko Majcen in Franc Žužman ter v začetku avgusta še Jože Menih s svojim očetom. Ko se je Trboveljska četa 12. julija prestavila k Št. Lenartu za Sv. Planino, si je že uredila vojaški način življenja.¹⁵¹ Vodil jo je Lojze Hohkraud, četni sekretar KPS je bil Ivan Keše.¹⁵²

¹⁴⁵ Pavle Baloh, ustni vir; Šorn, Borba revirjev.

¹⁴⁶ Lojze Ribič, ustni vir. Živež so nosili iz doline do Francke Unetič-Brigite v Gaberskem. Ta jim je pekla kruh in kuhala tudi še pozneje, ko so bili že pri Št. Lenartu. Po hrano k njej so hodile patrulje 6—7 mož.

¹⁴⁷ To so bili: Sergej Kraigher, Lojze Hohkraud, Tončka Čeč, Fric Keršič, Ivan Keše, Vili Vresk, Lojze Vresk, Ciril Curk, Ivan Strojnik, Tone Vratinar, Lojze Ribič in še eden. Francka Unetič izjavlja v Zasavskem tedniku (citiram ZT) 1959, številka 11, da so bili med prvimi še Lojze Zupančič, Jože Umek, Polde Knez, Janez Janc, Milan Mrzel in Franc Vresk.

¹⁴⁸ Opombi 17 in 18, članek in izjavi Sergeja Kraigherja; Rudi Knez-Silas, Razvoj partizanstva na Štajerskem v letu 1941—1942, rokopis z dne 12. IV. 1944, hrani arhiv IZDG (citiram dalje Rudi Knez-Silas). Rokopis Rudija Kneza-Silasa je glede revirjev in Štajerskega bataljona služil kot vir za elaborat »Gradivo za zgodovino NOV in POS, I. obdobje — Partizani (poletje in jesen 1941 ter zima 1941/42)«, izdano v rokopisu poleti 1944; hrani arhiv IZDG (po uredniku majorju Nedeljku citiram dalje Nedeljkoovo gradivo).

¹⁴⁹ Opombi 17 in 18, članek in izjava Sergeja Kraigherja.

¹⁵⁰ Lojze Ribič, ustni vir; ZT, 1959, številka 16; Nedeljkoovo gradivo. Za delo v dolini so bili poleg drugih določeni še Jože Rudman, Janez Pečnik, Tone Potekév, Franc Ocvirk, Zani Krhlikar, Alojz Hren, Matija Vodenšek.

¹⁵¹ »Meldeblatt« komandanta varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski (citiram Tiralice), leto 1941, številka 23, 24, 28, 36, 37, arhiv IZDG. Franc Kralj, Lojze Ribič, Ivo Šorn, ustni viri.

¹⁵² Lojzeta Hohkrauta so postavili za komandanta okrog 5. julija 1941. Takrat je odšel iz čete Fric Keršič-Gal, ki je postal sekretar okrožnega komiteja KPS (Franc Kralj in Lojze Ribič, ustna vira).

Iz Zagorja so odšli 23. junija prvi v partizane: Jože Marn, Franc Farčnik, Alojz Pirc, Ciril Groznik, Polde Eberl in Slavko Pintar.¹⁵³ Najprej so se oglasili pri Vrstovškovih pod Sv. Planino in pri Skvarčevih v Jelovici, sicer pa so se največ zadrževali okrog Čebin in Kleka.¹⁵⁴ Poleg teh so odšli v partizane še Vinko Čebin, Polde Grahek, Franc Tomažič, Franc Klukej, Branko Babič, Janez Jevšnik, Franc in Peter Dergan, Janez Groznik, Rudolf in Aleksander Kovič, Franci Košenina, Jože Kos, Robert Anžlovar, Edi Blaj, Jože in Ludvik Kladivar, Hinko Rostohar ter Viktor Oven.¹⁵⁵ Zagorsko skupino je vodil Ciril Groznik.¹⁵⁶

Tudi Hrastničani so se po 22. juniju umaknili pred aretacijami pod Kal. Ko pa so zvedeli, da jih Nemci niso iskali, so se vrnili v Hrastnik in odšli na delo. Tako so jih večidel Nemci pozaprli in poslali v taborišča.¹⁵⁷

Zastran oborožitve so dobili komunisti že ob razsulu jugoslovanske vojske nalogo, naj se polastijo orožja.¹⁵⁸ Nekateri so ob povratku z vojne prinesli s seboj tudi puško, sicer pa je bilo povsod dovolj zavrženega orožja in streliva. Po prvih nemških razglasih sredi aprila, ki so za posest ali skrivanje orožja grozili s smrtno kaznijo, in po prvih hišnih preiskavah so ljudje orožje uničili in ga zavržli ali pa znosili na orožniške postaje, od koder ga je nato 80 vojakov odvažalo s tovornimi avtomobili od 12. do 14. maja. Za orožjem so Nemci vohljali in preiskovali stanovanja še tja do julija.¹⁵⁹

V Hrastniku, kjer je bilo skladišče orožja v Puharjevem domu, je uspelo mlademu komunistu Jožetu Menihu tja celo vdreti in rešiti nekaj pušk.¹⁶⁰ Posebno prizadevni pri zbiranju orožja so bili zagorski mladinci. Tone Okrogar mlajši, njegov brat Nesti, Sandi Kovič, Janez Ihanec in drugi so hodili čez Št. Lampert v Šmartno pri Litiji nabirat v Savo odvrženo strelivo. Zbrali so tudi nekaj pušk, ki so bile brez jermenja. Zato so se pozneje v Litijo vozili raje z vlakom, da so spotoma porezali še jermenje z oken.¹⁶¹

¹⁵³ Poročilo tajnika občine Zagorje, 18. VII. 1941, arhiv IZDG; Tiralice 1941, številka 42, arhiv IZDG; Franc Tomažič, Franc Klukej, ustna vira. Poročilo orožniške postaje Zagorje z dne 28. VII. 1941 prišteva k šestim pobeglim komunistom še tesarja Hinka Rostoharja.

¹⁵⁴ Jože Štok-Korotan, Jeklena pest; Marica Skvarča, ZT, 1959, številka 23; Rudi Knez-Silas in Nedeljko gradivo.

¹⁵⁵ Poročilo župana občine Zagorje, 16. X. 1941, arhiv IZDG; Tiralice 1941, številka 42 in 53, arhiv IZDG; Nande Javoršek, izjava, rokopis; poročilo krajevnega skupinskega vodje Heimatbunda v Zagorju dne 14. VII. 1942, arhiv IZDG.

¹⁵⁶ Lojze Ribič, ustni vir, glej opombe 11, 17 in 159.

¹⁵⁷ Franc Kralj, Lojze Ribič, Ernest Babič, ustni viri.

¹⁵⁸ Glej opombo 139.

¹⁵⁹ Poročilo orožniških postaj: Laško 14. V. 1941; Jurklošter 12. V. 1941; Trbovlje 16. V. 1941; Hrastnik 20. in 27. V. ter 17. VI. 1941; Zagorje 12. V. ter 10. VI. 1941; arhiv IZDG. Po poročilih orožniške postaje Trbovlje z dne 30. V. in 6. VI. 1941 »je neki Rihard Hartman iz Zagreba 27. maja 1941 izmaknil lovco in gostilničarju Ivanu Kranerju v Kleku nad Trbovljami iz verande lovsko puško - driling, vredno 10.000 dinarjev, in pobegnili proti Savinjski dolini. Ko ga je patrolja 3. junija 1941 pri Št. Pavlu zajela, je napravil samomor.«

¹⁶⁰ Glej opombo 139.

¹⁶¹ Žerko, Spomini; Pečar, Spomini; Spomeničarji, ZV, 1954, številka 29; ZT, 1955, številka 26.

Po izjavi Sergeja Kraigherja so po kapitulaciji zasegli predvsem na orožniških postajah okrog 20 do 30 pušk, ročne bombe, dve ali tri lahke strojnice in nekaj streliva, kar vse so nato poskrili komunisti in nekateri nepartijci.¹⁶² Če imamo pred očmi sorazmerno slabo in pomanjkljivo oborožene prve partizane Trboveljske čete, je vsekakor večji del mabranega ali skritega orožja tako ali drugače propadel in ni prišel v tiste roke, ki so ga potrebovale.

Ko se je v Trboveljski četi razvedelo, da so imeli aretirani hrastniški komunisti pripravljenega nekaj orožja, so odšli Majcen, Žužman in Ribič v Hraštnik ponj. To je bilo sredi julija in velja za eno prvih akcij Trboveljske čete. Z lesene barake nasproti hrastniške lekarne so odtrgali ključavnico in preiskali vse prostore, orožja pa niso našli in so se tako vrnili v četo praznih rok.¹⁶³

O spremembah, ki so nastale po vojni s Sovjetsko zvezo v trboveljskem okolišu, je poročal 10. julija 1941 trboveljski orožniški poveljnik komandantu varnostne policije in varnostne službe v Sp. Štajerski in gestapovski izpostavi v Celju med drugim tudi to:¹⁶⁴

»Po aretaciji komunistov 26. junija 1941 in po izselitvi nekaterih družin lahko trdim, da se je razpoloženje proti rajhu zaostriilo. Vzrok temu je lahko v tem, da je del komunistov že pred aretacijami pobegnil ter se ti ljudje sedaj klatijo po okoliških gozdovih in hribih in s svojo propagandno dejavnostjo vplivajo na sedanje stanje.

Govorijo, da so Rusi prodrli že v Romunijo in na Karpate, da bodo kmalu prišli tudi sem in pobili vse Nemce. Tudi govorijo, da bodo Rusi na tukajšnje industrijsko območje odvrgli večje število padalcev in da bodo takrat začeli z akcijo.

Iz povsem zanesljivega vira smo 5. julija zvedeli, da se na Mrzlici zadržuje večja skupina ljudi, ki prepevajo angleške in ruske pesmi v slovenščini in govorijo, da se bo igra pričela čez kakih osem dni. Orožja in streliva imajo dovolj. Na sestankih mladih ljudi naj bi sodelovali tudi bivši Sokoli in socialisti. Da bi se zavarovali pred iznenadanjem so v vseh smereh postavili stražarje. Za sedaj pri njihovem zasledovanju nismo imeli uspehov, ker že, od daleč opazijo uniformiranega orožnika in se poskrijejo v varna zaklonišča. Kolikor smo do sedaj ugotovili, se komunisti, ki so zapustili delo 22. junija (72 delavcev, deloma vodilnih komunistov iz Trbovelj, Hraštnika in Zagorja), potikajo na območju orožniških postaj omenjenih treh krajev in se ukvarjajo z intenzivno propagando.

Glede na sedanjo šibko zasedbo postaje (3 orožniki, 3 pomožni policisti, 2 tolmača) nujno prosimo za okrepitev. Tudi namestitvev izpostave varnostne službe v Trbovljah bi lahko zagotovila boljše uspehe. Da bi zavrla komunistično propagando in polovili v okolišu skrivajoče se komuniste, bi bilo najbolje opraviti temeljito in bliskovito preiskavo.¹⁶⁵

Vodja zagorske orožniške postaje Strauss poroča 11. julija 1941:¹⁶⁶

¹⁶² Glej opombo 17.

¹⁶³ Lojze Ribič, ustni vir.

¹⁶⁴ Arhiv IZDG.

¹⁶⁵ Poročili orožniške postaje Trbovlje, 10. VII. 1941 in orožniškega okrožja Trbovlje, 15. VII. 1941, arhiv IZDG.

¹⁶⁶ Arhiv IZDG.

»Obveščamo vas, da se od začetka vojne-z Rusijo, posebno pa še zadnji čas, širijo med tukajšnjim prebivalstvom vznemirljive vesti o predvideni komunistični vstaji, ki da bo izbruhnila 13. in 14. julija v vseh industrijskih območjih bivše Slovenije. Kot je videti, so vstajo organizirali komunisti ob pomoči klerikalcev, bivših Sokolov in drugih nezadovoljnih elementov. Splošni znak za njen začetek naj bi bil napad na telefonske zveze, važnejše komunikacije in podobno. Poleg tega naj bi pobili tiste, ki se imajo za Volksdeutscherje ali veljajo za nemške simpatizerje in so jih ti elementi (komunisti, L. P.) že vpisali v svoje sezname.

Vzrok za širjenje teh vesti bi utegnil biti v tem, da je okrog 80% prebivalstva, ki je pripadalo ilegalnim komunističnim organizacijam, legalnim sokolskim in klerikalnim društvom, solidarno z Rusijo. Povod za to pa je lahko tudi strah pred evakuacijo.

Te vesti prenašajo predvsem delavske žene, ki poslušajo tuje radijske postaje, ali pa po nalogu pobeglih komunistov prenašajo take vesti, samo da bi med prebivalstvom zasejale nemire in hujskale proti Nemčiji. Za sedaj še nismo mogli zagotovo zvedeti za te prenašalce.«

Zagorski trgovec Volksdeutscher Viktor Suscha je 9. julija prejel anonimno pismo, v katerem je bila poleg drugega tudi naslednja grožnja: »Kmalu bodo prišli na vrsto nemški renegati in njim bo šlo prav tako, kot gre sedaj Slovencem, ki so izseljeni. To, kar delajo Nemci, je pravo barbarstvo. Dol s krvi žejnim banditom Hitlerjem! Naj živi Jugoslavija, naj živi Sokol, naj živi Sovjetska Rusija!«

Nemški simpatizer, trgovec Ivan Omerzu iz Lok pri Zagorju je 10. julija pismeno obvestil Suscho takole:

»Govorijo, da bo 13. in 14. julija v Zagorju in Trbovljah izbruhnila komunistična revolucija. Komunisti imajo mnogo orožja. Vse nas bodo postrelili. Že vsi kritizirajo, ker oblast ne polovi skrajnih komunistov, saj bi vendar lahko prišlo do žrtev. Tukaj v Zagorju moramo biti oprezni! Je mnogo špijonov, ki znajo nemško. Tudi na občini so taki. Vendar, gospod Suscha, Vam to pišem strogo zaupno!«

Ob zaslišanju je Omerzu izjavil: »Pismo sem gospodu Suschi poslal zato, da bi ga opozoril na govorice, ki krožijo med ljudmi. Mene je o tem zaupno obvestila žena rudarja Osojnika iz Lok. Tudi posestnik Franjo Klopčič iz Ržiš mi je rekel, da se za 13. in 14. julij pripravlja komunistična vstaja. Nečaku Francu Basletu, ki stanuje pri meni, je delavec Pavle Prorenc iz Kisovca odkrito zapretil, da ga bo v roku dveh ur zmanjkalo.

Pazite tudi na Dušana Bobiča, ki je pred kakim mesecem izjavil v navzočnosti več ljudi v moji gostilni, da se mora vsakdo zavedati, da je Slovenec in zato ne sme pozabiti svojega materinskega jezika... Bobič zelo dobro govori nemško in je zaposlen kot palir pri gradnji ceste v Zagorju.«¹⁶⁷

V noči na 14. julij je Okrožni komite KPS ob obletnici francoske revolucije organiziral v revirjih splošno napisno akcijo.¹⁶⁸ Posebno dobro je uspela v Trbovljah. Stanovanjske zgradbe, javne naprave, vodnjake, ograje, telefonske drogove in celo orožniško postajo so popisali s srpi in kladavi ter

¹⁶⁷ Poročilo orožniške postaje Zagorje, 11. VII. 1941, arhiv IZDG.

¹⁶⁸ Franc Kralj in Lojze Ribič, ustna vira; po Rudiju Knezu-Silasu je bilo 13. julija 1941 precej sabotažnih in napisnih akcij od Zidanega mosta do Litije.

z drugimi propagandnimi gesli (Smrt izdajalcem, Živela Rusija, Tovariš Stalin, SSSR, Smrt hitlerizmu, Dol Nemčija itd.).¹⁶⁹ Po glavnih cestah so nasuli veliko množino čevljarjskih žeblicev, da bi zavrli patroljiranje celjskega motoriziranega orožništva, ki je že 12. julija prišlo v revirje.¹⁷⁰

Naslednje jutro so se Nemci kot obsedeni podili po Trbovljah. Kogar koli so srečali, so ga prisilili, da je pobiral žeblice ali pa s travo, s cunjami ali z apnom brisal rdeče napise. Uvedli so preiskavo in, zaradi šibke posadke, v strahu pričakovali nadaljnje dogodke.¹⁷¹

Hkrati z napisno akcijo so revirski borci razbili tudi kašipota ob križiščih v vsem okolišu, Zagorjani okoli Trojan, Lojze Ribič in Milan Mrzel iz Trboveljske čete pri Sv. Katarini, hrastniški aktivist Jože Menih s svojo skupino pa na poti proti Dolu.¹⁷²

V tistih dneh je trojka trboveljskih skojevcev, Savo Železnik, Lojze Požun in Marjan Čehovin, razbila nasproti vodenske pošte v Trbovljah stekla nad zemljevidom, kjer so Nemci vsak dan premikali zastavice po bojiščih. Mladinci so zastavice populili, nekaj pa so jih zataknili kar v Berlin.¹⁷³

Trboveljski okrožni orožniški vodja je 15. julija ponovno prosil nadrejeno oblast za pomoč moštvu. Svoje zahteve je utemeljil z naslednjimi ugotovitvami:

»Ti elementi se po zasedbi tega področja iz strahu pred nemško silo niso upali javno nastopati. Polagoma pa so postajali vedno glasnejši in je sedaj prišlo že tako daleč, da jih bomo morali napasti v večjem obsegu, ker bi sicer lahko imeli neodločnost in čakanje za našo slabost.«¹⁷⁴

Pri aretacijah, ki jih je 16. julija napravilo trboveljsko orožništvo skupaj s celjskim gestapom, sta se vnovič izmaknila pleskar Nande Šušter, ki je vodil napisno akcijo, in električar Alojz Ščurk.¹⁷⁵ Šušterja so zajeli že naslednjo noč in ga skupaj z devetnajstimi tovariši odpeljali v celjske zapore. Ob teh aretacijah sta pobegnili tudi Ivan Gorjup, pleskarski po-

¹⁶⁹ Za znake »V«, ki so jih v prvih napisnih akcijah uporabljali verjetno pod vplivom angleških radijskih oddaj, ni znano, kdaj so se prvič pojavili v revirjih. Tudi Nemci so imeli »V« za svoje znamenje. V Marburger Zeitung so 28. julija in 26. septembra 1941 poročali, da je znamenje zmage »V«, sestavljeno iz cvetočih rož, lahko videti po številnih mariborskih vrtovih.

¹⁷⁰ Glej opombo 139; poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 15. VII. 1941, arhiv IZDG.

¹⁷¹ Prav tam; poročilo orožniške postaje Trbovlje, 14. VII. 1941, arhiv IZDG. Partijska organizacija se je odločila za minijevno barvo, ker je po izkušnjah iz raznih akcij že dolga leta izpred vojne ni bilo mogoče odstraniti, pa čeprav so jo prebelili z apnom. Nemci so po napisni akciji osumili in zaslišali naprej pleskarje in kleparje. Po poročilih nemških zaupnikov naj bi akcijo pripravili v Ljubljani in Zagrebu, izvedli pa domačini-komunisti.

¹⁷² Po izjavi Sergeja Kraigherja (opomba 17) so v revirjih posamezne skupine pod vodstvom komunistov vzporedno z akcijami v Savinjski dolini odstranjevale nemške napise, razobešale zastave in podobno; glej tudi opombo 139; Lojze Ribič, ustni vir.

¹⁷³ Marjan Čehovin, Lojze Požun, ustna vira; Savo Železnik je ob aretacijah v začetku avgusta pobegnil na Dolenjsko med partizane in tam kmalu padel. O podobni akciji v Zagorju glej Otmar Pečar, Spomini, rokopis.

¹⁷⁴ Poročilo z dne 15. VII. 1941, arhiv IZDG.

¹⁷⁵ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 29. VII. 1941, arhiv IZDG.

močnik in Stanko Ščurk.¹⁷⁶ Medtem ko je Gorjup odšel med partizane, se je Alojz Ščurk prikril v nekem bunkerju v Trbovljah, Stanko Ščurk pa se je po ženini aretaciji prijavil in so ga nato poslali na delo v Nemčijo.¹⁷⁷ Med drugimi so tedaj zaprli tudi šiviljo Marijo Pavlič, ki jo je bil ovadil nemški zaupnik že v začetku julija, ko je ovadil Lojzeta Hohkrauta, Frica Keršiča ter sestri Štefko Bivic in Francko Unetič, češ da se sestajajo v Gaberskem. Revolucionarki Francki Unetičevi v Gabrskem — borci so jo klicali za partizansko mater Brigito — pri aretaciji »po zanesljivih izjavah prič niso mogli dokazati komunističnega delovanja«. ¹⁷⁸ Pri zaslišanju je Unetičeva Nemce še pošteno nahrulila.¹⁷⁹

V Zagorju je Gestapo iz Celja aretiral 17. julija 1941 pet oseb, ki so jih osumili komunističnega delovanja.¹⁸⁰

8. Revirska okrožna tehnika

Okrožni komite KPS za revirje je vzporedno z vojaškimi pripravami skrbel tudi za politično propagando s pomočjo svojega tiska. Ves propagandni material je prihajal še po predvojnem kanalu preko Trojan, od avgusta 1941 dalje pa večidel preko Sv. Križa na Dolenjskem. Za zanesljivo zvezo med najvišjim političnim in vojaškim vodstvom in Štajersko je prvi dve leti skrbel prekaljeni trboveljski komunist Franc Sotlar, sicer borec revirske čete, in legalec Franc Marin, trboveljski rudar in komunist.¹⁸¹

Prvi letaki, ki so pozivali na upor, so se v revirjih pojavili maja 1941.¹⁸²

Prva tehnika v okrožju je delovala od junija 1941 dalje v baraki pri Francki Unetič-Brigiti v Gabrskem nad Trbovljami, kjer so se, tudi sicer zadrževali prvi ilegalci. Imeli so pisalni stroj, ciklostil in šapirograf. Prve letake, ki jih je sestavljal Sergej Kraigher, tiskali pa so jih Lojze Hohkraut, Lojze Ribič in Francka Unetič, so razposlali okrog 25. junija 1941. Poleg drugega propagandnega materiala so razmnoževali tudi Slovenskega poročevalca.¹⁸³

Ko se je trboveljska partizanska četa ob prvi večji nemški akciji 12. julija prestavila iz Gaberskega k Št. Lenartu za Sv. Planino, je Sergej Kraigher organiziral tudi preselitev tehnike k Tinetu Zagožanu v Žrebljev hrib nad Hrastnikom, kjer je delovala do 29. novembra 1941,¹⁸⁴ ko so jo

¹⁷⁶ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 18. VII. 1941 (arhiv IZDG), pravi tudi, da od pobeglih vodilnih komunistov še nikogar niso prijeli, ker prihajajo na svoje domove le ponoči.

¹⁷⁷ Poročili krajevnega skupinskega vodje Heimatbunda Trbovlje-vzhod, dne 25. III. in 14. VII. 1942, arhiv IZDG.

¹⁷⁸ Poročili orožniške postaje Trbovlje, 17. VII. 1941 in orožniškega okrožja Trbovlje, 10. VII. 1941, arhiv IZDG.

¹⁷⁹ Izjava Francke Unetič, ZT, 1959, štev. 11.

¹⁸⁰ To so bili: Alojz Rancinger, Kati Premrl, Valentin Rogelj, Fortunat Rotar, Franc Majdič (poročilo občinskega tajnika Zagorje, 18. VII. 1941, arhiv IZDG); poročilo orožniške postaje Zagorje, 17. VII. 1941, arhiv IZDG.

¹⁸¹ Izjava Sergeja Kraigherja (glej opombi 17 in 18); Lojze Ribič, ustni vir; Spomeničarji, ZV, 1954, štev. 29.

¹⁸² Prav tam; Pavle Baloh, ustni vir.

¹⁸³ Glej opombo 181.

¹⁸⁴ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 15. VII. 1941; poročilo krajevnega skupinskega vodje Heimatbunda Hrastnik, 14. VII. 1942, arhiv IZDG.

Nemci odkrili. Stroje in material je tja prenesel Lojze Ribič. Zagožam je poleg letakov razmnoževal tudi Slovenski poročevalec, Delo, različne brošure in sploh ves tisk, ki je prihajal v revirje. Svoje izdelke so pošiljali v revirske kraje preko javke pri Potekevovih pod Terezijo v Trbovljah in jih razpošiljali tudi izven revirjev.¹⁸⁵ Tehniko je z matricami in drugim materialom oskrboval v glavnem sekretar hrastniškega komiteja Guido Pavlič, ki je bil povezan z Maro Hafner, uslužbenko pri trboveljskem okrožnem vodji Heimattbunda in mu je prinašala vse potrebno. Hafnerjeva ga je pozneje izdala.¹⁸⁶ Letaki so izhajali tedensko ali na štirinajst dni. Dva primerka sta ohranjena v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Prvega od teh je avgusta 1941 izdal Operativni komite KPS za Trbovlje, Zagorje, Hrastnik in okolico, drugega pa Slovenski narodno-osvobodilni odbor za trboveljske revirje in okolico in so ga raznašali 9. in 10. septembra 1941. Nemška poročila govore o širjenju letakov po vseh revirjih še v noči na 7. in 31. oktober 1941.¹⁸⁷

Istočasno kot okrožna tehnika je delovala posebna tehnika tudi pri Stanku Moharju, članu trboveljskega mestnega komiteja KPS. Pri njem so razmnoževali letake in drug propagandni tisk. Tehnika je delovala do srede novembra 1941, ko so Nemci izsledili Moharja in ga nato ustrelili.¹⁸⁸

V Zagorju je Polde Eberl ob pomoči Romana Lavrača sestavljal ali prepisoval letake kar s pisalnim strojem. Raznašala pa jih je mladina, večinoma skojevci.¹⁸⁹ Letake in trosilne listke so izdelovali tudi v kovaški delavnici Jožeta Turka v Zagorju, kjer je bil kot vajenec zaposlen Tone Okrogar mlajši. Ta je s Karlom Kurentom in Janezom Ihancem priskrbel tudi pisalni stroj. V drzni akciji so stroj kar podnevi odnesli iz pisarne rudniškega zunanjega obrata.¹⁹⁰

V Sevcah pri Rimskih Toplicah je sestavljal in razmnoževal letake študent medicine Jože Tovornik, sin rudarja, rojen 2. januarja 1919 v Trbovljah, ki je prišel ob okupaciji iz Ljubljane in se povezal z voditelji vstaje v Trbovljah in Hrastniku. Orožniška patrolja, ki ga je prijela 31. julija 1941 v Migojnicah pri Grižah, je našla pri njem približno sto letakov »Slovenci!« Te letake je natiskal sam na svojem domu. Ustrelili so ga 24. ali 25. avgusta 1941 v Mariboru.¹⁹¹

¹⁸⁵ Izjava Franca Hribarja-Savinjska v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami; Lojze Ribič, ustni vir.

¹⁸⁶ Lojze Ribič, Olga Kastelic, ustna vira. V Zagorju je Drago Žerko organiziral zvezo z Milko Putrih, ki je bila zaposlena na tamkajšnji občini (Žerko, Spomini).

¹⁸⁷ Poročila orožniškega okrožja Trbovlje, 24. IX., 23. X. in 20. XI. 1941, arhiv IZDG; Pečar, Spomini; Lojze Ribič, ustni vir.

¹⁸⁸ Poročili krajevnega skupinskega vodje Heimattbunda Trbovlje-jug, 14. VII. in 18. VIII. 1942, arhiv IZDG.

¹⁸⁹ Žerko, Spomini; poleg drugih so letake raznašali Jože, Ivan in Stane Božjak, Ivan in Milena Kerin, Jože Košak, Mirko Grahek; ZT, 1955, šte. 26.

¹⁹⁰ Glej opombi 11 in 161.

¹⁹¹ Stane Terčak, Med Mrzlico in Dobrovljami v istoimenskem zborniku; izjava Matevža Deželaka, Laški zbornik; zbornik Rimske Toplice v borbi in svobodi, 1954.

9. Trboveljska četa in njene akcije

Da bi četo oskrbeli v razstrelivom, sta se Sergej Kraigher in Janez Pečnik, sekretar trboveljskega Mestnega komiteja KPS, ki je po prihodu iz nemškega zapora ostal še v legali, dogovorila, da bodo izpraznili priročno skladišče razstreliva na Dukičevem dnevnem delovišču pod Bukovo goro v Trbovljah. Pečnik je bil tam zaposlen, zato je razmere še posebno dobro poznal.

Za akcijo so se prostovoljno javili Lojze Ribič, Viktor Umek in Tone Pivec. Iz taborišča pri Št. Lenartu so odšli v soboto, 26. julija zvečer. Krenili so čez Slačnik, pri vodnih črpalkah blizu Sušnika so prečkali glavno trboveljsko cesto in se povzpeli na tako imenovane Kipe, kjer jih je pričakoval Pečnik.¹⁹²

V skalo vzdano skladišče je nadzoroval nočni čuvaj Jauk, ki pa je bil s psom tisto noč v bližnji obratni pisarni. Napadalci so najprej upognili zaščitno železno pregrajo, da so lahko prišli do železnih vrat. Ker pa jih niso mogli odkleniti, so najprej s tračnikom in nato še s kolom odvihnilo spodnji vogel vrat, tako da so se lahko splazili v notranjost. Odnegli so enaindvajset kilogramov kamniktita-amonala in en kilogram kamniktita II, pustili pa so deset kilogramov kamniktita II, ker ni bil uporaben.¹⁹³ Z zaplenjenim razstrelivom so se vsi razen Pečnika, ki je odšel po svojih opravkih, po isti poti vrnili k Št. Lenartu do Kudrove, po domače Krvavičnikove domačije, kjer se je zadrževala četa. Razstrelivo so skrili v skalno votlino, kakih štiri sto metrov pod vrhom Krvavice. Zaradi uspešno opravljene akcije so bili nato vsi trije dopoldne pred zborom pohvaljeni.¹⁹⁴

Delavci so vlom odkrili šele v ponedeljek 28. julija, ko so ob šestih zjutraj prišli na delo. Zaradi deževnega vremena tudi policijski pes, ki so ga Nemci pripeljali iz Graza, ni našel nobenih sledov.¹⁹⁵

Del zaplenjenega materiala je skupina, ki so jo sestavljali Ivan Strojim kot vodja, Ivan Šorn in Jože Umek, uporabila že naslednjo noč. Dne 27. julija nekaj pred pol dvanajsto uro ponoči so razstrelili železniško progo blizu trboveljske elektrarne (km 512.56).¹⁹⁶ Na enem izmed tirov so uničili pol metra tračnice, na drugem tiru pa zaradi pokvarjene vžigalne vrvice ni bilo eksplozije.¹⁹⁷ Strokovnjak, ki so ga Nemci poklicali, da je odstranil razstrelivo, je povedal, da je bila sabotaža prav mojstrsko pripravljena. Nerazstreljeno telo je bilo dolgo 45 cm in težko dva kilograma in pol. V papirnem ovoju je bilo povezanih dvanajst nabojev kamniktita I in enajst nabojev kamniktita II. Ovoj sam je bil privezan z bakreno žico na motranjo stran tračnice. Škodo so Nemci popravili proti jutru.¹⁹⁸

¹⁹² Lojze Ribič, ustni vir.

¹⁹³ Prav tam; poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 1. in 9. VIII. 1941 in orožniške postaje Trbovlje, 29. VII. 1941, arhiv IZDG.

¹⁹⁴ Lojze Ribič, ustni vir.

¹⁹⁵ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 28. VII. 1941, arhiv IZDG; o akciji je pisal Slovenski poročevalec, 1941, štev. 12.

¹⁹⁶ Glej opombo 193; izjava Sergeja Kraigherja (glej opombi 17 in 18); Ivan Šorn navaja, da je bil v skupini tudi Viktor Umek (ustni vir).

¹⁹⁷ Glej opombo 193.

¹⁹⁸ Glej opombo 195.

Tisto noč naj bi skupina trboveljskih partizanov razstrelila med Trbovljami in Hrastnikom tudi eno največjih skal nad železniško progo. Skalo so sicer razstrelili, na progo pa se ni zrušila.¹⁹⁹

Istočasno so tudi zagorski aktivisti minirali približno sedem metrov visok podporni zid tik nad reko Savo, med postajama Zagorjem in Savo pod »Ribjo pečjo« (km 385/7—385/8), kakih 300 metrov od zagorske postaje.²⁰⁰ Za to prvo večjo sabotažno dejanje so se dobro pripravili. Nekaj razstreliva je preskrbel Feliks Pečar, ki je bil strelni mojster pri rudniku v Kotredežu, nekaj Franc Savšek, vžigalno vrvico pa Drago Žerko. Ko so si ogledali železniško progo, so se odločili za podporni zid, čeprav je bila v bližini železniška čuvajnica. Razstrelivo so jim iz Zagorja prinesle na dogovorjeno mesto Anica in Polda Pečarjevi ter Erna Žekar, kot kmečke ženice s košarami na glavah. Material je pri železniški postaji prevzel Jože Kladiivar, minirala sta Feliks Pečar in Drago Žerko, Viktor Oven, pa je na drugi strani stražil. Ker sta minerja med svojim delom zaslišala detonacijo iz trboveljske smeri, sta tako hitela, da sta eno izmed košar pozabila vreči v Savo. Zagorska skupina se je bila namreč dogovorila s trboveljskimi partizani, da bodo progo razstrelili ob istem času. Po razstrelitvi so se Zagorjani umaknili naravnost v hrib nad progo in proti Držini, tako da so bili čez kako uro že v Dolenji vasi, kjer so v baraki pri Kerinu počakali do zore in se nato razšli na svoje domove v Zagorju.²⁰¹

Ker je Drago Žerko skrnil aktovko pod Pečarjevo skalo in so se bali, da bi jih Nemci ob preiskavi odkrili, je Jože Kladiivar poslal svojega mlajšega brata Bibija na tisti kraj kositi, tako da je obenem s travo prinesel tudi aktovko.²⁰²

V podpornem zidu sta v višini enega metra in pol zazijali dve 4m³ veliki lijakasti luknji, ki sta tako ovirali promet, da so morali Nemci uvesti enotirno vožnjo. Kljub temu, da je okupator takoj poskusil vse, da bi izsledil storilce, mu to ni uspelo. Našli so le pozabljeno košaro in košček vžigalne vrvice.²⁰³

Tudi orožniki iz Zidanega mosta niso izsledili storilcev, ki so 28. julija zvečer poskušali med Hrastnikom in Zidanim mostom napasti tovorni vlak. Iz gozda nad progo so odvrgli nanj neko razstrelivo, verjetno ročne bombe, ki so pa prekmalu eksplodirale in niso napravile škode.²⁰⁴ Napad je organizirala skupina študentov iz Zidanega mosta, v kateri je bil tudi Franc Šunta iz Sv. Jurija v Gorah in Tone Bastič iz Suhadola nad Zidanim mostom.²⁰⁵ Pač pa so orožniki ob akciji 29. julija, v Zidanem mostu prijeli študenta Poldeta Vebra in Lojzeta Mlinarja, ko so ju zasačili pri nalepljanju lepakov, ki sta jih dobila od mladince Milana Zupana iz Celja.²⁰⁶

¹⁹⁹ Glej opombo 194; Sergej Kraigher (glej opombo 17) navaja, da so prvi partizani med Zagorjem in Hrastnikom na treh mestih podminirali železniško progo.

²⁰⁰ Poročili orožniške postaje Zagorje, 28. VII. 1941 in orožniškega okrožja Trbovlje, 1. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²⁰¹ Glej opombo 161.

²⁰² Žerko, Spomini.

²⁰³ Glej opombo 200.

²⁰⁴ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 1. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²⁰⁵ Olga Kastelic, Lojze Ribič, ustna vira; poročilo krajevnega skupinskega vodje Heimatbunda Zidani most R. Seidela, 14. VII. 1942, arhiv IZDG.

²⁰⁶ Glej opombo 204.

Vodja trboveljskega orožniškega okrožja je 1. avgusta 1941 poveljniku orožništva pri šefu civilne uprave v Mariboru poročal, da »je splošni politični položaj v industrijskih področjih Trbovelj, Hrastnika, Zagorja, Zidanega mosta in Radeč še vedno skrajno napet. Medtem ko je bilo do vojne z Rusijo tudi delavstvo v omenjenih krajih lojalno ali vsaj ni nastopalo odkrito sovražno, je že od začetka julija čutili močno komunistično propagandno dejavnost, širjenje najraznovrstnejših govoric proti rajhu in pisanje komunističnih gesel (srp, kladivo in podobno) po zidovih... Po zbranih poročilih lahko sklepamo, da je center prenapetežev v Ljubljani. Delavnost propagandistov je zaradi nepregledne in neprehodne bližnje meje še večja. Zadnje dni smo v Trbovljah, Zidanem mostu in Radečah zaprli večje število komunistov, v Trbovljah tudi sorodnike pobeglih komunistov. Upamo, da bomo tako preprečili nadaljnja teroristična dejanja. Lepake o ustrelitvi desetih ljudi iz Krškega, ki smo jih objavili zadnjega julija, povsod skrbno prebirajo. Reakcije na te potrebne ukrepe za sedaj še ne poznamo, gotovo pa delujejo zastrašujoče in po gozdovih tavajoči komunisti ne bodo upali več na plan.«²⁰⁷

Dne 30. julija so iz Celja prestavili v Trbovlje oddelek motoriziranega orožništva. Naslednji dan pa je prišlo še trideset mož 72. policijskega bataljona, ki naj bi s pomnoženimi dnevnimi in nočnimi patruljami, s hišnimi preiskavami in aretacijami pomagali zadržati vedno večji splošni odpor prebivalstva.²⁰⁸

Po nesrečnem naključju je ena teh patrulj v začetku avgusta nad Trbovljami prestregla 19-letnega Iva Juvana, kurirja trboveljske partizanske čete, ki je skrbel za povezavo z organizacijo v dolini in odnašal zbrani denar, živež, obleko, orožje in strelivo na javko k Jožetu Novaku v Klek ali k gostilničarki Zofiji Zavraškovi na Sv. Planino. Prijeli so ga s polnim nahrbtnikom nekje pod Klekom. Ob preiskavi so našli pri njem zapiske s poimenskimi seznamom zbiralcev in popisom zbranega in oddanega blaga. Med zasliševanjem in pretepanjem se je najprej dobro držal in so Nemci le s pomočjo njegovih spisov aretirali okrog trideset Trboveljčanov, jih odvedli v celjski Stari pisker in nato v Mauthausen. Pozneje je Juvan klonil in se šopiril po Trbovljah v okupatorjevi uniformi.²⁰⁹

10. Združitev trboveljske čete in zagorske partizanske skupine v Revirsko četo

Sodeč po dokumentu, ki so ga Nemci verjetno našli pri komandirju Pohorske čete Avgustu Svenšku ob aretaciji 17. avgusta v Hočah,²¹⁰ naj

²⁰⁷ Prav tam; orožniška postaja Zagorje je 28. VII. 1941 poročala, da vedno več delavcev simpatizira z Rusijo in bo nujno treba postojanko okrepiti.

²⁰⁸ Glej opombo 204; po poročilu orožniške postaje Trbovlje z dne 31. VII. 1941 so 30. julija v Trbovljah aretirali 24 sodelavcev in sorodnikov partizanov, na primer Hohkrautovo mater Matildo, Strojnikovo sestro Marijo Mrak, Sotlarjevega brata Milana in druge.

²⁰⁹ Lojze Požun, Lojze Ribič, ustni vir.

²¹⁰ Martin Greif-Rudi, Spomini na partizanska leta, rokopis hrani arhiv IZDG (citiram Greif, Spomini); poročilo orožniškega okrožja Maribor dne 18. VIII. 1941 navaja, da so našli dokument pri komunističnem voditelju, ki so ga 17. avg. 1941 aretirali v Hočah pri Mariboru.

bi partijski oddelki na celjskem območju organizirali požig vseh nemških gospodarstev, zasledovali naj bi kulturbundovce in napadli Slivnico pri Celju, na področju Savinjske doline pa ovirali železniški in cestni promet ter uničili vse izdajalce; trboveljska organizacija pa naj bi rušila železniške mostove in ceste med Zidanim mostom in Ljubljano ter napadla Zagorje.

Revirske partijske organizacije, Trboveljska partizanska četa in zagorske sabotažne skupine so se lotile teh načrtnih akcij že konec julija. Prvi partizanski uspehi so Nemce zmedli. Hišne preiskave, aretacije, letaki o streljanju talcev pri Brežicah, prihod novih nemških sil v revirje na eni strani in močna politična propaganda, ki jo je izvajal Okrožni komite KPS preko partijskih organizacij in OF na drugi strani, je stanje v revirjih zelo zaostriła in ljudje so v velikí večini zaživeli z narodnoosvobodilnim bojem. Vsak dan se je zgodilo kaj novega. Na poziv Okrožnega komiteja KPS k mobilizaciji vseh sil se je konec julija odzvalo poleg komunistov tudi nekaj nepartijcev. Tako je partizanska enota do napada na Zagorje narasla do okrog sedemdeset mož, nekaj pa jih je odšlo tudi preko meje na Dolenjsko. Na območju zagorske orožniške postaje je po njenem poročilu v tem času izostalo od dela in se priključilo partizanom okrog trideset rudarjev-komunistov.²¹¹ Nekaj jih je moralo ostati še v legali, da so skrbeli za povezavo med partizani in terenskimi organizacijami. Sicer so pa takrat borci sami zahajali po raznih opravkih v dolinska naselja.²¹²

Zadnjega julija je malo manjkalo, da Nemci niso prijeli partizana Jameza Janca, starega antifašističnega borca iz leta 1924. Prepoznali so ga, ko je bil pred vodensko pošto v središču Trbovelj. Najprej se je zakadil vanj nek obratni stražar, ki pa se je ustrašil pištole v Jančevih rokah. Takoj nato ga je prestregel zagrizeni nemčur in verman Jaklič, ki ga je že zgrabil, a Janc je v tistem trenutku ustrelil in se pognal proti bližnjemu gozdu. Čeprav so Nemci takoj pohiteli za njim, se je vendar rešil.²¹³

Prav tisti dan je pobegnil iz celjskega Starega piskra Nande Šušter. Ko so ga kot pleskarja gonili pleskat v mesto, sta Milka Mesojedec in Pavle Baloh iz Trbovelj organizirala njegov pobeg. Preskrbela sta mu obleko in kolo, s katerim se je nato pripeljal do Marnega pri Hrastniku in potem srečno prišel k četi.²¹⁴ Njegovo stanovanje v Trbovljah sta potem izmenoma opazovala dva bivša jugoslovanska orožnika, takrat tolmača in pomožna policista Jože Gril in Jože Kotnjak. Ko je Kotnjak ob pol desetih zvečer zamenjal Grila, je v prehodu med gasilskim domom in rudniškim upravnim poslopijem naletel na dva civilista. Ustavil ju je, ko pa sta zbežala nazaj, je za njima streljal s pištolo. Nemška redarstvena in zaščitna

²¹¹ Sergej Kraigher (glej opombo 17) izjavlja: Po prvih večjih akcijah konec julija 1941 je šla v partizane nova skupina približno tridesetih komunistov in nekaj Sokolov. Tudi iz Zagorja je odšlo v gozdove približno trideset ljudi, tako da je Trboveljska četa štela konec julija 64 mož. Ribičič Mitja-Ciril, Iz spominov prvih štajerskih borcev, Slovenski zbornik 1945 (citiram Ribičič, Slov. zbornik 1945), piše, da mu je Slavko Pintar-Robin pripovedoval, da se je prvim tridesetim partizanom priključilo še trideset.

²¹² Lojze Ribič, ustni vir.

²¹³ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 1. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²¹⁴ Milka Mesojedec, ustni vir.

policija ter vojaška patrulja ju je zasledovala brez uspeha. Našli so le jugoslovansko vojaško puško s tridesetimi naboji, žepno svetilko in siv zimski plašč, kar sta zasledovanca odvrгла na begu. Najbrž sta bila namenjena v partizane.²¹⁵

Ko je član PK KPS za Štajersko Leon Novak okrog 20. julija prišel v Savinjsko dolino z navodili za združitev Savinjskih partizanskih skupin na zbornem mestu na Dobrovljah,²¹⁶ je najbrž prišlo tudi do povezave Trboveljske čete in zagorske partizanske skupine v Revirsko četo na Čemšeniški planini,²¹⁷ kamor je konec julija prišla Trboveljska četa iz prejšnjega taborišča pri Št. Lenartu.²¹⁸

Življenje in razmere v taborišču vrh Čemšeniške planine je Nemcem natančno opisal dvajsetletni rudar Franci Hrovat iz Žabje vasi v Trbovljah, ki se je 14. avgusta sam javil trboveljskim orožnikom. Zaradi njegovih izdaj so avgusta in septembra zaprli ali ustrelili precej Trboveljčanov.

V ohranjenem zapisniku o njegovem zaslišanju²¹⁹ beremo: »... Da sem se 31. julija pridružil partizanom, ki naj bi pripravili revolucijo, me je nagovoril Franc Kralj. Ta me je natančno poučil, kako bom prišel v taborišče na Čemšeniško planino in da naj s seboj vzamem tudi perilo in živež. Ko sem imel Klek za seboj, me je nekaj sto metrov pred taboriščem prestregel Lojze Ribič in me odvedel naprej. Ob robu gozda, približno 150 m pred taboriščem sta stala s puško na straži Lojze Vresk ter Ivan Strojín. Takoj sem se moral javiti komandirju čete Lojzetu Hohkrautu, ki me je izprašal o položaju v dolini, o orožništvu, policiji in obratni straži. Takrat je bilo v taborišču približno osem ljudi: poleg že omenjenih še Ivan Keše, Franc Sotlar, Lojz Zupančič in neki po imenu nepoznani fantje. Oboroženi so bili slabo.

Spat sem odšel z Viktorjem Umekom, Francem Sotlarjem, Cirilom Curkom, Tonetom Vratnarjem in Vinkom Žagarjem v oglarsko barako, ki je bila blizu glavnega taborišča. Zjutraj 1. avgusta sta prišla Lojze Vresk in Zupančič po nas. Tega dne je bilo v taborišču dvaindvajset mož. Iz Zagorja so prinesli trinajst pušk in vrečo streliva. Kdo je vse to prinesel, me vem.²²⁰

Dopoldne nas je Lojze Hohkraut postrojil in nam spregovoril.²²¹ Na novo je bilo namreč sprejetih dvanajst mož. Govoril nam je, da moramo

²¹⁵ Glej opombo 213.

²¹⁶ Marija Vipotnik, V Savinji so me ujeli, zbornik Med Mrzlico in Dobrovljami.

²¹⁷ Spomeničarji; ZV, 1951, šte. 29.

²¹⁸ Lojze Ribič ustni vir.

²¹⁹ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 15. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²²⁰ Nande Javoršek (rokopis) izjavlja, da je konec julija vodil Vinka Čebina, Poldeta Grahka, Jožeta Kosa in Janeza Groznika v partizane na Čemšeniško planino, kjer so jih pričakali Jože Marn, Ciril Groznik, Franc Farčnik, Dolfe Hohkraut, Majcen in drugi. S seboj so prinesli devet pušk, 300 nabojev, šest ročnih bomb, tri šotorska krila, več odej in drugo. Ker sam Nande Javoršek še ni bil kompromitiran, sta ga Franc Farčnik in Ciril Groznik poslala nazaj v dolino. Drago Žerko (glej opombo 202) izjavlja, da so mladinci v Zagorju julija 1941 pripravili dvanajst pušk in strelivo.

²²¹ Nedeljko gradivo vsebuje podatke, da sta se obe skupini 31. julija združili in je bila 1. avgusta na Čemšeniški planini formalno in na slovesen način ustanovljena iz obeh vodov četa revirskih partizanov; Sergej Kraigher (glej opombo 17 in 18); Lojze Ribič, ustni vir.

za hrbtom nemške armade povzročati nemire, da bi tako del njihovih enot vezali nase. Tako bo Rdeča armada laže zlomila nemški pritisk in zmagala. Kdor se vključi v četo, mora biti z njo trdno povezan; dezertar bo ustreljen. Omenil je, da bodo tukaj vsi enaki, tudi pri hrani in poudaril, da se bodo morali naučiti revolucionarnih pesmi, internacionalo in druge.

Po zboru jih je odšlo nekaj na stražo, drugi pa v patrolje. Rečeno je bilo, da je treba paziti na sumljive ljudi, posebno pa še na približevanje orožništva ali policije. Jaz sem odšel v patroljo s Tonetom Pivcem. Ker sva se vrnila prepozno, kosila nisva več dobila. V četi je bilo precej govora o pridobivanju orožja. Ciril Curk, Lojze Ribič in Franc Kastelic so se pogovarjali o napadu na avtomobile z ročnimi bombami, vendar štab — Lojze Hohkraut in Ciril Groznik — ni bil za tak način. V naši sredi je bil tudi zdravnik Sergej iz Ljubljane, ki je poročen z neko Pintarjevo iz Hrastnika in je član Komunistične centrale v Ljubljani. Na Čemšeniški planini je deloval kot glavni voditelj. Če je kdo odšel h kakemu kmetu po živež, si je moral poprej pri njem priskrbeti potrdilo.

2. avgusta je prišel v taborišče Lojze Avsec, se javil pri Hohkrautu in že izginil v neznamo smer. Tega dne je prišel k nam tudi Sergej, ki je bil sicer pogosto po nekaj dni odsoten iz taborišča. Odšel je s štabom v bližnji gozd. O čem so se pogovarjali, smo zvedeli le toliko, da se moramo umakniti iz taborišča, ker da so Čemšeniško obkolili policisti. Umaknili smo se čez Trojane proti Kamnacu. V tistem območju smo se zadržali tri dni in v glavnem samo patroljirali.²²²

Po združitvi Trboveljske in zagorske partizanske skupine je postal komandir nove Revirske čete Ciril Groznik iz Zagorja, Lojze Hohkraut pa politikomisar.²²³ Intendantske posle je opravljal še naprej Lojz Zupančič. Sekretar četne partijske organizacije je bil Ivan Keše. Ob združitvi je štela četa okrog 47 borcev in je bila razdeljena na tri vode²²⁴ z Vladkom Majcnom, Lojzetom Vreskom in Janezom Groznikom na čelu.²²⁵ Oboroženi so bili slabo. Imeli so le 24 mavzeric, nekaj francoskih pušk, pištol in bomb.²²⁶ Na Čemšeniški planini je četni štab prebival v planinski koči, večina moštva pod šotori okrog koče, nekaj borcev pa v nekoliko oddaljeni oglarski koči.²²⁷

1. avgusta je četno vodstvo zbralo prostovoljce za izpraznitev skladišča celjskega podjetja za gradnjo cest pri Sv. Marku nad Trbovljami. Priglasili so se Lojze Vresk, Ciril Curk, Tone Vratanar, Franc Kastelic, Franc Žužman, Alojz Juvan, Vinco Žagar in Lojze Ribič. Vodil jih je Vladko Majcen, ki je bil pred vstopom v partizane sam zaposlen pri gradnji ceste in se je glede akcije že prej dogovoril s tamkajšnjim skladiščnikom.

²²² Zaslisanje Franca Hrovata hrani arhiv IZDG.

²²³ Izjave so različne. Nedeljkovo gradivo in Sergej Kraigher: komandir Hohkraut, namestnik Groznik; Lojze Ribič in Mitja Ribičič: komandir Groznik, politikomisar Hohkraut. Vsekakor je vodil Ciril Groznik četo ob napadu 9. avgusta na Zagorje in do razcepitve čete, ko so jo Nemci napadli 12. avgusta 1941, nakar je prevzel vodstvo zopet Lojze Hohkraut.

²²⁴ Nedeljkovo gradivo; izjava Sergeja Kraigherja (glej opombi 17 in 18); Spomeničarji; Ivo Šorn, ustni vir.

²²⁵ Lojze Ribič, ustni vir.

²²⁶ Glej opombo 224.

²²⁷ Lojze Ribič, ustni vir.

Ko so na vse strani postavili zasede, so se Majcen, Curk in Ribič previdno priplazili do spodnje strani hiše, ki je stala tik ob cesti Trbovlje—Hrastnik, in z nekim železnim predmetom z obeh vrat odtrgali ključavnici.²²⁸ V prvem skladišču, kleti, so zaplenili 50 kg fižola, 12 kg moke, 5 kg masti, dve tehnični, zajemalko, posodo za nošenje vode, devet skodel in 31 žlic, v drugi kleti pa zaboj s 25 kg razstreliva. Vse skupaj so nato prenesli v taborišče na Čemšeniško planino, razstrelivo pa pod hrib Krvavico blizu Št. Lenarta.²²⁹ V tej akciji je sodeloval tudi že omenjeni Franci Hrovat, ki je pozneje izdal Nemcem skladiščnika Avgusta Jordana.²³⁰ Trboveljska gestapovska izpostava je potem 23. avgusta skupaj z Jordanom zaprla še cestnega gradbenega nadzornika Franca Saksido in Vasilija Milanovića, ker zadeve nista prijavila, čeprav sta vedela za partizansko akcijo.²³¹

Cestne delavce, večidel bivše brezposelne, je povezal z organizacijo OF Ivan Strojín. Poleg njihovih gmotnih prispevkov so bili za prve partizane še posebno pomembni njihovi obveščevalni podatki iz prvega vira.²³²

V nedeljo, 3. avgusta so zagorski aktivisti-skojevci pod vodstvom Toneta Okrogarja namestili v zagorski rudniški separaciji med tretjo in pol sedmo uro zjutraj, ko je bil pogon zaradi popravil ustavljen, v glavni 3000-voltni elektromotor dva trenutna vžigalca z razstrelivnim nabojem.²³³ Miniral je Janez Ihanc, akcije pa sta se udeležila še Karl Kurent in Nesti Okrogar, ki je priskrbel vžigalnike. Z razstrelivom jih je oskrbel Vinko Sedlar.²³⁴

Ko je strojnik zjutraj ob pol sedmih vključil naprave, je nastala močna eksplozija, ki je motor zmaličila. Separacijo so popravljali nekaj dni, vključili pa so nek nadomestni motor, ker bi morali sicer ustaviti ves zagorski rudnik.²³⁵

Po sabotaži so orožniki, gestapo in varnostna služba zaprli vse, ki so bili ob tistem času v bližini separacije, nato pa poiskali še druge osumljence in jih okrog sedemintrideset odpeljali s tovornim avtomobilom v Celje.²³⁶ Nekaj so jih po posredovanju rudniške uprave zaradi pomanj-

²²⁸ Prav tam.

²²⁹ Prav tam; akcija je omenjena tudi v Slovenskem poročevalcu 1941, števil. 12; poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 27. VIII. 1941, arhiv IZDG; po poročilu orožniške postaje Trbovlje dne 2. VIII. 1941 so Nemci menili, da so akcijo napravili Ivan Strojín, Lojze Vresk, Lojze Hohkraut in Emil Majcen, ki so že pred dnevi prišli na delovišče, da bi od cestnih delavcev odkupili živež. Majcen, ki je bil tudi nekaj časa zaposlen pri cestnih delih, je ob tisti priliki povedal polirju Saksidi, da so si nabavili strojnico in da zanjo nimajo streliva (arhiv IZDG).

²³⁰ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 9. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²³¹ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 27. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²³² Lojze Ribič, ustni vir.

²³³ Po poročilu orožniške postaje Zagorje z dne 3. VIII. 1941 (arhiv IZDG) se je to zgodilo, čeprav je bila zunaj obratna straža, v notranjosti separacije pa še nočni čuvaj.

²³⁴ Glej opombi 11 in 139.

²³⁵ Glej opombi 233 in 231. Skupina Toneta Okrogarja se je pripravila tudi za razstrelitev transformatorske postaje na »šahtu« (sedanje Podvine). Ko so se že o vsem dogovorili in jim je Rudi Jerman sporočil podatke o obratni straži, so Nemci nekaj zasumili in je tako akcija odpadla. Sledilo je več manjših akcij, v katerih so sodelovali še Rudi Prašnikar, Ernest Govejšek mlajši, Milan Okrogar, Peter Kos in drugi. Janez Ihanc in Tone Okrogar sta neko popoldne odšla v rudniški rov Podstrano in vzela iz zaboja z razstrelivom osemnajst nabojev (Spomeničarji; ZT, števil. 26, 2. VII. 1955; glej opombo 11).

²³⁶ Glej opombi 231 in 233.

kanja delovne sile izpustili, ostale pa so odpeljali v Mauthausen, kjer jih je že po nekaj mesecih veliko umrlo.²³⁷

Revirski četi se je ob aretacijah v Zagorju pridružilo še nekaj zagorskih komunistov.²³⁸ Po sabotaži so Nemci obratno stražo močno okrepili.²³⁹

11. Napad na Zagorje — prva večja partizanska akcija v Sloveniji

Po povratku skupine iz akcije pri Sv. Marku se je 2. avgusta Revirska četa zaradi zbiranja nemške policije pod Čemšeniško planino umaknila iz svojega taborišča mimo Trojan v gozdni Šipek.²⁴⁰ Zaradi uspešnih akcij so bili borci tako navdušeni, da so v vasi Čemšenik med paradnim korakanjem ob belem dnevu prepevali pesem »Kosec koso brusil«. Z njimi je bil tudi Sergej Kraigher.

S Šipka se je četa 6. avgusta zvečer vrnila mimo Trojan in Podlipovice na Pleše nad Zagorjem.²⁴¹ Po načrtu, ki so ga izdelali do najmanjših podrobnosti na Plešah,²⁴² so si hoteli namreč z napadom na zagorsko orožniško postajo in na postojanko rudniške obratne straže pridobiti orožje, ki ga je zaradi prihoda novih borcev pač primanjkovalo. Naslednji dan, 7. avgusta je lilo kot iz škafa. Naj so borci iskali zavetje pod drevjem kolikor so hoteli in mogli, bili so mokri do kože, povrhu tega pa še premraženi. Zato so proti večeru zasedli skromno gorsko naselje Kobiljek, razpostavili straže in se zarili v senike.²⁴³ Zarana so se odpravili nazaj na Pleše, kjer se je četa dopoldne preuredila v štiri vode²⁴⁴ po petnajst borcev z vodniki Vladkom Majcnom, Lojzetom Vreskom, Janezom Grozni-

²³⁷ Glej opombo 11; življenjepise umrlih hrani Revirski muzej v Trbovljah.

²³⁸ V poročilu orožniške postaje Zagorje dne 8. VIII. 1941 ugotavljajo, da je zadnji čas izostalo od dela približno trideset rudarjev-komunistov in se pridružilo partizanom (arhiv IZDG). Viktor Kovač-Matevž pravi, da se je takrat iz strahu pred aretacijo umaknilo več družin v okoliške hribe, nekaj komunistov pa se je priključilo partizanom (ustni vir). Milan Šenar iz Trbovelj, ki je bil takrat pri sorodnikih v Tirni pod Sv. Goro, je sporočil trboveljski orožniški postaji, da večja banda z ženskami in otroki v tamkajšnjem okolišu izsiljuje kmete za živež (poročilo orožniške postaje Trbovlje, 11. VIII. 1941, arhiv IZDG). Tretjina moških, ki so jih Nemci hoteli takrat aretirati, se je umaknila v gozdove. Kjer Nemci niso našli moških, so aretirali njihove žene, na primer Klugejevo, Tomažičevo, Kovičovo in njeno hčer (glej opombo 11). Po akciji se je hotel partizanom priključiti tudi Tone Okrogar. Ker pa še ni bil kompromitiran, so ga partizani zaradi uspešnega delovanja med zagorsko mladino poslali nazaj v dolino. (Janez Ihanc, izjava v ZT, šte. 26, 2. VIII. 1955.)

²³⁹ Glej opombo 11.

²⁴⁰ Lojze Ribič, Franc Kralj, Ivo Šorn, ustni viri; Spomeničarji; ZV, 1954, šte. 29; poročilo orožniške postaje Trbovlje, 15. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²⁴¹ Prav tam.

²⁴² Izjava Sergeja Kraigherja (glej opombi 17 in 18).

²⁴³ Franc Tomažič, ustni vir; poročilo orožniške postaje Zagorje dne 8. VIII. 1941 (arhiv IZDG) navaja: »... 7. avgusta je zagorski rudniški obratovodja inž. Malovrh obvestil orožniško postajo, da je okrog Zagorja zbranih približno tri sto močno oboroženih komunistov, ki naj bi preprečili izseljevanje; Malovrh je to zvedel od rudarjev, določene osebe pa ni mogel navesti...«

²⁴⁴ Tomažič, Spomini (glej opombo 14); prav isti, ustni vir; Klugej, Spomini (glej opombo 20); Spomeničarji.

kom in Poldetom Grahkom. Za intendantske posle v četi je bil določen Franc Tomažič, star zagorski komunist, ki je imel nekaj izkušenj še iz avstroogrške vojske. Popoldne je četni partijski sekretar sklical sestanek, na katerem so se v navzočnosti glavnega organizatorja za napad na Zagorje, Sergeja Kraigherja, dokončno dogovorili zastran tega napada.²⁴⁵ Kraigher je poklical v Šemnik tudi zagorskega okrajnega partijskega sekretarja Feliksa Pečarja in sekretarja OF za Zagorje Draga Žerka, ki sta bila takrat še v legali. Na sestanku ju je zadolžil za prekinitev telefonskih zvez med rudnikom in orožniško postajo²⁴⁶ tik pred napadom, obvestiti pa sta morala o dokončnih sklepih tudi tiste aktiviste in sodelavce, ki so bili za sodelovanje pri napadu določeni že po prejšnjem dogovoru.²⁴⁷ Po uspešno opravljenem napadu naj bi se partizanom priključilo tudi večje število Zagorjanov, da bi se tako izmaknili aretacijam.²⁴⁸

Za napad so določili štiri skupine po šest borcev, ki naj bi udarile vsaka s svoje strani že 9. avgusta, točno pol ure po polnoči. Kar je bilo neoboroženih, naj bi odnesli zaplenjeno orožje in strelivo.²⁴⁹ Proti večeru je prišlo iz Zagorja proti Plešam še nekaj aktivistov, ki so prinesli živež in zadnja poročila o položaju v dolini. Ko so jih poučili zastran njihovega sodelovanja pri napadu, so se vrnili v dolino.²⁵⁰

Kmalu nato so se tudi partizani pripravili za odhod. Del novincev in del Trbovelčanov, ki se po načrtu niso udeležili napada, so poskrbeli za prenos opreme svojih soborcev k Št. Lenartu, na kraj, ki je bil določen za zbirališče po napadu.²⁵¹

S Pleš so najprej odšle tri patrolje. Prva, ki je imela nalogo z miniranjem mostu v Zelencu preprečiti prihod Nemcev iz Trojan na pomoč v Zagorje,²⁵² je pod vodstvom Viktorja Umeka odšla v smer proti Trojanam.

Druga patrolja je pod vodstvom Jožeta Umeka krenila na vzhodno stran Zagorja v smer proti Trbovljam, da bi v Bevškem grabnu razstrelila cesto in preprečila prihod trboveljske posadke.²⁵³ Tretja patrolja, ki jo je vodil Janko Anžlovar, pa naj bi združila vod visoke električne napetosti s telefonskim omrežjem.²⁵⁴

²⁴⁵ Prav tam; poročilo orožniške postaje Trbovlje, 15. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²⁴⁶ Žerko, Spomini.

²⁴⁷ Prav tam; glej opombo 244; Po izjavi Rudolfa Bantana (Spomini, rokopis) naj bi tisti, ki so bili obveščeni o napadu, po padcu obeh postojank poklicali iz jame tudi rudarje, ki bi nato pomagali zavzeti še občino.

²⁴⁸ Glej opombo 244.

²⁴⁹ Glej opombo 244; poročilo orožniške postaje Trbovlje, 15. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²⁵⁰ Glej opombo 244.

²⁵¹ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 15. VIII. 1941, orožniške postaje Zagorje o zaslišanju Petra Drgana, 22. VIII. 1941 in poročilo orožniške postaje Zagorje 8. VIII. 1941, arhiv IZDG; z orožniške postaje Vransko so 8. avgusta 1941 po telefonu sporočili v Zagorje da »je po obvestilu nekega gostilničarja prišlo 4. avgusta mimo Trojan v Brezje približno tri sto oboroženih komunistov, katerih del se zadržuje po kozolcih okrog Velike planine« (t. j. Cemšeniške planine; verjetno so mišljeni borci, ki se napada na Zagorje niso udeležili, L. P.).

²⁵² Glej opombo 240.

²⁵³ Lojze Ribič, ustni vir.

²⁵⁴ Glej opombo 244.

Borci, določeni za glavni napad,²⁵⁵ so se odpravili proti Zagorju v dveh skupinah. Prvo je čez Strahovlje, Loke in Vine pripeljal Franc Klugej prav do rudniškega jaška, kjer so se pripravili za napad na orožniško postajo v pritličju stare šole.²⁵⁶ Drugo skupino pa je pripeljal Polde Grahek preko Jablane in Čolnš tik za rudniško kolonijo, kjer so čakali na dogovorjeni znak za napad na postojanko rudniške obratne straže, ki je bila kakih osemdeset metrov oddaljena od orožniške postaje. Partizanom so se nekaj po polnoči pridružili domačini, ki so bili še v legali: Tone Okrogar, Karel Kurent, Janez Ihanc, Bine Lebeničnik in nekaj drugih.²⁵⁷ Feliks Pečar in Drago Žerko sta bila povezana z dvema obratnima stražarjema in da bi ju odvrnila od poslopja, ki so ga nameravali napasti, sta se z njima dogovorila za sestanek ob desetih zvečer, češ da jima bosta pomagala pri neki sabotaži. Stražarja naj bi prerezala telefonsko zvezo med Zagorjem in Trbovljami, pa tega nista storila, temveč sta odšla domov. Pečar in Žerko sta se odpravila na zborna mesto v Kerinov vrt, kjer je bilo pripravljeno tudi nekaj orožja.²⁵⁸

Prav ko sta šla preko njive proti postojanki obratne straže, je Ciril Groznik, komandir Revirske čete, ki je akcijo vodil,²⁵⁹ že ustrelil izpred samske hiše »Na šahtu«, kar je bil znak za napad. To je bilo nekaj pred dogovorjenim časom.²⁶⁰

Nemška patrolja, v kateri sta bila dva stražmojstra v Zagorje dodeljenega motoriziranega orožništva in pomožni policist Ivan Kos, je prišla namreč prav takrat na svojem obhodu v bližino partizanskih položajev in jih opazila.²⁶¹ Dva iz patrolje sta se skrila k zadnjemu vhodu orožniške postaje, tretjega pa, ki je skočil k prednjim vratom, je ročna bomba, vržena med vrata, težko ranila v desno nogo in ga je nato vodja postaje Karl Strauss potegnil v notranjost. Nemška patrolja je seveda divje streljala proti partizanskim položajem. Zaradi teme in dobrega kritja pa niso nikogar ranili.²⁶²

²⁵⁵ Franci Hrovat navaja (glej poročilo orožniške postaje Trbovlje, 15. VIII. 1941, arhiv IZDG) naslednje borce za glavni napad: Franc in Lojze Vresk, Ciril in Janez Groznik, Nande Šušter, Franc Klugej, Ivan Stojin, Ciril Curk, Anton Pivec, Fric Keršič, neki Sluakar (?) in Košenina. Napada naj bi se udeležil tudi Sergej Kraigher. Trije neoboroženi borci naj bi vdrli v orožniško postojanko in odnesli orožje. Po poročilu orožniške postaje Zagorje o zaslišanju Petra Drgana, 22. VIII. 1941 (arhiv IZDG), je Zagorje napadla Groznikova skupina približno štirinajst mož z bombami in puškami; poleg obeh Groznikov, Klugeja in Slavca Pintarja je bilo še nekaj trbovcev. Rudi Knez-Silas trdi, da je orožniško postajo v Zagorju napadlo pet borcev.

²⁵⁶ Orožniško postajo v Zagorju so 3. septembra 1941 prestavili iz Toplic v hišo zidarskega mojstra Nikolaja Pavliniča (poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 24. IX. 1941, arhiv IZDG).

²⁵⁷ Glej opombo 11.

²⁵⁸ Glej opombi 11 in 246; obratna stražarja Aleksander Kolenc in Karel Kovač nista prekinila telefonske zveze.

²⁵⁹ Glej opombi 244 in 245.

²⁶⁰ Glej opombo 246.

²⁶¹ Glej opombo 17.

²⁶² Poročili orožniškega okrožja Trbovlje, 9. in 27. VIII. 1941 ter državne kriminalistične policije Maribor, izpostava Celje, 9. VIII. 1941, arhiv IZDG.

Partizani so po znaku pričeli na vso moč vžigati po obeh postojankah.²⁶⁵ Med divjim streljanjem sta Ivan Strojim in Slavko Pintar odvrгла proti orožniški postaji še tri jugoslovanske ročne bombe.²⁶⁴ Od teh se je ena razpočila v oknu pisarniške predsobe, kjer je spal pomožni policist Dominik Urbanič. Bil je ranjen v obraz. Druga bomba, ki je padla v pritrlično spalnico ni eksplodirala, tretja pa je obležala med okenskimi podboji.²⁶⁵

Tone Okrogar in Janez Ihanc, ki sta pripravila orožje za domačine, sta pohitela na dogovorjeno mesto. Na odseku od Mihelčičeve trgovine do mosta v Toplicah sta pazila, da ne bi kak orožnik pobegnil. Izstrelila sta približno petdeset nabojev.²⁶⁶

Pri postojanki obratne straže so partizani skoraj ves svoj ogenj usmerili na njeno čelno stran.²⁶⁷ Bombi, ki ju je Lojze Vresk vrgel v spalnico v prvem nadstropju, sta prav tako zatajili.²⁶⁸ Ena je obležala na prazni postelji sredi sobe, kjer je prenočevalo dvanajst Werkschutzev. Tudi ti so besno odgovarjali s streljanjem.²⁶⁹

Ker partizanom ni kazalo, da bi uspeli, pa tudi streliva jim je že primanjkovalo,²⁷⁰ je dal komandir Ciril Groznik znak za umik. Ves napad je trajal približno pol ure.²⁷¹ Partizani niso imeli izgub in so se urejeno umaknili preko Zavina in Gamberka proti Št. Lenartu.

Skupina na cesti v Zlencu, v kateri so bili še Viktor Oven, Franci Košena in Vinko Čebin, ni imela dela, ker Nemci iz Trojan miso silili v Zagorje.²⁷²

V skupini, ki je v velikem loku obšla Zagorje in je bila določena za razstrelitev ceste v Bevškem grabnu, sta bila poleg Jožeta Umeka še Lojze Ribič in Milan Mrzel.²⁷³ Ob cesti iz Zagorja proti Bevškemu sta bila pri bivši klavnici v zasedi Tone Vratinar z bajonetom in Franc Klukei z lovsko puško.²⁷⁴ Ker so hoteli svoje delo temeljito opraviti, so se odločili za razstrelitev visokega cestnega opornega zidu prav za največjim ovinikom. Odtočna cev, ki je bila na tistem mestu napeljana pod cesto in so hoteli vanjo položiti razstrelivo, pa je bila tako visoko, da je niso mogli doseči. Pohiteli so ob potoku navzdol do Lukmarjevega mlina, v samo Bevško, kjer so našli neko lestev. Bila pa je prekratka in jo je moral Jože

²⁶³ Prav tam.

²⁶⁴ Poročili orožniške postaje Trbovlje, 15. VIII. 1941 in orožniškega okrožja Trbovlje, 9. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²⁶⁵ Glej opombo 262.

²⁶⁶ Poročilo državne kriminalistične policije, izpostava Celje, 9. VIII. 1941, arhiv IZDG; ZT, šte. 26, 2. VII. 1954.

²⁶⁷ Po poročilu državne kriminalistične policije (glej opombo 266) je postojanko obratne straže napadlo 40 do 50 komunistov. Po izjavi Otmarja Pečarja (glej opombo 11) so partizani napadli z Ocepkovega hriba.

²⁶⁸ Glej opombo 264 (zaslišanje Franca Hrovata); napad na Werkschutz je vodil Lojze Vresk, ki je odvrigel dve bombi. Po izjavi Sergeja Kraigherja je eno bombo odvrigel Nande Šušter, drugo pa Branko Babič (iz Zagorja).

²⁶⁹ Glej opombo 266.

²⁷⁰ Izjava Sergeja Kraigherja (glej opombo 17).

²⁷¹ Glej opombo 262; partizani so napadli 9. avgusta 1941 nekaj pred pol eno ponoči.

²⁷² Glej opombi 11 in 18.

²⁷³ Glej opombo 262; Lojze Ribič, ustni vir.

²⁷⁴ Pečar, Spomini po izjavi Franca Klukeja in Toneta Vratnarja.

Umek-Zepl držati kvišku, da je Ribič, stoječ na zadnjih klinih lahko mašil razstrelivo v luknjo.²⁷⁵

Zaradi prezgodnjega napada v Zagorju in zato, ker telefonska zveza s Trbovljami ni bila prekinjena, je Nemcem uspelo priklicati pomoč iz Trbovelj. Prav v trenutku, ko je Zepl porival Ribiča z lestvijo vred k odtočni cevi, se je tik nad njimi že peljalo šest tovornih avtomobilov motoriziranega orožništva. Vsi jezni so borci takoj za njimi razstrelili cesto z oporniki vred.²⁷⁶ Kake štiri metre v globino in širino je bilo vse dobesedno iztrgano. Nemci svojega težkega ranjenca Otta Tharra tako niso mogli prepeljati v celjsko bolnišnico po cesti, ker je rešilni avto zabredel v lijak. Ranjenca so morali odpeljati s posebnim vlakom v Celje,²⁷⁷ kjer je pozneje umrl. Takrat namreč zasavske ceste do Trbovelj še niso dogradili.

Kriminalna policija je ocenila škodo na cesti in orožniški postaji na 1500 mark.

Revirska četa z napadom na Zagorje sicer ni prišla do zaželenega in potrebnega orožja, dosegla pa je ogromen moralni uspeh med prebivalstvom,²⁷⁸ in tudi četi sami se je močno dvignila samozavest in borbenost. Po povratku je četa dosegla najvišje število svojih pripadnikov: okrog osemdeset borecev.²⁷⁹ Ivan Stroj in je po prihodu k Št. Lenartu od veselja kar poljuboval svojo puško.²⁸⁰

Po napadu se je v Zagorje nagnetlo veliko uradnikov tajne državne policije (Gestapo), varnostne službe (SD) in kriminalne policije (Kripo) iz Trbovelj, Celja in Maribora ter poleg 60 mož zaščitne policije še vod rezervne policijske čete Wien iz Maribora. Revirske čete niso mogli takoj izslediti. Pač pa so, razdraženi kot sršeni, opravili veliko hišnih preiskav ter v enem dnevu aretirali 63 ljudi.²⁸¹ Najprej so zaprli rudarje iz sameškega doma, ki niso bili ponoči na delu, nato tiste, ki so bili ponoči zaposleni v bližini napadenih postojank in končno še nekaj rudarjev, ki so zjutraj prišli iz jame. Te so vse umazane in v raztrganih delovnih oblekah fotografirali in posnetek pozneje objavili v nekem ilustriranem časopisu pod naslovom: Tako izgledajo banditi iz Spodnje Štajerske.²⁸²

Dušana Bobiča, cestnega delovodjo, pri katerem so ob aretaciji našli dve razstrelilni kapici, so obdolžili, da je sodeloval pri razstrelitvi ceste, kar pa po pričevanju partizanov ni bilo res. Gestapovci so ga odvedli k lijaku in ga tam »pri poskusu pobega« ustreli. Jamo mu je moral izkopati in ga pokopati prav tako aretirani Janez Sušnik na mestu ustrelitve.²⁸³ Isti dan so prijeli rudarja Karla Regancina iz Lok, ki se je že

²⁷⁵ Lojze Ribič, ustni vir; glej opombo 264; za razstrelitev so uporabili del razstreliva, ki so ga zaplenili pod Bukovo goro in pri Sv. Marku.

²⁷⁶ Prav tam; cesto so razstrelili tri četrt ure po napadu na Zagorje.

²⁷⁷ Glej opombo 262.

²⁷⁸ Glej opombo 17.

²⁷⁹ Lojze Ribič, Okrog rudarskih revirjev, Spomini na partizanska leta, knjiga III. (citiram Ribič, Okrog revirjev) On piše: Ob napadu na Zagorje nas je bilo približno osemdeset, sami trboveljčani in zagorjani, iz Hrastnika sta bila samo dva; Spomeničarji.

²⁸⁰ Glej opombo 240.

²⁸¹ Glej opombo 262.

²⁸² Glej opombi 11 in 262.

²⁸³ Janez Sušnik, ustni vir.

nekaj dni skrival na Izlakah, ker so Nemci izvedeli preko trgovca Omerzuja, da je javno raztrgal in poteptal Hitlerjevo sliko.²⁸⁴ Varnostna policija oziroma vodja obratnih stražarjev Avstrijec Edi Drovenigg ga je na Toplicah po krvavem mučenju ustrelil prav tako »pri poskusu pobega«. ²⁸⁵ Truplo je ležalo v kotredeški obratni čakalnici še naslednje jutro, ko so se zagorski rudarji morali zbrati v povorko,²⁸⁶ da odidejo na zborovanje v Trbovlje, ki ga je za 10. avgust sklical vodja Štajerske domovinske zveze Steindl.

Zagorske aretirance so v dopoldanskih urah strpali v orožniško postajo, kjer sta jih med drugim zasliševala tudi zagorski župan dr. Scheichenbauer in njegov pajdaš Suscha. Po zaslišanjih so se dolgo in živahno posvetovali. Župan je zagovarjal eksemplarično kazen in jetnike so že vodili za zid topliške šole. Sledili so grozotni prizori. Nekaj žena se je pred krvniki v obupu valjalo po tleh, nekatere so na kolenih z dvignjenimi rokami prosile milosti za svoje može. Končno so se Nemci odločili za milejšo kazen in odgnali zapornike po štiri v vrsti in z rokami za tilmikom na železniško postajo. Preko trboveljskih in celjskih zaporov so jih večidel poslali v Mauthausen, od koder se večina ni več vrnila.²⁸⁷

Rudarja Alojza Sredenška, ki so mu ob aretaciji zlomili čeljust, so iz trboveljskega zapora 12. avgusta spravili v bolnišnico, kjer je že čez eno uro skočil z drugega nadstropja skozi okno in kmalu nato podlegel poškodbam.²⁸⁸

12. Razdelitev Revirske čete in njene težke izgube

Po vrnitvi iz Zagorja je četa pri Št. Lenartu dva dni čakala na povratek svojega kurirja Poldeta Kneza iz Ljubljane, kamor so ga bili poslali poleg drugega zaradi nabave orožja. Ko je 12. avgusta prispel do glavnine čete, ki je bila pri »Krežetovih štalah« na prehodu k Št. Lenartu, in sporočil, da je Glavno poveljstvo odobrilo nabavo orožja na Dolenjskem, se je deset borcev v zasedi pred cerkvijo pri Št. Lenartu že spopadlo z nemško policijo.²⁸⁹ Pri tem spopadu je bil Pavle Baloh ranjen v roko, Lojze Vresk pa v nogo.²⁹⁰ Prvemu je pozneje trboveljska aktivistka Minka Žagar pomagala oditi čez Savo na Dolenjsko, Vreska pa so odnesli do prvega kmeta blizu Krvavičnikove domačije, kjer so bili v drugi zasedi Lojze Ribič, Ivan Šorn, Milan Majcen in Ivan Strojín. Glavnina čete se je medtem že umaknila na severno pobočje Čemšeniške planine, odkoder je osem ali štirinajst borcev²⁹¹ pod vodstvom komandirja Cirila Groznika odšlo naprej,

²⁸⁴ Glej opombo 11.

²⁸⁵ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 27. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²⁸⁶ Alojz Lukač, izjava v rokopisu.

²⁸⁷ Glej opombo 11; življenjepise umrlih v taborišču hrani Revirski muzej v Trbovljah.

²⁸⁸ Poročilo vodje izpostave gestapa v Trbovljah Kramhöllerja, 17. VIII. 1941, arhiv IZDG.

²⁸⁹ Lojze Ribič, ustni vir.

²⁹⁰ Prav tam; poročilo orožniške postaje Zagorje, 22. VIII. 1941, arhiv IZDG; Rudi Knez-Silas in Nedeljkovo gradivo.

²⁹¹ Franc Tomažič, ustni vir; po izjavi Lojzeta Ribiča (ustni vir) jih je bilo osem do deset, med njimi Lojze Žaubi, Jože Perše, Jože Radej, Franc Kastelic-Džon, Ciril in Janez Groznik.

da bi z Dolenjskega prinesli obljubljeni orožje, večji del pa se je pod vodstvom Lojza Hohkrauta v velikem loku prebil preko Marije Reke in Mrzlice na Kal nad Hrastnikom.²⁹² Tisti, ki so bili v zasedah, so hiteli za glavnino in jih iskali za Čemšeniško planino, nato okrog Št. Lenarta in Šmiklavža ter se jim končno priključili na Kalu.²⁹³

V trenutni zmedi, ki je nastala po spopadu z Nemci pri Št. Lenartu se je nekaj borcev izven glavnine ali zased razkropilo.²⁹⁴ Nekaj časa so brez uspeha iskali zvezo z ostalimi borci na območju Št. Lenarta in Čemšeniške planine, nato pa so se nekateri prebili čez Savo na dolensko stran, deloma pa odšli na domove, odkoder so preko terenskih organizacij poskušali najti zvezo s svojo četo. Prav tako so storili tudi borci iz Groznikove skupine, ki so na italijansko-nemški meji zaman čakali na Groznikovo vrnitev z Dolenjskega.²⁹⁵ Nekateri od teh so Nemci kaj kmalu odkrili²⁹⁶ in jih, kot na primer Alojza Žaubija, Alojza Avseca, Jožeta Peršeta in Jožeta Radeja ustrelili že 4. septembra 1941 v celjskem Starem piskru, ker jih je izdal dezertter Franci Hrovat.²⁹⁷ 24. avgusta so v Mariboru ustrelili tudi Branka Babiča in Poldeta Grahka iz Zagorja.²⁹⁸

Zapisnik o zaslišanju Hrovata pravi:²⁹⁹ »... Ko sva bila s Tonetom Pivcem 12. avgusta od dveh dalje v patrulji, sva zgodaj zjutraj zaslišala strele nemške brzostrelke. Pivec je odhitel v smer proti streljanju, jaz pa nazaj v taborišče. Tam pa že ni bilo nikogar več. Videti je bilo, da so na hitro zbežali, ker je bilo vse razmetano. Pobral sem vse skupaj, stlačil nekaj v vrečo, nekaj pa zavil v šotorsko krilo. Svojo puško sem skrnil v nek grm blizu taborišča, za ostale puške pa ne vem, komu pripadajo in kdo jih je skrnil v seno. Okrog enajstih sem zapustil Čemšeniško planino in odšel proti Savinjski dolini. Tam sem srečal nekega Petriča in Zorka, ki sta me nagovarjala, naj odidem z njima v taborišče pri Št. Juriju ob Taboru. Rekel sem, da moram poiskati še svojega sotovariša. Iz Savinjske doline sem se namenil nato čez Trojane proti Polšniku, ker sem hotel

²⁹² Stane Terčak, Med Mrzlico in Dobrovljami v istoimenskem zborniku navaja telefonsko poročilo orožniškega okrožnega vodje Celje Kolmanitscha in poročnika Fehleisena z dne 12. VIII. 1941: »Orožništvo in policija je na območju Hrastnika naletela ob pregledu gozdov na približno dvesto oboroženih komunistov, ki so šli proti Preboldu, okrožje Celje, in se zadržujejo v tamkajšnjih gozdovih. Moč orožništva in policije je 70 mož.« Po poročilu orožniške postaje Zagorje o zaslišanju Petra Drgana, 22. VIII. 1941 (arhiv IZDG), je Groznikova skupina štirinajstih mož odšla proti Litiji..., skupina pod vodstvom Sergeja Kraigherja pa čez Mrzlico proti Hrastniku na Kal. Glej tudi Rudi Knez-Silas; Nedeljkovo gradivo.

²⁹³ Lojze Ribič, ustni vir: pred spopadom so se dogovorili, da bodo odšli proti Trojanam.

²⁹⁴ Lojze Ribič, Franc Tomažič, ustna vira; Nedeljkovo gradivo govori o petnajstih borcih, ki so se razkropili.

²⁹⁵ Prav tam; Ivo Sorn, Franc Kralj, Franc Kastelic, ustni viri.

²⁹⁶ Rudi Knez-Silas; Nedeljkovo gradivo; Sergej Kraigher (glej opombo 18).

²⁹⁷ Življenjepis ustreljenih partizanov hrani Revirski muzej v Trbovljah; poročilo krajevnega skupinskega vodje Heimatbunda Trbovlje-jug, 14. VII. 1942, arhiv IZDG; poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 24. IX. 1941, arhiv IZDG; lepak o streljanju talcev, arhiv IZDG. Alojza Žaubija in Alojza Avseca so orožniki aretirali 26. avgusta, Jožeta Radeja 30. avgusta in Jožeta Peršeta 2. septembra 1941.

²⁹⁸ Poročilo orožniške postaje Zagorje, 19. VIII. 1941, arhiv IZDG; lepak o streljanju talcev, arhiv IZDG. Polde Grahek-Ladlc je prišel 17. avgusta 1941 domov v Zagorje, kjer so ga naslednjega dne aretirali.

²⁹⁹ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 15. VIII. 1941, arhiv IZDG.

priti na italijansko stran. V Polšniku pa me je ustavila in preiskala orožniška patrulja in me napotila v Trbovlje, kjer sem se tudi javil na orožniški postaji... Do 12. avgusta je bilo v taborišču na Čemšeniški planini 54 komunistov. Četa je vzdrževala stike tudi z bivšimi Sokoli. Za zvezne ljudi nisem izvedel, ker so imeli to za strogo tajnost... Trenutno se komunistični voditelji Hohkraut, Sergej, Tončka Čečeva in drugi, po imenu neznamo, dogovarjajo o nadaljnjih akcijah. Govorijo, da bodo zbrali vse komuniste v Alpah na Gorenjskem in nato ob določenem času udarili. Kolikor ne bi Nemci prenehali z aretacijami in izseljevanjem, bodo ponoči napadli Trbovlje in uničili vse Nemce in njihove simpatizerje, predvsem pa orožniško postajo...»

Policijske patrulje, ki so iskale pobegle partizane, do 15. avgusta niso imele uspeha. Zaplenili so le pet pušk in eno pištolo z devetimi naboji.³⁰⁰

Po prihodu na Kal se je glavna skupina pod vodstvom Lojzeta Hohkrauta zadrževala dva dni v gozdu med prelazom pri »Turškem kamnu« (pod Mrzlico) in Čeperlinovo gostilno.³⁰¹ Ko so jih iz Hrastnika obvestili, da pripravljajo Nemci večjo hajko, so se partizani premestili naprej na Debeli vrh, v bližino Veligovškove domačije. Policija, vermani in obratni stražarji so 15. avgusta res obkolili tisti predel, odkoder se je četa umaknila. Da bi na nevarnost opozorili še Vilija Vreska in Ivana Kešeta, ki so ju bili poslali v Trbovlje po živež, so jima poslali naproti Lojzeta Ribiča in še nekega borca. Nemci pa so streljali po obeh že pri Čeperlinu, takoj nato pa še po obeh dveh pri »Turškem kamnu«.³⁰² Na srečo so se vsi štirje rešili in se nato s četo vred umaknili na Gozdniak nad Zgornjo Rečico pri Laškem. Od tam sta odšla Lojze Ribič in Vili Vresk v bližino Zabukovice po hrano. Povezala sta se s savinjskimi partizani pod vodstvom Albina Vipotnika-Strgarja, ki so bili takrat v nekem mlinu.³⁰³

Ko sta se Ribič in Vresk težko otovorjena vračala na Gozdniak, razen borcev Rudija Kneza, Tometa Vratnarja, Cirila Curka, Alojza Juvana, Jožeta Umeka, Alojza Zupančiča, Milana Mrzela in Nandeta Šušterja ni bilo nikogar več v taborišču.³⁰⁴ Odšli so namreč čez Turje do Podkrnice, kjer jih je železničar Strašek prepeljal s čolnom čez Savo. Bilo jih je nekaj čez dvajset in z njimi je bil tudi Sergej Kraigher.³⁰⁵ Utaborili so se pod neko skalo pri Matici v bližini Dobovca pod Kumom.³⁰⁶ Poldeta Kmeza

³⁰⁰ Prav tam.

³⁰¹ Lojze Ribič, Ivo Šorn, ustna vira; poročilo orožniške postaje Zagorje o zaslišanju Petra Drgana, 22. VIII. 1941, arhiv IZDG.

³⁰² Prav tam; Nedeljkovo gradivo.

³⁰³ Lojze Ribič, ustni vir.

³⁰⁴ Glej opombo 301; Rudi Knez-Silas in Nedeljkovo gradivo navajata, da se je četa razdelila 16. avgusta 1941.

³⁰⁵ Glej opombo 299; Ivo Šorn, Miha Jerič, ustna vira. Peter Drgan je na zaslišanju izjavil, da so prešli Savo pol ure hoda od hrastniške železniške postaje s čolnom. Na poziv Sergeja Kraigherja je prispel z desnega brega čolnar in jih dvakrat po približno devet prepeljal čez Savo.

³⁰⁶ Glej opombo 299; Rudi Knez-Silas in Nedeljkovo gradivo. Na Kumljanskem so partizani hoteli poučiti ljudi, kako naj se ravnajo, če bi jih Nemci hoteli izseliti. Tam naj bi se jim priključila tudi Groznikova skupina, ko bi se vrnila z orožjem z italijanske strani. V Hohkrautovi skupini so bili še Tončka Čeč, Ivan Keše, Franc Kralj, Jože Zupan, Ivo Šorn, Janez Janc, Franc in Peter Drgan, Aleksander Kovič, Viktor Umek in drugi.

so bili že prej poslali v Trbovlje, da je organiziral prenos živeža čez Savo k Giulliatijevi ženi v Šklendrovce.³⁰⁷

Hohkrautovo četo so medtem že 20. avgusta zaradi obveščanja o njej iz bližnjega zaselka Matica obkolili Nemci in vermani ter jih presenetili.³⁰⁸ Ko so jih med bojem razbili, se je nekaj borcev prebilo do Šklendrovca, kjer so ostali nekaj tednov. Nekaj jih je pozneje odšlo na Dolenjsko in so se tam vključili v razne partizanske enote,³⁰⁹ drugi pa so se pozneje vrnili nazaj čez Savo v revirje. Ivana Kešeta in Jožeta Petriča, ki so ju Nemci kmalu zajeli, so ustrelili 10. oktobra 1941 v Šoštanj.³¹⁰ Brata Dergana, ki sta se po razbitju zatekla v Zagorje,³¹¹ so že čez nekaj dni odvlekli na Dobovec in ju tam ponoči za gasilnim domom »pri poskusu pobega« ustrelili.³¹² Tončka Čečevo, ki si je bila ob napadu na begu izpahnila nogo, so spravili v Zagorje, kjer je politično delovala še nekaj časa po okrevanju,³¹³ potem pa so jo kot inštruktorja poslali na delo v celjsko okrožje.³¹⁴ Lojze Hohkraut, ki se je tudi prebil nazaj na Štajersko, je ostal kratek čas v Bukovici nad Rimskimi Toplicami pri sorodniku Francu Dorniku,³¹⁵ nekaj časa v trboveljskem okolišu, v začetku oktobra pa so ga poslali kot okrožnega sekretarja v litijsko okrožje.³¹⁶ Sergej Kraigher je odšel v Ljubljano, kjer je poročal o stanju v revirju. S Tonetom Tomšičem in Borisom Kidričem se je dogovoril zastran nadaljnjega dela in zaprosil za vojaško izkušenega komandanta.³¹⁷

³⁰⁷ Ivo Šorn, ustni vir.

³⁰⁸ Prav tam; Franc Kralj, ustni vir; Nedeljkovo gradivo.

³⁰⁹ Franc Kralj, ustni vir; Jože Mekinda navaja v knjigi Pohod II. grupe odredov, da se je konec septembra 1941 nekaj revirskih borcev priključilo Stiški četi. Ivan Stroj in je padel ob prvem napadu na Turjak 6. januarja 1942, ko se je priplazil do karabinjerske postaje in jo miniral. Ivan Keše in Viktor Umek sta na primer odšla proti Brunku, Franc Klugej proti Krškemu, Ivo Šorn v Suho krajino.

³¹⁰ Življenjepise hrani Revirski muzej v Trbovljah; lepak o streljanju talcev, arhiv IZDG.

³¹¹ Poročilo orožniške postaje Zagorje, 22. VIII. 1941, arhiv IZDG.

³¹² Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 27. VIII. 1941, arhiv IZDG; Nedeljkovo gradivo.

³¹³ Viktor Celestina, p. d. Mikš izjavlja, da je Tončka Čeč s Tonetom Lovračem in Poldetom Knezom jeseni 1941 ustanovila v rudniškem gozdu blizu Gamberka dobro skrito partizansko bolnišnico. S hrano jih je oskrboval Viktor Celestina, ki jim je od Mirka Weinbergerja iz Zagorja prinašal tudi zdravila. Ko je Gregor Jeran novembra 1941 slučajno odkril bolnišnico, so jo prestavili v Tinčkovo dolino, imenovano Lisiček, ki leži med Pušavami in Izlakami. Ob preselitvi so se v njej zdravili trije borci. Eden je imel ranjeno koleno, drugi vnetje rebrne mreže, tretji pa je bil na splošnem zdravljenju (rokopis). Tončka Čeč se je v Zagorju in okolišu zadrževala pri Umekovih, Pečarjevih, Jezernikovih in drugih (glej Otmar Pečar, Bantan Rudolf, Franc Tomažič, Drago Zerko, Matko Šulin v opombah 11, 14 in 20).

³¹⁴ Življenjepis Tončke Čečeve hrani Revirski muzej v Trbovljah; Zofka Šrot izjavlja, da je Tončka Čeč prišla že jeseni 1941 k Drakslerjevim v Polule pri Celju in tam postavila odbor OF. K Drakslerjevim je prišla zadnjikrat 4. maja 1942, ko je Ernest Draksler-Marko pred nemško aretacijo pobegnil v partizane.

³¹⁵ Franc Dornik, izjava, ZT, 1959, šte. 22; Lojze Hohkraut je imel pri njem nad hlevom skriven bunker. Ponoči je pogosto nekam odhajal. Na Hohkrautovo glavo so Nemci razpisali nagrado 50 000 mark.

³¹⁶ Lojze Ribič, ustni vir; Jože Gričar-Metod, Spomini, arhiv IZDG in Borec, 1959, šte. 1.

³¹⁷ Glej opombo 17 in 18 (Sergej Kraigher).

Orožniški vodja okrožja Trbovlje je 27. avgusta 1941 poročal med drugim: »Politična situacija je v industrijskih območjih še vedno skrajno napeta.³¹⁸ Radikalni komunisti, ki so pobegnili iz Trbovelj, Zagorja in Hrastnika, se še vedno potikajo po hribih in so v zvezi z drugimi komunističnimi bandami. Z nasiljem, sabotažnimi akcijami in širjenjem najbolj neumnih vesti vznemirjajo vse območje. Močno komunistizirano delavstvo simpatizira z njimi in jim zelo pomaga — v najslabšem slučaju formalno ter jih o policiji pravočasno obvešča, da lahko pobegnejo iz svojih skrivališč. Pomnožene policijske patrulje so jim stalno za petami, tako da je bilo nekaj banditov ranjenih ali zajetih, ko so se vrnili domov. V nekaj primerih so morali na hitro zapustiti svoja skrita taborišča in pustiti orožje, ki ga je nato policija zaplenila.«³¹⁹

Orožniško okrožje Trbovlje je imelo ob razdelitvi Revirske čete devet orožniških postaj z 32 orožniki in 21 pomožnimi policisti.³²⁰ V samih Trbovljah je bilo 24. avgusta 1941 enajst orožnikov, poleg Kotnjaka in Grila so bili še pomožni policisti Alojz Dolanc, Herman Perzel in Franc Powalz, v Hrastniku so bili trije orožniki in deset pomožnih policistov in štirje policisti, v Zagorju pa poleg štirih orožnikov še pomožni policisti Franc Šober, Ivan Kos in Dominik Urbanič.³²¹

Že 31. julija 1941 se je nastanil v trboveljski orožniški postaji 1. vod 2. čete 72. rezervnega policijskega bataljona v jakosti tridesetih mož, 12. avgusta pa sta prispela v Trbovlje še dva voda rezervne policijske čete Wien pod poveljstvom stotnika Mechelsa. En vod so namestili v trboveljsko osnovno šolo in se je nato še pred 27. avgustom vrnil v Maribor, en vod v jakosti 60 mož pa je ostal v Zagorju. Ta Mechelsov oddelek zaščitne policije je imel tudi radijsko oddajno postajo in je do odhoda iz revirjev (21. septembra 1941) partizanom zaplenil 19 pušk, 2 revolverja in 500 nabojev.³²² Od 12. avgusta se je zadrževal v Trbovljah in Zagorju tudi vod rezervne orožniške motorizirane čete iz Celja pod vodstvom nadporočnika Maierja,³²³ ki je bil podrejen stotniku Mechelsu.

15. Nova Revirska četa in napad na Zabukovico

Skupino borcev, ki je ostala v revirskem območju in je od takrat dalje veljala za novo Revirsko četo, sta vodila komandir Rudi Knez-Silas in politkomisar Nande Šušter. Naloge nove čete so bile: opravljati manjše akcije in sabotaže, mobilizirati novice, politično delovati na terenu in

³¹⁸ Zato se nemški notranji minister dr. Frick v spremstvu Globkeja, današnjega Adenauerjevega tajnika, med svojim obiskom vseh večjih mest po Spodnji Štajerski ni po naključju izognil trboveljskemu okrožju (MŽ, 30./31. VIII. 1941).

³¹⁹ Glej opombo 312.

³²⁰ Prav tam.

³²¹ Prav tam; poročila orožniških postaj Trbovlje, Polšnik, Zagorje, Hrastnik, 25. VIII. 1941, arhiv IZDG.

³²² Prav tam; kakor je razvidno iz nadaljnjih poročil orožniškega okrožja Trbovlje (24. IX., 23. X., 20. XI. in 22. XII. 1941; arhiv IZDG) se je po odhodu rezervne policijske čete Wien, v Trbovljah zadrževal en vod in v Zagorju dva voda 2. čete 72. rezervnega policijskega bataljona.

³²³ Glej opombo 312.

kaznovati izdajalce.³²⁴ Z Gozdника so odšli najprej k Francki Unetič-Brigiti v Gabersko, od tam pa h kmetu Počbalu v Šmilavške hribe, kjer se je zdravil tudi ranjeni Lojze Vresk. Kuhali so si v gozdu, kakih dve sto metrov nad hišo. Od tam sta Lojze Ribič in Jože Umek odšla k Sv. Križu na dolensko stran po konzerve in bombe.³²⁵

Že kak teden po razcepitvi stare čete se je omenjena skupina preko Rada Zakonjška-Cankarja povezala s Tonetom Žnidarčičem-Štefanom (njegov psevdonim je bil Martin Span), članom Pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko.³²⁶ Tako so se revirci združili s Savinjsko četo, ki sta jo vodila Jože Letonja-Golob ter Anton Pečnik in se je večidel zadrževala na Dobrovljah.³²⁷ Dogovorili so se za skupen napad na postojanko rudniške obratne straže v Zabukovici, kjer so se hoteli oskrbeti z orožjem in strelivom.³²⁸

Proti večeru 23. avgusta so revirci in savinjčani skupaj krenili čez preboldske hribe v dolino in se ob Šeščah podali na hrib Kamnik, kjer so predanili v gostem grmičevju. Ko so jih aktivisti obvestili o vsem potrebnem, so se pripravili za napad.³²⁹ O prvem mraku 24. avgusta so v dveh skupinah krenili na pot. Prva skupina je odšla proti Britnim selom, prešla cesto, jo mahnila kar po poti proti rudniku Zabukovici in se poslopju z obratno stražo približala po bregu z zadnje strani. V skupini so bili večidel revirci, vodil pa jih je skojevec Nadi Raček iz Savinjske čete.³³⁰ Priplaziti bi se morali do stražarja pred kantino in ga onesposobiti, skozi okna in vrata pa vreči bombe.³³¹

³²⁴ Lojze Ribič, ustni vir; Rudi Knez-Silas in Nedeljko gradivo.

³²⁵ Lojze Ribič, ustni vir; pri Počbalu je bil doma Rado Zakonjšek-Cankar.

³²⁶ Prav tam; Stane Terčak, Med Mrzlico in Dobrovljami v istoimenskem zborniku navaja po izjavi Rada Zakonjška, da je zvezo s Trbovci vzdrževal Filip Jurhar, p. d. Kisovarjev Lipče, ki je bil kot star komunist v ilegali že od maja 1941. Javke so bile pri Jurharjevih in Zakonjškovih v Taboru, pri Štajnerju in Štrukeljci v Mariji Reki, v Kisovcu in Šmiklavžu ter pri Kotnikovih v Preboldu.

³²⁷ Glej opombo 81; poročilo orožniške postaje Vransko, 13. VIII. 1941, Muzej NO Celje; Stane Terčak, Med Mrzlico in Dobrovljami; Ivo Zupanc-Ludvik, Tone Kotnik-Robida, Viktor Šošter-Miha, izjave v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami.

Skupina borcev Savinjske čete je prenesla pet protitankovskih min v bližino svojega taborišča in jih tam zakopala. Pri grabljenju listja jih je kmet Alojz Dežnikar, p. d. Matevžak našel in obvestil orožniško postajo Braslovče. Nad Osetovim vinogradom v Stopniku, v bližini min, kjer so partizani običajno hodili iz Dobrovelj in Crete, so Nemci postavili zasedo. Partizani so se iz nje vsi rešili in nato prestavili svoje taborišče. Medtem so vzpostavili zvezo z Revirsko četo, 12. avgusta 1941 ustrelili izdajalca Matevžaka na njegovem domu in se odpravili v hribe nad Taborom. 14. avgusta 1941 so Nemci zajeli tri savinjske partizanke: Marijo Vipotnik, Ano Lapajne in Jero Lukanc. V noči na 15. avgust, še pred združitvijo z revirskimi partizani, je četa kaznovala vnetega kulturbundovca Alfonza Pečnika v Preboldu.

³²⁸ Zbornik »Liboje — 25-letnica Svobode«, 1954 (citiram Zbornik Liboje); Spomeničarji; Lojze Ribič, ustni vir; napad je omenil Slovenski poročevalec, števil. 18, 20. IX. 1941.

³²⁹ Ludvik Zupanc-Ivo, Napad na Zabukovico, zbornik Med Mrzlico in Dobrovljami (citiram dalje Zupanc, Napad na Zabukovico).

³³⁰ Ludvik Zupanc-Ivo, V četici je bilo vse tiho, Borec 1959, števil. 1. Nadi Raček, član Zveze komunistične mladine od 1939. leta, je po izdaji padel 20. sept. 1941, potem ko se je s skupino savinjskih partizanov vračal iz akcije (razstrelitev železniške proge v Penku pri Soštanju, 20. septembra 1941).

³³¹ Glej opombo 329; Lojze Ribič, ustni vir.

Drugo skupino so določili za napad iz smeri rudniške separacije. V primeru, da bi se verksuci branili, bi ta skupina krila umik prvi skupini. Postojanki se je približala preko Kurje vasi mimo rudniških barak. Medtem so se namestile tudi zasede ob cesti proti Žalcu, med rudnikom in vasjo ter blizu rudniške centrale.³³²

Ko se je nekaj po polnoči³³³ prva skupina z bombaši Rudijem Knezom, Tonetom Vratnarjem, Lojzetom Ribičem, Cirilom Curkom in Nadijem Račkom že spustila do poslopja, jih je stražar opazil, ustrelil proti njim, planil v postojanko in opozoril posadko. Verksuci so jih nato iz pritličja in iz prvega nadstropja napadli z močnim ognjem, istočasno pa že telefonično klicali po pomoč v Žalec in Celje. Borci so kot prikovani ždeli za nekakšno vzpetino, poraščeno z rožami, in jim odgovarjali s streljanjem, nato pa so se drug za drugim prebijali nazaj v temo. Medtem se je tudi Jože Letonja-Golob priplazil z drugo skupino, v kateri sta bila poleg drugih še Golobov brat Vlado-Mirko in Ludvik Zupanc-Ivo, do huntov pri separaciji. Sprevidel je, da napad ne poteka tako, kakor bi bilo treba. Zato je ukazal streljati na okna. Ko je od obratne pisarne pritekkel nekdo proti tej skupini in na geslo ni odgovoril, so ustrelili tudi nanj. Ko so padlega preiskali in mu odvzeli puško, so v njem spoznali ovaduha ter celičnega vodjo Heimatbunda v Preboldu Albina Pobeca.³³⁴

Zaradi premočnega ognja iz postojanke ni bilo več upanja, da bi prišli do orožja.³³⁵ Obe skupini sta se zato umaknili vsaka v svojo smer. Pri Britnih Selih so se na dogovorjenem mestu sešli vsi, razen borcev iz zasede s ceste proti Žalcu. Na to zasedo sta namreč naletela dva nemška pomožna policista, ki sta se z motorjem pripeljala iz Žalca. Komaj so borci začeli streljati nanju, sta motor že obrnila in se odpeljala, nakar je iz iste smeri pripeljal še tovorni avtomobil z Nemci, ki so se v strelcih razšli proti rudniku.³³⁶

Partizani so se po akciji utaborili na starem mestu nad Št. Pavlom, kamor so jih aktivisti prišli obvestiti o odmevu akcije. Čeprav so Nemci zaprli nekaj rudarjev, je prebivalstvo v bližnji in daljni okolici z navdušenjem sodelovalo s partizani. Na prvo puško, ki so si jo priborili v tej akciji, so partizani vrezali peterokrako zvezdo in datum 24. VIII. 1941.³³⁷

Revirci so bili v skupnem taborišču s savinječani še naslednji dan, nato pa so se vrnili v Šmiklavž³³⁸ k Jamskemu, kakor so imenovali votlino v hribu nasproti cerkve. Od tam so se povezali z revirji, zaradi hrane pa tudi s kmeti iz okolice Št. Jurija ob Taboru. Okrog Šmiklavža je Revirska

³³² Prav tam.

³³³ Poročilo vodje krajevne skupine Heimatbunda Prebold, 25. VIII. 1941, Muzej NO Celje.

³³⁴ Prav tam; glej opombo 329; Spomeničarji; Lojze Ribič, ustni vir.

³³⁵ Po izjavi Lojzeta Ribiča (ustni vir) so takrat vsi borci mislili, da jih je nekdo naznanil in da so jih v postojanki že pričakovali. Podatki do sedaj ne potrjujejo tega.

³³⁶ Glej opombo 353.

³³⁷ Glej opombi 328 in 329.

³³⁸ Stane Terčak, Ali je bila II. Celjska četa? Letopis Muzeja NO LRS, štev. 2, 1958; Rudi Knez-Silas in Nedeljko gradivo. Savinjska četa je po napadu na Zabukovico odšla na Dobrovlje, kamor se je po razbitju I. Celjske čete (16. in 27. avgusta 1941) zatekel tudi Janko Skvarča-Modras, ki se je nato ob formiranju Štajerskega bataljona vključil v Revirsko četo.

četa ostala vse do pohoda na Šoštanj in opravljala manjše akcije tudi na revirski strani.³³⁹ Tako so 29. avgusta zažgali v Retju nad Trbovljami leseno rudniško barako. Nemci so nastalo škodo ocenili na 200 mark.³⁴⁰

14. Nemški vdor v partizansko zaledje

Nemci so 3. septembra poslali Franca Hrovata kot provokatorja nazaj v gozdove. Na poti v bivše partizansko taborišče na Čemšeniški planini se je oglasil najprej pri zakupnici gostilne Zofiji Zavraškovi na Sv. Planini. Ko ga je kot partizana nahranila, ga je poslala še v bližnji Počivavškov »Hotel Ana«, kjer sta mu kuharica Ančka Deželak in natakarica Marija Goršek dali nekaj denarja.

S Sv. Planine se je izdajalec podal proti Čemšeniku, pa je za hlevom kmeta Jožeta Novaka nenadoma naletel na partizana Toneta Vratantarja in Lojzeta Ribiča. Natvezil jima je, da se že tri tedne potika naokrog in ne najde zveze s četo. Ko je omenil, da namerava oditi po neke reči v Trbovlje, ga je Vratantar zaprosil, naj še zanj prinese perilo in čevlje. Nato so se dogovorili za snidenje prihodnjega dne ob enajstih dopoldne pri kmetu Stanislavu Kudru, po domače Krvavičniku, pri Št. Lenartu.

Hrovat se je takoj vrnil na trboveljsko orožniško postajo in o vsem poročal. Nemci so napravili načrt za akcijo. Naslednji dan so se trboveljsko in zagorsko orožništvo, zaščitna policija, gestapo in varnostna služba odpravili proti Št. Lenartu.³⁴¹

Medtem ko je Hrovat čakal pri Kudru, sta se trboveljska in zagorska skupina vsaka s svoje strani približali domačiji in obstali v primerni razdalji. Ker o Vratantarju in Ribiču ni bilo nobenega sledu, so nemški poveljniki prišli vprašat gospodarja Kudra, če je pri njem kak tuj človek. Zatrdil jim je, da ni nikogar. V resnici pa je takoj, ko je opazil prihajati Nemce iz gozda, potisnil Hrovata skozi podna vrata iz sobe v klet in poskril njegovo opremo.

Med natančno hišno preiskavo so poleg Hrovata odkrili v sobi tudi majhen kovček z ženskim perilom. Po oznakah na perilu so takoj ugotovili, da gre za Tončko Čečevo. Po daljšem trdovratnem zanikanju je Kuder priznal, da je Čečeva nekajkrat prespala v hiši.

Na vso nesrečo so pri Kudru naleteli tudi na skojevca Dušana Krena, bivšega frizerskega pomočnika pri Josipu Vranešiču v Trbovljah, ki je že v začetku julija odšel v partizane in je bil kot pastir pri Jožetu Novaku določen za vzdrževanje zveze med Revirsko četo in trboveljsko dolinsko organizacijo. Ker so po Hrovatovih izjavah vedeli, da je prav on pomagal skriti pri Sv. Marku pridobljeno razstrelivo, nekje v bližini Št. Lenarta,³⁴² so ga prisilili, da jih je odpeljal proti Krvavici (kota 972), kjer so približno

³³⁹ Rudi Knez-Silas; Lojze Ribič, ustni vir.

³⁴⁰ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 24. IX. 1941, arhiv IZDG.

³⁴¹ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 6. IX. 1941, arhiv IZDG. Trboveljski orožniki pod vodstvom orožniškega mojstra Mühlederja, zagorski orožniki pod vodstvom stotnika Kellerja in zaščitna policija iz Trbovelj pod vodstvom poročnika Geigerja so prodirali preko Lize nad Trbovljami, zaščitna policija iz Zagorja pod vodstvom poročnika Balecka pa iz zagorske strani.

³⁴² Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 15. VIII. 1941, arhiv IZDG.

400 metrov pod vrhom našli v težko dostopni votlini zaboj in v njem devet kilogramov kamnokitata-amonala ter zvitek zažigalne vrvice, vse, kar je še ostalo po razstrelitvi ceste v Bevškem.³⁴³

V tej akciji so Nemci poleg Dušana Krena aretirali še Marijo Goršek, Ančko Deželakovo iz hotela in Zofijo Zavrašek iz sosednje gostilne. Njo, Zofijo, je poleg drugega obremenjevalo še to, da je sprejemala živež od dolinskih kurirjev in sorodnikov partizanov ter ga posredovala partizanom. Poslali so jo v Auschwitz, kjer je umrla že 25. septembra 1942, stara 54 let.³⁴⁴ Njen sin Aleksander Zavrašek-Sašo je takrat pobegnil v partizane.³⁴⁵ Aretirali so tudi Jožeta Novaka, pri katerem je bil zbirni center za material, ki so ga nabrali v dolini, in glavna partizanska javka. Ob isti priložnosti so zaprli kmeta Bartolomeja Turnška iz Št. Jurija ob Taboru, ki bi moral poročila o gibanju partizanov posredovati nemški oblasti, pa tega ni delal, ampak je partizane celo obveščal, kdo jih ovaja.³⁴⁶

Dušana Krena in Stanislava Kudra so skupaj s Fortunatom Pogorelnikom, kmečkim sinom iz Sv. Martina, in španskim borcem Francem Drobničem iz Šoštanja,³⁴⁷ ustrelili 17. septembra 1941 pri Figabirtu v Trbovljah. Tako so se maščevali za ustreljenega vermana, vnetega nemčurja in izdajalca Franca Tausla,³⁴⁸ ki ga je 16. septembra ob pol šestih zjutraj sredi Trbovelj zadela partizanska krogla, potem ko mu je izvršitelj kazni izročil listek s smrtno obsodbo.³⁴⁹ Kudrove brate Cirila, Franca in Antona, ki so tudi sodelovali s partizani, so ustrelili 23. septembra 1941 v Mariboru.³⁵⁰

Jožeta Novaka so Nemci po aretaciji ranjenega in obolelega spravili v trboveljsko bolnišnico, od koder je 10. novembra 1941 pobegnil in se pridružil kamniškim partizanom.³⁵¹

Kakor hitro so iz Trbovelj obvestili Revirsko četo, da nameravajo Nemci pri Figabirtu (kjer so imeli v kletnih prostorih urejene zapore za deset ljudi, sicer vedno prenapolnjene z več kot 40 zaporniki) streljati talce, so se Rudi Knez-Silas, Lojze Ribič-Tone in Lojze Juvan-Jovo odpravili, da bi z bližnjega hriba z bombami ali kako drugače zmedli krvnike in bi mogoče obsojenci lahko pobegnili. Prišli pa so komaj do loške cerkve, ko so žrtve že padle pod sovražnikovimi strelji.³⁵²

21. septembra 1941 je Revirska četa vdrla v takrat že opuščeni hotel na Sv. Planini. Medtem ko so drugi stražili, sta Lojze Ribič in Jože Umek-Zepl razbila okno in zlezla v notranjost. Tu so se oskrbeli predvsem z odejami in živežem.³⁵³

³⁴³ Glej opombi 341 in 340.

³⁴⁴ Življenjepis hrani Revirski muzej v Trbovljah.

³⁴⁵ Lojze Ribič, ustni vir.

³⁴⁶ Glej opombo 341.

³⁴⁷ Španskega borca Franca Drobniča iz Šoštanja so Nemci aretirali že dne 15. avgusta 1941, kmalu po njegovi vrnitvi v domovino.

³⁴⁸ Lepak o streljanju talcev hrani arhiv IZDG.

³⁴⁹ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 24. IX. 1941, arhiv IZDG.

³⁵⁰ Prav tam; lepak o streljanju talcev hrani arhiv IZDG.

³⁵¹ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 19. XI. 1941, arhiv IZDG; Lojze Ribič, ustni vir; poročilo vodje krajevne skupine Heimatbunda Trbovlje-zahod Franza Pecharza, 15. VII. 1942, arhiv IZDG.

³⁵² Lojze Ribič, ustni vir.

³⁵³ Prav tam; poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 23. X. 1941, arhiv IZDG; Spomeničarji.

Iz taborišča pri Šmiklavžu je četa kmalu nato, okrog 25. septembra, opravila tudi svojo prvo ekonomsko akcijo na neki bližnji kmetiji, ki je bila pod nemško upravo. Ko so se ponoči previdno približali hiši, so hoteli najprej zastrupiti psa, da ne bi lajal. Metali so mu vabe z ampulami cianovodika, ki ga lovci uporabljajo za uničevanje lisic, pa se še zmenil ni zanje. Zato so načrt spremenili in tako se je Lojze Ribič-Tone, ki je bil najbolj suh, splazil za hlev, tam odtrgal desko, zlezal v notranjost, previdno odprl vrata in porinil telico na prosto. Ta jo je mahnila naravnost v dolino in precej so se morali truditi, da so jo ulovili in odvedli s seboj.³⁵⁴

15. Združitev treh štajerskih partizanskih čet — Napad na Šoštanj

Pohorska četa je po spopadu na Klopnem vrhu 17. septembra 1941³⁵⁵ odšla čez Mislinje na Graško goro, od 20. septembra do prvih dni oktobra pa se je zadrževala v Šaleški in Mislinjski dolini, največ na Plešivcu in Graški gori, ter se nato po nekaj manjših akcijah proti sovražnikovim zaupnikom umaknila na Lokovico pri Šoštanju.³⁵⁶

Borci Savinjske čete so iz svojega taborišča na Dobrovljah na večer 4. oktobra 1941 krenili nad Sotesko pri Letušu čez Savinjo in dalje proti Lepi njivi ter Skornem. Pozno ponoči se jim je priključil šoštanjski politični organizator Božo Mravljak-Podžupan, španski borec, ki jih je kot vodnik počakal s posebnim znakom, takrat splošno uporabljanim sovjetim skovikanjem, in jih popeljal na Grmado nad Šoštanjem. Tam so se še pred zoro utaborili v smrekovem gozdu in po dolgi poti utrujeni zaspali.³⁵⁷

Istočasno, verjetno 4. oktobra, je tudi Revirska četa po nalogu Toneta Žnidarčiča-Štefana³⁵⁸ krenila s kurinjem mimo Št. Jurija in Gore Oljke na Grmado. Med potjo jih je počakal Tone Ulrih-Petek in jih peljal do ostalih dveh čet.³⁵⁹

Srečanje s pohorci, ki jih je bilo osemnajst, dobro oblečenih in oboroženih, je bilo zelo pristržno doživetje za revirske borce. Ogledovali so predvsem njihove zbrojevke, ki sta jih bila na Dravskem polju odkopala Boris Čizmek-Bor in Zvonko Sagadin. Nekateri borci so jih takrat prvič

³⁵⁴ Lojze Ribič, ustni vir.

³⁵⁵ Komandant varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski je zaradi uspešnih akcij Pohorske čete 19. septembra 1941 proglasil Pohorje za zaprto ozemlje — Sperrgebiet (MZ, 19. IX. 1941).

³⁵⁶ Tone Ulrih-Kristl, Upor v Šaleški dolini, Večer (Maribor), 1954, štev. 170 (citiram Ulrih, Upor v Šaleški dolini).

³⁵⁷ Ludvik Zupanc-Ivo, S komandantom Stanetom nad Šoštanj. Večer (Maribor), 1953, štev. 170 (citiram Zupanc, Nad Šoštanj); zbornik Liboje.

³⁵⁸ Lojze Ribič, ustni vir; izjava Ludvika Zupanca-Iva v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami; Ribičič, Slovenski zbornik 1945, pravi: povelje za koncentracijo vseh čet je dal španski borec Žnidarčič Tone-Štefan, ki je prišel iz Ljubljane.

³⁵⁹ Lojze Ribič, ustni vir; po izjavi Toneta Ulriha-Kristla — klicali so ga tedaj Petek — v Slovenskem poročevalcu, 7. XI. 1947, so bili razpoznavni znaki, kraj in čas sestanka čet določeni in tudi izvršeni nadvse natančno in vestno.

videli in so od veselja kar božali tako imenitno orožje.³⁶⁰ Vseh skupaj je bilo 56 borcev,³⁶¹ komandirji čet pa so bili: Miha Pintar-Toledo, Jože Letonja-Golob in Rudi Knez-Silas.³⁶² Ko je prišel član CK KPS Miloš Zidanšek, je po nalogu partizanskega vodstva združil Revirsko, Pohorsko in Savinjsko četo v skupno vojaško enoto, ki je kmalu dobila ime Štajerski partizanski bataljon in tudi svojega komandanta Franca Rozmana-Staneta. Z ustanovitvijo Štajerskega partizanskega bataljona je borba proti okupatorju stopila na novo višjo raven.

V začasnem štabu bataljona, do prihoda Rozmana, so bili četni komandirji. Miloš Zidanšek je moštvu povedal, da jim bo Glavno poveljstvo poslalo iz Ljubljane bataljonskega komandanta.³⁶³ Strojnice so razdelili po četah.³⁶⁴ Dobro razporejeni borci so se v taborišču brili, krpali obleke in čistili orožje. Vodstvo jim je 7. oktobra popoldne ukazalo, naj se pripravijo za pohod. O prvem mraku so se spustili v dolino, kjer so jih pričakali terenski delavci. Ko se je štab z njimi pogovoril, je objavil borcem dokončni načrt napada na Šoštanj.³⁶⁵ Načrt so v vseh podrobnostih sicer izdelali že na Grmadi, v navzočnosti Miloša Zidanška, ter ga obravnavali tudi po četah, in sicer po zamisli Boža Mravljaka, ki je kot domačin oskrbel bataljon z vsemi potrebnimi podatki in najnovejšimi obvestili. Zidanšek se napada samega ni udeležil.³⁶⁶

Postavili so tri zasede: prvo v Družmarjah, drugo na cesti Šoštanj—Šmartno ob Paki, ki je imela nalogo razstreliti tudi most v Penku, kar bi bil znak za napad,³⁶⁷ ter tretjo ob stanovanjski stavbi nemških uslužbencev tovarne usnja, ki so po dobljenih poročilih imeli orožje po domovih. Ostalim trem skupinam od vsega šestih je bilo ukazano, da na znamenje prekinejo telefonske zveze in jurišajo v mesto, preprečijo orožnikom izpad iz njihove postojanke, uničijo glavne nemčurje in izdajalce, — župana Hauckeja, gostilničarja Galota, trgovca Gruberja, uradnika Klimenta in nekega peka, — zažgejo žago ter izpraznijo nekaj hitlerjanskih trgovin.

Napadli so ob enajstih zvečer.³⁶⁸ Takrat je namreč skupina, v kateri sta bila tudi Ludvik Zupanc-Ivo in Vlado Letonja-Mirko, razstrelila most.³⁶⁹ Po mestu so začeli močno streljati in vpiti, kar je trajalo kako uro. Kmalu je nad mestom zažarelo. Gorela je žaga s skladiščem lesa, dast krajevne

³⁶⁰ Spomeničarji; Ribič, Okrog Revirjev, in prav tam, ustni vir; da imajo pohorci tri strojnice in da se pripravlja skupen napad na Šoštanj je revirskim borcem prvi povedal Tone Znidarčič-Stefan.

³⁶¹ Izjavi Ludvika Zupanca-Iva in Vlada Robiča-Porge v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami; Ulrich, Upor v Saleški dolini, navaja 46 borcev; Rudi Knez-Silas in Nedeljko gradivo govori, da je od 50 partizanov sodelovalo v napadu 46 borcev.

³⁶² Lojze Ribič, ustni vir; Tone Ulrich (glej opombo 356) izjavlja, da je ob napadu na Šoštanj poveljeval združenim četam Jože Letonja-Golob.

³⁶³ Greif, Spomini.

³⁶⁴ Lojze Ribič, ustni vir; glej opombo 357.

³⁶⁵ Lojze Ribič, ustni vir; Greif, Spomini; glej opombo 357. Mesto Šoštanj je štelo takrat približno 2000 prebivalcev.

³⁶⁶ Glej opombo 356; zbornik Liboje; po izjavi Lojzeta Ribiča je neposredni napad na Šoštanj vodil španski borec Božo Mravljak.

³⁶⁷ Glej opombo 365.

³⁶⁸ Glej opombi 356, 357; Lojze Ribič, ustni vir.

³⁶⁹ Prav tam.

skupinskega vodje Heimatbunda,³⁷⁰ ki ju je polila z bencinom in zažgala skupina pod vodstvom Lojzeta Ribiča-Toneta. Lastniku je Ribič v spalnico vrgel bombo, ki pa ni eksplodirala. Skupina je vdrla tudi na občino in v prostore Heimatbunda ter uničevala arhive. Večina borcev, med njimi so bili revirci, so medtem vlačili iz trgovin vse, kar so potrebovali.³⁷¹ Partizani so ostali v mestu približno dve uri, nato pa se, težko otovorjeni in brez žrtev, po povelju korakoma odpravili iz mesta³⁷² proti Belim vodam, pojoč revolucionarno pesem: »Nabrusimo kose«. ³⁷³Zaradi izvidniških letalskih poletov so predanili v Strmenicah, nato pa so vso noč hodili do taborišča na Dobrovljah³⁷⁴ skoraj po isti poti, po kateri je prispela nad Šoštanj Savinjska četa.³⁷⁵

Ob tem napadu je bil ubit verman Stanko Štraus,³⁷⁶ frizerski mojster iz Šoštanja, ki je bil tisto noč dodeljen orožništvu za patroljno službo in je bil takrat na poti proti orožniški postaji. Od orožnikov, katerih eden je bil ves čas skrit pod posteljo, mu ni prišel nihče na pomoč in je prišlo po Štrausovi smrti celo do nesoglasij med Wehrmannschaftom in orožništvom.³⁷⁷ Orožniki so se sicer poskušali prebiti iz svoje postojanke, pa jih je mitraljezec Angel Besednjak-Don ves čas zadrževal z ognjem.³⁷⁸ Med tremi ranjenici³⁷⁹ je bil tudi vodja šoštanjskega Wehrmannschafta. V stanovanju izdajalca Hansa Gruberja so zaplenili vermansko uniformo, obleko in dokumente, pa tudi trgovino so mu izpraznili ter uničili.³⁸⁰ Sicer pa izdajalcev samih ni bilo najti, ker so se dobro poskrili ali pa so bili na kakšnem sestanku, kakor so pozneje govorili v Šoštanju, in so se potajali. Zasede niso imele dela, ker Nemcem v Šoštanj ni prišel nihče na pomoč.³⁸¹

Očividci napada, ki jih je Wolf, komandant Wehrmannschaft Standarte (polka) Celje-zahod, osebno zaslišal, so med drugim povedali, da so bili partizani deloma oblečeni v bivše jugoslovanske vojaške uniforme, nekaj

³⁷⁰ Poročilo vodje Standarte Celje-zahod Wolfa, 10. X. 1941, arhiv IZDG; MZ, 11./12. X. 1941; krajevni skupinski vodja Heimatbunda je bil Kindlhofer.

³⁷¹ Lojze Ribič, ustni vir; Spomeničarji; glej opombi 356 in 357.

³⁷² Prav tam; poročilo vodje Standarte Celje-zahod Wolfa, 10. X. 1941, arhiv IZDG. Znak za konec akcije je dalo zvonjenje cerkvenega zvona; za to sta bila določena dva borca, ki naj bi tudi preprečila cerkovniku biti plat zvona ob požigu žage.

³⁷³ Greif, Spomini.

³⁷⁴ Lojze Ribič, ustni vir; Spomeničarji.

³⁷⁵ Stane Terčak, Med Mrzlico in Dobrovljami (izjava Ludvika Zupanca-Iva); glej opombo 356; na štabnih razgovorih 10. oktobra 1941 v Mariboru je poročal zastopnik redarstvene policije, da »je banda 50 ljudi 9. oktobra zjutraj napadla blizu Mozirja nekega kmeta in mu odvzela živež«.

³⁷⁶ Poročilo vodje Standarte Celje-zahod Wolfa, 10. X. 1941; glej opombo 357; Rudi Knez-Silas in Nedeljko govorita o petih mrtvih orožnikih in dveh Hitlerjancih.

³⁷⁷ Tone Ferenc, Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Stajerskem, Letopis Muzeja NO LRS II, 1958.

³⁷⁸ Greif, Spomini; po izjavi Ludvika Zupanca-Iva je bil to mitraljezec Lojze Vresk, ki je s strojnico žgal po orožnikih še potem, ko so se že hoteli vdati.

³⁷⁹ Izvirni zapisnik štabnih razgovorov v Mariboru, 10. X. 1941, Državni arhiv Maribor.

³⁸⁰ Poročilo vodje Standarte Celje-zahod Wolfa, 10. X. 1941, Zbornik dokumentov NOV, tom VI, knjiga 1, štev. 167.

³⁸¹ Rado Zakonjšek-Cankar, Dobrovlje, Vestnik, Maribor 1948, štev. 78-97 (citarjam Zakonjšek, Dobrovlje); glej opombi 356 in 357; Lojze Ribič, ustni vir.

jih je imelo čelade, poveljeval jim je pa srbski major.³⁸² V Šoštanju samem so Nemci in njihovi domači opričniki po napadu stresali svoj onemogli bes nad vsemi, ki so bili osumljeni sodelovanja s partizani. Poleg drugih so prijeli Ivana Pirečnika, ki je ob napadu skupaj z nekaterimi somišljeniki vpil po Šoštanju: »Prvi bataljon levo, v napad, drugi bataljon, hura, za menoj!«³⁸³

Nemci so 10. oktobra privedli iz Celja v Šoštanj deset talcev in jih tam ustrelili. Med njimi so bili kurir Dušan Finžgar, skojevski funkcionar iz Celja, ki so ga prijeli na poti v Maribor, Ivan Keše, partijski sekretar stare Revirske čete, zajet nekje pri Brunku, in borec Jože Petrič, oba iz Trbovelj.³⁸⁴

16. Štajerski partizanski bataljon

Dobrovlje so lepo oblikovano, na severu zaokroženo sleme, ki kot skrajni odcepek Savinjskih Alp omejujejo del Savinjske doline z njene zahodne strani. Gozdnato pogorje s številnimi dolinicami kraškega značaja sega ponekod nad tisoč metrov visoko, v glavnem pa narašča od severovzhoda proti jugozahodu. Najvišji vrhovi so: Grmada (879 m), Zahajski vrh (997 m), Tolsti vrh (1077 m) in Krešica (1055 m). V ljudski govorici označujejo za Dobrovlje samo vzhodni del slemena, srednji del imenujejo Čreta, zahodni del pa Sv. Jošt.³⁸⁵

Medtem ko so Nemci z orožništvom, policijo, 50 šoštanjskimi in 90 celjskimi vermani preiskovali okolico Šoštanja,³⁸⁶ je bataljon že počival v taborišču na Zakrajškovich pečeh v bližini Sv. Katarine na Čreti. Od tod so imeli lep razgled tako po Savinjski kakor po Zadreški dolini.³⁸⁷ Ko so se jim pridružili še borci, ki zaradi ran ali bolezni niso sodelovali v napadu na Šoštanj,³⁸⁸ in nekaj novincev, je štel bataljon 67 mož.³⁸⁹

Prav v času, ko se je bila Revirska četa odpravila s Šmiklavža na Grmado, to je okrog 4. oktobra, je po nalogu Glavnega poveljstva prispel na Štajersko za komandanta partizanskih čet France Rozman-Stane. V Trbovlje so ga pripeljali do Minke Žagarjeve na Barbaro, ki ga je spravila do Francke Unetič-Brigite v Gabersko. Tu se je sešel s Sergejem Kraigherjem. Revirsko četo je škal najprej po Šmiklavžu in ker je tam

³⁸² Glej opombo 380.

³⁸³ Glej opombo 356; izjava Marice Stropnik, Ljudska pravica, 1953, šte. 185. Očividci in udeleženci napada izjavljajo, da so partizani v Šoštanju prepevali revolucionarne pesmi s takim ognjem, ki so ga zmogli le prekaljeni komunisti. Po napadu se je daleč naokrog govorilo, da so imeli partizani celo avtomobile, tanke in topove.

³⁸⁴ Lepak o streljanju talcev hrani knjižnica IZDG; Stane Terčak, Celjski Stari pisker, knjižna zbirka Dokazi, knjiga I, 1959; glej opombo 356; poročili krajevnih skupinskih vodij Heimabunda Trbovlje-vzhod in -jug, 14. in 15. VII. 1942, arhiv IZDG.

³⁸⁵ Zbornik Med Mrzlico in Dobrovljami.

³⁸⁶ Greif, Spomini; Lojze Ribič, ustni vir; glej opombo 380.

³⁸⁷ Izjava Viktorja Šosterja-Miha, Dnevnik terenskega dela ekipe Muzeja NO LRS 1954, arhiv IZDG.

³⁸⁸ France Filipič, Pohorski bataljon, 1952; glej opombo 356; Boris Čižmek-Bor se je tik pred napadom na Šoštanj po nesreči obstrelil in se nato zdravil v bunkerju v Škalskih Cirkovcah, kjer sta bila tudi Franc Polh-Izak in Drago Mlakar.

³⁸⁹ Spomeničarji.

ni bilo, se je vrnil nazaj v Gabersko. Ob povratku čet iz Šoštanja ga je na Dobrovlje pripeljal Tone Žnidarčič-Štefan, ki ga je borcem predstavil kot komandanta Štajerskega bataljona partizanskih čet. Na Čreto je prišel takrat tudi Sergej Kraigher.³⁹⁰

Komandanta Staneta razen funkcionarjev ni nihče poznal. Nosil je oguljen usnjen površnik, pumparice spuščene do čevljev, na glavi pa zelen lovski klobuk brez traku. S svojim pripovedovanjem, posebno pa še potem, ko se je razvedelo, da je bil v španski vojski kapetan, je pritegnil vse borce in jih navdušil za bojne podvige. S šoštanjsko akcijo — ognjenim krstom Štajerskega bataljona — je bil zelo zadovoljen, posebno še zaradi velikega moralnega vpliva na borce in na vse štajersko prebivalstvo.³⁹¹

Pred zborom so nato izrekli tudi prve pohvale. Iz Revirske čete sta bila pohvaljena Ciril Curk in Lojze Ribič.³⁹² Ob reorganizaciji bataljona³⁹³ so zato postavili Curka za vodnika, Ribiča pa so na Kraigherjev predlog poslali za okrožnega sekretarja SKOJ v Revirje.³⁹⁴ V Zgornjo Savinjsko dolino so poslali na politično delo Rada Zakonjška-Cankarja in Boža Mravljaka-Podžupana.³⁹⁵ Bataljonski zdravnik je postal Franc Polh-Izak.³⁹⁶

Komandant Stane je uvedel vojaški red, vsakodnevne vaje in politične ure. Čete, ki so obdržale svoja stara imena, so imele svoje štabe, formirali so vode, organizirali zveze, javke in zborna mesta ter obveščevalno službo na terenu. Poleg reda in discipline je komandant Stane zahteval tudi nenehne akcije.

Zaradi lepega vremena, dobre hrane, predvsem pa zaradi dobro opravljene šoštanjske akcije je bilo taboriščno življenje zelo razgibano. Ob večerih so se zbirali pevci iz vseh treh čet in si prepevali. Ob kuhinji, ki je bila skrita pod košatimi smrekami, je taborila Savinjska četa, Revirska pa se je nastanila kakih 50 metrov nad njimi v nizkem grmičevju ob robu gozda. Kuhinjske in gospodarske zadeve sta urejevala Viktor Šošter-Dobroveljski Miha in Pongrac Raček-Matevž, rudar iz Zabukovice. Dobroveljski Miha, pred vojno zidar, v partizanih pa intendant, kurir, strateg in hkrati štabna desna roka, je kot bivši dobroveljski pastir in gozdni delavec dobro poznal okoliške na redko posejane kmetije, stezice in studence. Kot kuharju je bilo Matevžu bolj za močnik, Miha pa je imel raje meso. Njima je pri kuhinjskih poslih pomagal Lojze Juvan-Jovo.

³⁹⁰ Lojze Ribič, Francka Unetič, Minka Žagar, ustni viri; Rado Zakonjšek-Cankar izjavlja v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami, da je prišel Franc Rozman-Stane k njim na dom okrog 2. oktobra 1941; po poročilu orožniškega okrožja Trbovlje, dne 23. X. 1941 (arhiv IZDG), so 5. oktobra 1941 šolski otroci videli v Kleku tri oborožene partizane; Mitja Ribičič-Ciril piše (glej opombo 358), da je Franc Rozman-Stane prevzel posle komandanta 8. oktobra 1941; Rudi Knez-Silas; Greif, Spomini (arhiv IZDG) izjavlja, da jih je ob prihodu v taborišče (po napadu na Šoštanj, L. P.) tam že čakala patrolja z novim komandantom Stanetom in politkomisarjem Martinom (Tone Žnidarčič-Martin Špan-Štefan, L. P.), ki je bil tudi španski borec; glej opombo 356 (Tone Ulrih-Kristl).

³⁹¹ Glej opombo 357; izjava Ludvika Zupanca-Iva v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami.

³⁹² Lojze Ribič, ustni vir.

³⁹³ Prav tam; Greif, Spomini; Rudi Knez-Silas in Nedeljko gradivo.

³⁹⁴ Lojze Ribič, ustni vir.

³⁹⁵ Zakonjšek, Dobrovlje.

³⁹⁶ Greif, Spomini.

Kruh so jim izmenoma peklo kmetice po Dobrovljah. Za tako množico ga je vedno premalo, tako da so jedli bolj »meso s kruhom«.³⁹⁷

Sredi oktobra je zabukovška terenska organizacija opozorila štab bataljona, da Ivan Krapeš in njegova sodelavka Marija Brecedj, oskrbnika v bivši planinski koči na Šmohorju nad Laškim, vohljata za partizani in strahujeta tamkajšnje kmečko prebivalstvo, ki je že od vsega začetka podpiralo narodnoosvobodilno borbo. Kot primorskega rojaka so namreč Nemci Krapeša že izselili, ker pa je znal dobro nemško, so ga kot svojega zaupnika poslali iz zbirnega taborišča v Rajhenburgu nazaj domov, v zaledje savinjskih partizanov.

Za kaznovanje obeh izdajalcev je komandant Stane določil tri borce iz Pohorske čete in za vodnika enega iz Savinjske čete. Ko ju je patrolja 17. oktobra 1941 poiskala v planinski koči in ustrelila, so borci ob odhodu pritrdili na zunanja vrata šapirografiran časopis, tiskan letak in pa list papirja z napisom: Smrt izdajalcem slovenskega naroda!

Nemci so ob preiskavi našli poleg dveh letakov Slovenskemu narodu in Klic Osvobodilne fronte tudi tiskani Proglas Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o sklepih tretjega zasedanja Vrhovnega plenuma OF.³⁹⁸

Rado Zakonjšek-Cankar je že po nekaj dneh svojega političnega delovanja v Mozirju zvedel za večjo količino čevljev in usnja pri Pavlinu, ki so ga bili Nemci z družino vred izselili v Srbijo, v hišo pa nastanili nekega priseljenca iz Besarabije. Ker so bili v taborišču borci večidel slabo obuti in se je bilo bati, da bodo Nemci v kratkem zalogo odpeljali, je Cankar Stametmu takoj poročal o zadevi. Stvar je bila tembolj nujna, ker se je bližala zima. Ker so bili tisto popoldne borci večinoma po raznih opravkih, so se za akcijo po obutev dogovorili naslednji dan (22. oktober).³⁹⁹ V noči na 22. oktober je zapadlo precej snega.⁴⁰⁰ Ko so se borci zbudili, so presenečeni lezli izpod zasneženih šotonskih kril. Moker sneg jim je podrl vse šotore. Proti večeru se je petnajst borcev kljub snegu pripravilo na odhod. Za akcijo je bil določen oddelek Lojza Vreska iz Revirske čete, nekaj moč pa je dal tudi Miha Pintar-Toledo. S skupino je odšel tudi Rado Zakonjšek-Cankar.⁴⁰¹

Pod Čreto so zavili po stezi, ki je vodila v Kokarje. Zaradi mokrega snega, ki je še vedno naletaval, je bila pot zelo slaba, v dolini pa je

³⁹⁷ Zakonjšek, Dobrovlje.

³⁹⁸ Greif, Spomini; Albin Vipotnik-Strgar, ustni vir; poročilo orožniške postaje Laško-Rimske Toplice, 18. X. 1941, z letakom hrani Mestni muzej Celje (letak je objavil zbornik *Iz trpljenja in krvi*); Francka Ukman, Matija Podkoritnik, ustna vira.

³⁹⁹ Zakonjšek, Dobrovlje; po izjavi Vlada Miklavca (Dnevnik terenskega dela ekipe Muzeja NO LRS, 1945, arhiv IZDG) so Nemci ob izseljevanju zaplenjene čevlje in usnje vskladiščili v hiši izseljenega čevljarja Pintarja v Mozirju; zbornik *Liboje*.

⁴⁰⁰ Podatek je iz dnevnika Franca Pintariča-Švabe, ki ga hrani arhiv IZDG (citiram dalje Švabov dnevnik). Dnevnik zajema obdobje od 12. oktobra 1941 do 16. julija 1942; ohranjen je v nemškem prevodu. Franca Pintariča-Švabo je namreč neki kmet iz Holmca 23. avgusta 1942 omamil z uspavalnim praškom in ga predal Nemcem.

⁴⁰¹ Švabov dnevnik; akcijo je podrobno opisal Rado Zakonjšek-Cankar (glej opombo 381); Slovenski poročevalec, 8. XI. 1941, št. 24; Rudi Knez-Silas in Nedeljko gradivo.

deževalo. Ker so se pred odhodom dogovorili s Cirilom Curkom, ki je že pred njimi odšel v dolino poizvedovat, da se bodo sešli pri cerkvi nad vasjo, so precej časa tavalili po vasi in iskali cerkev, nato pa še vsi mokri in premraženi zaman čakali Curka, ozirajoč se proti razsvetljeni žagi v Nazarjah in proti gradu, v katerem je bila nemška posadka. Končno se je Vresk odločil za odhod brez Curkovih poročil. Srečno so prišli mimo žage in gradu, srečno tudi čez most preko Savinje, ki ni bil zastražen, pa tudi po cesti proti Mozirju niso nikogar srečali.

V Mozirju so poiskali čevljarjevo hišo. Vresk je postavil zaščito s strojnico proti orožniški postaji, manjšo zasedo pa na cesto, po kateri so prišli. Štirje ali pet jih je odšlo k hiši, kjer je Vresk nekaj časa pridušeno klical v polomljeni nemščini: »Tajčland polica, aufmehen!« Ker se v hiši le ni nihče ganil, je razbil steklo na vratih, segel skozi odprtino in z druge strani otipal ključ. V notranjosti so si posvetili z žepno batèrijo in v zadnji izbi našli tistega Besarabca sedečega na postelji. Takrat pa se je s podstrešne sobe že oglasil neki partizan, češ da je našel čevlje. Za njim so odšli še Nande Šušter, Vresk in Cankar ter si napolnili nahrbtnike s čevlji. Pobrli so tudi otroške in ženske čevlje. Nato sta odšla Vresk in Cankar pred hišo ter poslala na podstrešje še nekaj ljudi, da bi šlo hitreje. Polni nahrbtniki so kar padali po stopnicah. Končno je pritekel borec povedat, da so v stranski podstrešni luknji odkrili še velike zavoje usnja, obdelane goveje kože in podplate.

Vračali so se težko otovorjeni, saj so poleg orožja nosili še polne nahrbtnike — vsega je bilo 111 parov čevljev — v rokah pa še usnjene zvitke, težke vsaj po dvajset kilogramov. Na spolzki strmini so se komaj lovili za grmičje. Na vrh, kjer je bilo skoraj do kolen snega, so prispeli šele proti jutru. Ko so prišli do kmetije pri cerkvi pod Grmado, so si nekoliko oddahnili, nato pa skozi snežni metež krenili proti tri ure oddaljenemu taborišču. Med potjo si je Vresk izpahnil nogo v gležnju in se je le s težavo premikal naprej. Po štirih urah hoje so prispeli ponovno do Voduškov kmetije, kjer so bili zjutraj povprašali za pot. Star možakar jih je nato spravil do cerkvice na Čretni, odkoder so sami vedeli za pot v taborišče, kamor so prišli šele pozno popoldne. Akcije se je poleg Vreska, Nandeta Šušterja, Franca Žužmana-Čapajeva, Ludvika Cilenška-Vramkarja, Ivana Kalšana-Bosanca in drugih, udeležil tudi Franc Pintarič-Švaba, dijak iz Sp. Ščavnice, ki je prišel preko Celja in Gomilskega z dvema tovarišema Jakobom Vrečo-Tomiksom in Sosom(?) v partizansko taborišče na Čreto 20. oktobra in so ga dodelili v Revirsko četo.⁴⁰²

Naslednjega dne, 24. oktobra, je sneg še bolj naletaval. Usipajoč se z drevja je podiral šotore in borci so se, mokri in premraženi, drenjali okrog kuhinje. Ker se le niso mogli prav osušiti in ogreti, se je štab popoldne odločil za premik na Čreto, pod streho, kjer je imel Stane namen razdeliti borcem zaplenjene čevlje. Še pred odhodom je poklical Miho in Matevža, naj pripravita dobro skrivališče za zaplenjeno usnje in čevlje, ki bi ostali po delitvi.⁴⁰³

⁴⁰² Zakonjšek, Dobrovlje; Švabov dnevnik.

Prve čase so partizani skrivali svoj plen in druge reči navadno pri zanesljivih kmetih, pozneje pa, ko so Nemci domačije temeljiteje preiskovali, so si raje na skritih krajih kopalali jame, napravili dobro streho in odtok, da v skrivališče ni zatekala voda, ter vse skupaj od zunaj prikrili. Da je bila stvar še bolj zavarovana, je take bunkerje postavljala čim manjša skupina. Ker so borci na dolgih premikih in po kamnitem svetu obutev kaj hitro uničili, so kože ubitih živali nosili kmetom, ki so jih potem po domače strojili.

Iz taborišča se je torej bataljon odpravil k Čreti, kjer jim je dal cerkovnik ključe starega župnišča. Približno šestdeset borcev se je namestilo v dva večja prostora, polna klopi in miz. Tone Kotnik-Robida je poskusil izvabiti iz majhnega baterijskega sprejemnika kak glas, pa mu ni uspelo. Zato je z oslabelim akumulatorjem povezal dve žarnici, da so se borci lahko na svetlem pripravili k počitku. Tisti sprejemnik so imeli preko poletja v Ojstriški vasi na Cukalovi žagi, kjer je domači sin Milko omogočil dvema ilegalcema sprejemati poročila. Pozneje so sprejemnik iz strahu pred Nemci odnesli v Savinjsko četo, kjer ga je prevzel amater Robida.

25. oktobra dopoldne je komandant Stane delil obutev. Vsakega borca je pogledal pod noge in mu izročil primerno velike čevlje. Za vse seveda ni bilo ustreznih števil. Ko je prišel s straže v šotorsko krilo odet in ves zasnežen Vladko Majcen, pravi hrust, ki je imel raztrgano obutev povezano z žakljevino — in menda številko šestinštirideset — je bilo Stanetu hudo. Zanj in za ostale je naročil Mihi in Matevžu, ki sta odnesla preostale čevlje v skladišče, naj takoj poiščeta čevljarja, da bi jim napravil obutev po meri.⁴⁰⁴

Skrb za borca je bila ena temeljnih zapovedi za partizanske poveljnike.

17. Napad na Čmakovo graščino Štrosnek pri Gomilskem

Po delitvi čevljev se je bataljon še isti dan, 25. oktobra, pripravil na večjo ekonomsko akcijo v graščini Štrosnek pri Gomilskem (občina Braslovče), ki je bila last kapitalista in Nemcem posebno vdanega izdajalca in kulturbundovca Ivana Čmaka.⁴⁰⁵ Akcijo je v sodelovanju z dolninsko organizacijo OF pripravil komandant Stane in se je je tudi sam udeležil.⁴⁰⁶ Z izjemo tistih, ki so bili po mozirski akciji potrebni počitka, je odšel v dolino večji del bataljona, okrog štirideset borcev.

Ob devetih zvečer so graščino že obkolili.⁴⁰⁷ Postavili so zasede proti Gomilskemu, Braslovčam in pred samo graščino. Ob desetih so vdrli na grajsko dvorišče. Vodila sta jih terenca Franc Božič in Polde Travnar,

⁴⁰³ Prav tam.

⁴⁰⁴ Glej opombo 395.

⁴⁰⁵ Švabov dnevnik; Drago Predan, V borbo proti okupatorju, zbornik Liboje.

⁴⁰⁶ Izjava Viktorja Šošterja-Mihe v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami.

⁴⁰⁷ Poročilo orožniške postaje Braslovče, 26. X. 1941, Mestni muzej Celje (objavljeno v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami).

ki sta dobro poznala grad in uslužbence. Najprej so s silo odprli močna vhodna vrata, tako da je lahko petnajst do dvajset borcev vdrla v notranjost stavbe. Prijeli so Čmaka, ki se je bil tik pred napadom pripeljal s svojim avtom iz Braslovč, ter ga v kuhinji zvezali. Tja so privedli tudi njegovo ženo Štefanijo in zeta Franca Rojnika, ki sta oba že spala. Druga skupina je med tem razbijala po vratih spalnice Ivana Bobeka, vrtnarja in šturmfirerja vermanšafta v Gomilskem, in ker ni hotel odpreti, so nekajkrat ustrelili skozi vrata, nakar se je vdal. Med preiskavo so mu zaplenili pod posteljo skrito vojaško puško in uniformo. Čmakovega zeta Rojnika so kot bivšega upravitelja Vasletovega posestva v Zaklu zaslišali zastran njegovega zadržanja, pa je prisotni aktivist Božič potrdil, da ni ničesar zakrivil, in so ga pomilostili.⁴⁰⁸

Ko je Rojnik prosil še za izpustitev obeh Čmakov, mu je Jože Letonja-Golob odvrnil, da ju bodo izpustili samo pod pogojem, če bodo Nemci izpustili deset talcev, med njimi tudi Leona Novaka in Jožeta Hermanka. Naročil mu je, naj si zapiše imena talcev ter uredi zadevo z nemško oblastjo. Takoj nato je deset partizanov odgnalo oba Čmaka in Bobeka na Dobrovlje.⁴⁰⁹

Medtem je nekaj borcev porinilo Čmakov avto iz garaže. Polili so ga z bencinom ter zažgali. Drugi so zaklali šest ali osem svinj, tisti v graščinskih prostorih pa so pobrali vso obleko, perilo, živež in 2000 mark ter si s plenom napolnili nahrbtnike in vreče. Vse to so naložili na tri konje, ki so jih skupaj s tremi kravami odpeljali iz hleva. Zažgali so še veliko moderno žago, precejšnje sklade desk, hmeljsko sušilnico in gospodarsko poslopje. Ko so okrog druge ure zjutraj odšli, so zastražene hlapce in dekle izpustili.⁴¹⁰

18. Boj na Čreti

Približno eno uro po napadu je prispel iz Celja vod nemške zaščitne policije ter orožniki z gasilci iz Braslovč. 26. oktobra ob jutranjem svitu je zaščitna policija z oddelkom motoriziranega orožništva preiskala okolico graščine in nato odšla pod vodstvom celjskega orožniškega okrožnega vodje Kolmanitscha in stotnika Fehleisena na zasledovanje. Kljub prizadevanju niso mogli dobiti takojšnje pomoči. Opozorili so Wehrmannschaft v Celju, Žalcu in Braslovčah ter orožniške postaje v Braslovčah, Mozirju in Šmartnem, tako da so oklenili vse partizansko območje.⁴¹¹

Partizani so se okrog desetih dopoldne vrnili v taborišče.⁴¹² Bili so tako utrujeni, da niso mogli spati in so se, vsi mokri, greli ob ognjih.⁴¹³ Kmalu po izdatnem kosilu, nekaj čez poldne ali okrog enih,⁴¹⁴ je tričanska patrolja, Slavko Pintar-Robin, Jože Umek-Zepl in še eden, ki so jih bili

⁴⁰⁸ Prav tam; glej opombo 406.

⁴⁰⁹ Prav tam; Greif, Spomini.

⁴¹⁰ Švabov dnevnik; glej opombo 407; Rudi Knez-Silas.

⁴¹¹ Glej opombo 407.

⁴¹² Švabov dnevnik.

⁴¹³ Greif, Spomini; izjavi Viktorja Šošterja in Rudija Cilenška-Vrankarja v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami.

⁴¹⁴ Švabov dnevnik.

poslali na križišče v bližino Črete, s streljanjem opozorila bataljon na bližajoče se Nemce in se nato umaknila h glavnini.⁴¹⁵

Ker je komandant Stane ostal na sestanku s političnimi delavci v dolini, je njegov namestnik Jože Letonja-Golob takoj razporedil borce na položaje okrog cerkve in po bližnjih vzpetinah. Glavne položaje ob cerkvi je zasedla Savinjska četa in del Revirske čete pod poveljstvom komandirja Rudija Kneza-Silasa. Puškomitraljezec je bil Ivan Farčnik-Buč iz Savinjske čete. Hribček v južni smeri glavnega obrambnega položaja je zasedla Pohorska četa s komandirjem Miho Pintarjem-Toledom in mitraljezecem Avgustom Greifom-Bliskom, vzpetino severno od cerkve pa del Revirske čete pod vodstvom Lojza Vreska, ki je imel tudi puškomitraljez. Na obeh krilih so bile še krilne patrulje, katerih eno je vodil Viktor Šošter-Miha.⁴¹⁶

Vreme je bilo hladno, snega pa skoraj do kolen. Borci so si napravili zasilna kritja in strojnična gnezda kar v snegu. Položaji so bili odlični. Nemci so morali navkreber po sami čistini, naravnost pred njihov ogenj. Med tretjo in četrto uro popoldne, ko je prišel še orožniški nadporočnik Mayer s svojo skupino, se je boj razvnel.⁴¹⁷ Partizani so iz gozda prodirajoče Nemce pustili v bližino kakih 150 metrov, potem pa so z vsem ognjem udarili po njih. Nemci so imeli že v začetku borbe med petimi ranjenimi orožniki tri težke ranjence.⁴¹⁸ Brez uspeha so se zaletavali proti vkopanim partizanom. Po napadu na položaje Pohorske čete, ki so ga borci s pomočjo glavnine pri cerkvi uspešno zavrnil, so Nemci že pričenjali s skupinskimi napadi na vsej črti. Poskusili so kakih desetkrat. Branilci so se znašli v najtežjem položaju okrog petih popoldne, ko se je Nemcem že posrečilo zagostiti se med Pohorsko četo in glavnino. Pa so jih tudi tokrat srečno zavrnil. Okrog pol šestih se je sovražnik začel zaradi bližnje noči urejevati za obkolitev in je prenehal z napadi.⁴¹⁹

Mayer je takrat zaprosil v Braslovče za nujno pomoč. Od tam so namreč vodili vso zasledovalno akcijo proti partizanom. Poslali so mu vse razpoložljive orožnike, uradnike gestapa in varnostne službe, skupaj 18 mož pod vodstvom stotnika Fehleisena. Na mesto so prišli šele ob devetih zvečer, ko je borba že zdavnaj potihnila. Tako so Nemci preko noči postavili samo varnostne straže pri okoliških domačijah in čakali jutra.⁴²⁰

Tudi varnostna policija in motorizirano orožništvo ponoči nista prišla v stik s partizani. Le ko so preiskovali kmetije po Dobrovljah, so blizu kmeta Strožiča zajeli kurirja Avgusta Lukanca-Brgleza, ki ga je bil Stane poslal že podnevi iz doline na Dobrovlje obvestiti bataljon o zbiranju nemških čet. Prekaljeni predvojni komunist Brglez, rojen v Trbovljah, kljub strahotnemu mučenju ni ničesar priznal in je še tisto moč podlegel

⁴¹⁵ Izjava Ludvika Zupanca-Iva v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami; glej opombo 396 in 405.

⁴¹⁶ Prav tam.

⁴¹⁷ Glej opombo 407.

⁴¹⁸ Poročilo orožniškega okrožja Celje, 12. XI. 1941, Mestni muzej Celje (objavljeno v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami).

⁴¹⁹ Švabov dnevnik; Stane Terčak, Med Mrzlico in Dobrovljami, izjava Ludvika Zupanca v istoimenskem zborniku; glej opombo 418; Spomeničarji.

⁴²⁰ Glej opombi 407 in 418.

⁴²¹ Glej opombo 418; Viktor Šošter, izjava v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami.

poškodbam.⁴²¹ Okrog enajstih zvečer je prispelo na Dobrovlje tudi nemško vojaštvo. Vso nadaljnjo akcijo proti partizanom je prevzel nalašč za to ustanovljen velik policijski odred pod vodstvom policijskega majorja, ki je pričel in končal akcijo 27. oktobra v večernih urah brez vsakega uspeha.⁴²² Partizanov namreč medtem na Dobrovljah že ni bilo več.

Ko je o mraku 26. oktobra boj prenehal, se je Jože Letonja-Golob namreč na hitro pogovoril s komandirji zastran umika. Toledo je predlagal umik na Mozirske planine, revirci pa so hoteli na Memino. Končno je Letonja odredil umik v dolino proti Grižam. Verjetno je že vedel za nameravami pohod na Kozjansko.⁴²³ V prvi temi se je bataljon zbral in pod vodstvom Viktorja Šošterja-Mihe krenil po skupinah preko težko prehodnega gozdnega terena v smer proti Tešovi, čez potok Selce, mimo vasi Čeplje, preko ceste Vransko—Celje in naprej ob obeh bregovih Boljske do Kaplje vasi. Ker je bila vsa dolina zaprta z nemškimi zasedami, so se posamezne skupine ločeno prebijale proti Grižam.⁴²⁴ Savinjska četa je z nekaj revirci pod vodstvom Letonje še tisto noč dosegla Griže. Druga skupina, ki sta jo sestavljali Pohorska in del Revirske čete, pa je z vodnikom Radom Zakonjškom-Cankarjem blizu Kaple zavila proti Črnemu vrhu, kjer so 27. oktobra predanili, nato pa se proti večeru, odkriti in obkoljeni, prebili čez Krvavico, Marijo Reko in Prebold do Griž in se tam 28. oktobra zjutraj pridružili ostalim borcem.⁴²⁵

To je bila zmaga. Partizani so se prvič tolkli na postojankah frontalno in odkrito ter uspešno zavrnili napade nemških strelskih vrst. Potem so nadkrilili svoje nasprotnike še taktično, ko so neopaženo in uspešno prebili obroč in se daleč odtod na novem mestu zbrali kot zmagoviti bataljon.

Kolikor je bilo mogoče spoznati iz nemških virov, vermami iz Celja in Vranskega, katerih 200 mož je sodelovalo v borbah 26. in 27. oktobra, niso imeli izgub. Od omenjenih petih ranjencev rezervne orožniške motorizirane čete Salzburg je ranam podlegel poročnik Lechner.⁴²⁶ Po pripovedovanju preživelih udeležencev boja na Čreti so zbrali Nemci od 2000 do 3000 mož za napad proti partizanom in imeli mrtvih 24, ranjenih pa še enkrat toliko.⁴²⁷ Partizani nasprotno razen Brgleza niso imeli niti mrtvih niti ranjenih.⁴²⁸ Nemci so našli na bojišču le konje, ki so jih borci že med borbo sami postrelili, in pod Zakrajškovimi pečinami ustreljene Bobeka in oba Čmaka.⁴²⁹

⁴²¹ Glej opombi 407 in 418.

⁴²³ Stane Terčak, Med Mrzlico in Dobrovljami v istoimenskem zborniku.

⁴²⁴ Spomeničarji; izjavi Viktorja Šošterja in Ludvika Zupanca v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami.

⁴²⁵ Glej opombo 419.

⁴²⁶ Tone Ferenc, Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Stajerskem. Letopis Muzeja NO LRS, 1958.

⁴²⁷ Švabov dnevnik; Spomeničarji; zbornik Ljboje; Rudi Knez-Silas in Nedelj-kovo gradivo.

⁴²⁸ Rudi Knez-Silas; Martin Greif-Rudi navaja v Spominih (arhiv IZDG), da je imel bataljon dva mrtva.

⁴²⁹ Poročilo vodje VII. Sturmanna iz Polzele, 3. XI. 1941, Mestni muzej Celje (glej opombo 426); lepak o ustrelitvi tridesetih talcev 30. oktobra 1941 v Mariboru hrani arhiv IZDG. Graški radio je 27. oktobra 1941 poročal, da so nemške sile na Dobrovljah do kraja pobile veliko tolpo banditov.

19. Brežiški pohod

Šef civilne uprave v Spodnji Štajerski dr. Sigfried Uiberreither je 20. oktobra 1941 izdal Razglas o državnopolitičnih ukrepih na obmejnem ozemlju, se pravi o preselitvi zasavskega in posavskega obmejnega prebivalstva v Nemčijo.⁴³⁰ S tem so sklenili uresničiti sklep sestanka na nemškem poslanstvu v Zagrebu 4. junija 1941, ki so se ga poleg Uiberreitherja in drugih nemških vojaških ter civilnih okupacijskih funkcionarjev udeležili tudi zastopniki NDH. Na sestanku so se dogovorili o načrtu za preseljevanje Slovencev iz Štajerske, Dolenjske in Gorenjske na Hrvaško in v Srbijo v treh valih.⁴³¹ Prebivalstvo, ki naj bi ga zajel tretji izselitveni val, so zaradi nepredvidenih političnih in tehničnih ovir nameravali seliti v Nemčijo, na izpraznjeno območje pa naseliti predvsem kočevske Nemce. Tako bi naj širok obmejni pas v Zasavju, Posavju in ob Sotli, naseljen z Nemci predstavljal južni branik nemškega rajha.⁴³²

Da bi preprečili izseljevanje, je CK KPS na nemški razglas odgovoril s pospešenimi pripravami za ljudsko vstajo na prizadetem ozemlju, k čemer naj bi pripomogla tudi koncentracija vseh razpoložljivih partizanskih enot.

Tako je Glavno poveljstvo odredilo, da se mora Štajerski partizanski bataljon premakniti na severno območje brežiškega izselitvenega pasu, kjer naj bi se mu pridružila tudi Brežiška četa.⁴³³ Dolenjskim partizanskim enotam, ki naj bi se združile v Dolenjski bataljon, pa je bilo določeno operacijsko področje na južnem delu izselitvenega predela.⁴³⁴

Zaradi nepredvidenih ter izredno težkih razmer, ki so jih povzročili zgodnji in visoki sneg, velike razdalje partizanskih enot do dogovorjenih zbirališč, okupatorjeva trdna odločnost, da za vsako ceno razbije in uniči vsako partizansko enoto, čim jo zasledi, — kar je tudi dejansko skušal doseči — je partizanska vojska lahko le deloma opravila svoje poslanstvo.⁴³⁵

⁴³⁰ Verordnungs- und Amtsblatt, šte. 48, str. 354, arhiv IZDG. Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 23. X. 1941, arhiv IZDG, omenja, da je bilo tudi prebivalstvo v revirjih ob javni objavi o preseljevanju onkraj Save (22. X. 1941) zelo vznemirjeno.

⁴³¹ V prvem valu (do 5. julija 1941) naj bi iz Štajerske izselili do 5000 politično sumljivih oseb in izobražencev v Srbijo, duhovščino pa na Hrvaško, v drugem valu (med 10. julijem in 30. avgustom 1941) na Hrvaško do 25.000 Slovencev, ki so se naselili na Štajerskem po letu 1914, in v tretjem valu (med 15. septembrom in 31. oktobrom 1941) na Hrvaško 65.000 kmečkih prebivalcev iz obmejnega pasu Štajerske (dr. Metod Mikuz, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, Ljubljana 1960).

SS-Standartenführer Lurker je na štabnih razgovorih 12. novembra 1941 v Mariboru poročal, da je bilo iz Spodnje Štajerske v prvem valu izseljenih v Srbijo približno dva tisoč oseb, v koncentracijska taborišča približno štiri sto, kazensko obravnavanih štiri tisoč oseb in zaplenjenih osem milijonov dinarjev. V drugem valu je bilo na Hrvaško izseljenih 14.000 oseb (prepis zapisnika štabnih razgovorov hrani arhiv IZDG).

⁴³² Na štabnih razgovorih 28. novembra 1941 v Grazu (izvirnik zapisnika je v Državnem arhivu Maribor) je vladni predsednik dr. Müller-Haccius že lahko poročal, »da se je preseljevanje do sedaj razvijalo v brežiškem okrožju na razveseljiv način. Do prejšnjega tedna je bilo izseljenih 24.000 oseb«. Politični komisar okrožja Trbovlje je pri tem izjavil, da bodo pričeli z izseljevanjem v območju trboveljskega okrožja (Radeče, Št. Janž) v začetku prihodnjega tedna.

⁴³³ Rudi Knez-Silas in Nedeljko gradivo, arhiv IZDG; Janko Jarc, I. Belokranjska partizanska četa, Letopis Muzeja NO LRS, 1957.

⁴³⁴ Dr. Metod Mikuz, Pregled razvoja NOB v Sloveniji I; glej tudi opombo 433.

Štajerskemu bataljonu, ki se je odpravljajal na pohod, bi se morala priključiti tudi Radomeljska četa Kamniškega bataljona. Četa, ki jo je vodil komandir Tone Blejc in pri kateri je bil tudi komandant bataljona dr. Marijan Dermastia-Urban, je 27. oktobra čakala na Golčaju, da bi jo Stanetovi kurirji še tisto noč odvedli k Štajerskemu bataljonu. Zaradi nemškega zasledovanja po boju na Čreti pa sta kurirja prišla šele naslednji dan zjutraj in je morala Radomeljska četa še 28. oktobra tam predamiti, da bi se ponoči lahko neopaženo prebila do Štajerskega bataljona. Medtem je golčajski cerkovnik poslal svojega otroka v Blagovico ob trojanski cesti, da obvesti Nemce o partizanih. Tako je orožnikom in 1. vodu 322. bataljona deželnih strelcev uspelo četo neopazno obkoliti in jo napasti. Presenečeni partizani so se sicer hitro znašli, vendar so zaradi ugodnih nemških položajev kljub junaškemu odporu na koncu podlegli. S komandirjem vred jih je padlo deset, trije so se z bataljonskim komandantom na čelu srečno prebili, štiri pa so Nemci zajeli, jih odgnali v Blagovico in od tam v Kamnik, odkoder jim je eden pobegnil.⁴³⁶

Oktobra vzpostavljena Brežiška četa, ki se je v začetku novembra premaknila nad Mali Kamen — Rajhenburg, da bi uničila rudniške naprave v Senovem, se tudi ni mogla priključiti Štajerskemu bataljonu. Sicer pa je delovala na izselitvenem območju vse do 28. novembra 1941, ko so jo Nemci izsledili in uničili na Gorjanah pri Podsredi. Rešila sta se le komandir Dušan Kveder-Tomaž in politikomisar Rudolf Janhuba ter njun spremljevalec Mirko Žener, ki so prav takrat odšli na sestanek.⁴³⁷

Od enot, ki naj bi se združile v Dolenjski bataljon, sta uspeli priti na zborna mesta Otavnik in novomeška skupina in Mokronoška četa, ki sta nato v noči od 1. na 2. november pod neposrednim vodstvom članov Glavnega poveljstva Mihe Marinka in Aleša Beblerja napadli Bučko. Belokranjska skupina je prišla samo do Otočca pri Novem mestu in se je zaradi izčrpanosti in velikega snega vrnila. Večji del borcev te skupine je padel že 2. novembra 1941 na Gorenjih Lazah. Tudi del Borovniške čete iz sestava Krimskega bataljona so Italijani 29. oktobra presenetili in razbili na Osredku. Grosupeljska in Stiška četa nista prišli na zborna mesta.⁴³⁸

Štajerski bataljon se je po počitku pri kmetih Naprudniku, Novaku in Kajtni v Grižah⁴³⁹ zbral 28. oktobra zvečer pri Brinarjevem čebelnjaku, kjer je komandant Stane obrazložil borcem namen pohoda na Kozjansko. Na pot so krenili med deveto in deseto uro zvečer.⁴⁴⁰

Hodili so po desnem bregu Savinje, prišli čez petrovski most na levi breg, zavili nad Levcem proti Joštovem mlinu na Ložnici in Ostrožnem ter

⁴³⁵ Prav tam.

⁴³⁶ Obvestilo šefa civilne uprave za zasedena ozemlja Koroške in Kranjske, 31. X. 1941, arhiv IZDG; izjava majorja Marijana Dermastia-Urbana Velikonje za Nedeljkoovo gradivo, arhiv IZDG; Iztok Lipar, Golčaj, Borec, 1959, šte. 10; Milan Brezovar, Partizanska zastava v prvem letu NOB, Letopis Muzeja NO LRS, 1957; Ribičič, Slovenski zbornik 1945.

⁴³⁷ Glej opombo 434; Ribičič, Slovenski zbornik 1945, Nedeljkoovo gradivo.

⁴³⁸ Janko Jarc, I. Belokranjska partizanska četa, Letopis Muzeja NO LRS, 1957; glej opombo 434.

⁴³⁹ Švabov dnevnik; Ludvik Zupanc-Ivo, Ob 10-letnici Brežiškega pohoda, Ljubljanski dnevnik, 1951, šte. 104—107.

⁴⁴⁰ Prav tam; Peter Stante-Skala, Borec, 1954, šte. 9.

za Golovcem nad opekarno proti Šmarjeti, kjer so brez težav prešli glavno cesto Celje—Maribor in se preko Ljubecne podali do Bovš.⁴⁴¹ Tam so se utaborili pri kmetu Dobrotinšku in se na moč utrujeni oddahnili. Prehodili so zelo dolgo pot. Snega je bilo sicer malo, toda precej brozge. Ko so imeli Celje že za seboj, je pričelo znova snežiti.⁴⁴² Pri Dobrotinšku se je bataljon zadržal preko dneva prvič v dolini in v hiši.⁴⁴³ Tam sta jih pričakala tudi oba politična funkcionarja: Peter Stante-Skala, ki se je ranjen zdravil v okolici Dramelj, in Tone Žnidarčič-Stefan s kurirjem Revirske čete Ivanom Kalšanom-Bosancem.⁴⁴⁴ Za bataljonom je prispel tudi Miloš Zidanšek in jih obvestil o razkritju organizacije v Celju.⁴⁴⁵ Tistega dne je prišel namreč bataljonski kurir Ivo Polančič-Ubo z navodili zastran pohoda na Kozjansko na javko v celjsko slaščičarno Rugo (R. Goleš), kjer je gestapo s pomočjo izdajalke Sonje Omanove-Darje presenetila pri sestanku okrog deset voditeljev celjske organizacije, med njimi tudi Zidanška. Po srečnem naključju so se skoraj vsi rešili, zajetega kurirja Uba pa so Nemci pri poskusu pobega ustrelili.⁴⁴⁶

Naslednjo noč je prišel bataljon do Dobja pri Dramljah, mimo Dramelj in se okrog petih zjutraj ustavil sredi gozda pri samotni kmetiji⁴⁴⁷ Franca Škerla. Borci so takoj plegli in zaspali. Do poldneva je nametlo snega pol metra. Jedli so malo. Proti tretji uri popoldne so zvedeli, da so se Nemci iz Celja že odpravili za njimi v smer proti Dramljam. Ko so se nato pripravili za pohod in je nekje za Dramljami tudi že začelo pokati, so postavili močnejše straže ter se čez kako uro, o mraku, ko je tudi streljanje prenehalo, odpravili naprej.⁴⁴⁸

Obrnili so se proti Hotinju, prešli blizu graščine pri Ponikvi železniško progo Celje—Maribor, še pred Unišami zavili na jug proti Zgornjim Selcam, kjer so tudi predanili.⁴⁴⁹

⁴⁴¹ Zupanc, Brežiški pohod.

⁴⁴² Glej opombo 439. Martin Greif-Rudi pravi (glej opombo 210), da je takrat med zelo naporno potjo opešal Mirko, doma iz Murske Sobote. Toledo mu je odzvel nabrtnik in puško ter ga pripravil, da je nadaljeval pot.

⁴⁴³ Glej opombi 439 in 440.

⁴⁴⁴ Švabov dnevnik: Marširali smo 25 kilometrov vzdolž Savinje. Zjutraj smo dospeli v taborišče v Dramljah. Ulrih, Upor v Šaleški dolini in Tone Ulrih, Ob napadu na Šoštanj, Slov. poročevalec, 1947, šte. 261. Peter Stante-Skala je bil na Brežiškem pohodu namestnik komandanta Štajerskega bataljona (glej življenjepis v Spominih na partizanska leta, knjiga IV).

Tone Žnidarčič, imenovan tudi Martin Špan, je bil politkomisar Štajerskega bataljona od njegove ustanovitve do dekoncentracije. Pod imenom Stefan je bil na Štajerskem poznan kot član PK KPS za Štajersko (življenjepis hrani arhiv CK ZKS; glej tudi Greif, Spomini in Lojze Ribič-Tone, ustni vir).

⁴⁴⁵ Z Milošem Zidanškom je takrat prišla tudi Štefka Štibler; njo so Nemci kmalu nato aretirali v Celju in odgnali v koncentracijsko taborišče (Ulrih, Upor v Šaleški dolini).

⁴⁴⁶ Zbornik Liboje; Spomeničarji.

⁴⁴⁷ Greif, Spomini; Zupanc, Brežiški pohod.

⁴⁴⁸ Prav tam in Stane Terčak (glej opombo 449).

⁴⁴⁹ Švabov dnevnik pravi: 30. in 31. oktobra smo ponoči marširali, čez dan počivali.

Pri poglavju Brežiški pohod sem se v glavnem oslanjal na Staneta Terčaka »I. štajerski bataljon v letu 1941« (Borba na Čreti in pohod na Kozjansko), Celjski zbornik, 1951, in Pohod I. štajerskega bataljona na Kozjansko, Savinjski vestnik, 1954, šte. 26—30.

Ko so nato v noči na 1. november prešli še cesto in lokalno progo med Grobelnim in Sv. Vidom, so končno dospeli do Javorja pri Slivnici in bližnje Sv. Lene, kjer je Stane z bataljonom sklenil predaniti pri kmetih pod cerkvico.⁴⁵⁰

Mokri, premraženi in utrujeni borci so takoj zlezli v seno. Jedli tudi to pot niso. Za stražo je skrbela Revirska četa.⁴⁵¹ Zaradi izčrpanosti so se stražarji menjavali vsako uro. Okrog enih popoldne sta Angel Besednjak-Don in Ciril Curk odšla proti vrhu, odkoder so zjutraj prišli. Snežilo ni več in hodila sta po gazi, ki je ostala za bataljonom. Komaj pa sta prišla za prvi ovinek, ju je presenetil civilist, ki je izpod dežnega plašča nena doma nameril nanju brzostrelko. Ko sta dvignila roke in se spogledala, je Don bliskovito segel po pištoli. Toda Navec je bil hitrejši in Donu prestrelil nogo nad kolenom. Istčasno pa se je Curk že zakadil vanj, ga prevrnil v sneg in mu odvzel brzostrelko ter bombe, nato pa pomagal ranjenemu Donu do bataljona. V nekaj minutah so bili borci že pripravljeni za odhod.⁴⁵²

Ko so krenili proti sosednji kmetiji, odkoder je bilo do gozda najbliže, je nemška predhodnica že ustrelila proti njim.⁴⁵³ To so bili domačini iz slivniškega oddelka Wehrmannschafta, ki so jih Nemci oborožili z avstrijskimi karabinkami. Partizani so jim takoj odgovorili. Pri tem so enega ustrelili, tako da je obležal za hlevom.⁴⁵⁴ Ostale pa, ki so se poskrili za deske in vozove pod gospodarskim poslopjem, so polovili, jim odvzeli orožje in jih pod pretnjo smrti prisilili, da so jih peljali mimo Nemcev. Komaj so okrog treh popoldne prišli do bližnjega gozdička, so nekaj sto metrov proč že opazili prodirajoče Nemce, ki jih je na poti iz doline proti njim oviral visok sneg. To so bili slivniški orožniki, celjsko motorizirano orožništvo in nekaj vodov policije. Bataljon se je razmestil ob robu gozda in ko so se Nemci približali na 60 metrov, je Stane ukazal streljati. Nekaj sovražnikov se je ob prvi salvi zakotalilo navzdol po snegu. Dva orožniška nadstražmojstra sta obležala mrtva.⁴⁵⁵ Takoj nato so se Nemci uredili in ponovno napadli. Bilo jih je vedno več in pritiskali so tudi z druge strani. Partizanom z umikom v hrib ali s prebojem skozi nemške vrste ni bilo upati na rešitev. Pod vodstvom svojega komandanta so se po polurnem boju pognali naravnost v dolino. Ko se je Stane prvi pognal iz gozdička preko čistine v globok sneg in so mu borci sledili, so Nemci prese-nečeni nad takim skorajda brezupnim podvigom za hip obstali. To je tudi

⁴⁵⁰ Zupanc, Brežiški pohod; poročilo orožniške postaje Slivnica, 2. XI. 1941, arhiv IZDG.

⁴⁵¹ Prav tam. Ludvik Zupanc-Ivo trdi, da je bil komandir Revirske čete Rudi Knez-Silas že takrat namestnik bataljonskega komandanta; Peter Stante-Skala izjavlja v Borcu, 1954, šte. 9, da je bil po dekoncentraciji bataljona v Grižah namestnik komandanta Rudi Knez-Silas.

⁴⁵² Zupanc, Brežiški pohod; Ribičič, Slov. zbornik 1945; poročilo orožniške postaje Slivnica, 2. XI. 1941, arhiv IZDG.

⁴⁵³ Prav tam; Švabov dnevnik.

⁴⁵⁴ Prav tam; ustreljeni verman je bil Alojz Gajšek iz Javorja, star 31 let, ki so ga 4. novembra 1941 pokopali v Slivnici (MZ, 7. XI. 1941).

⁴⁵⁵ Glej opombo 452. MZ poroča 10. XI. 1941, da so 6. novembra 1941 v Celju pokopali policijskega poročnika Emmerana Lechnerja (padel je v borbi na Čreti, glej opombo 426) in oba orožniška nadstražmojstra Erwina Meierja ter Ernsta Eisenacherja.

rešilo bataljon, ki je bil že sredi čistine. Med besnim nemškimi obstreljevanjem je prvi padel Angel Besednjak-Don, ki je ranjen tudi sicer le s težavo bredel po visokem snegu. Za njim je padel Peter Šprajc-Jur iz Megojnic pri Grižah, pionir delavske prosvete v Zabukovici, Grižah in Libojah in prekaljen revolucionar-komunist, ki je vodil tehniko v Savinjski četi. Padel je tudi Alojz Juvan-Jovo, dvajsetletni skojevec iz Trbovelj, ki ga je zadela dumdum krogla v glavo,⁴⁵⁶ in pa neki medicinec Marijan iz Celja.⁴⁵⁷ Ostalim borcem se je le s težavo posrečilo doseči greben ob bližnji kapelici, kjer so našli kritje, in se nato pognali v najbližji hrib in še globlje v gozd. Ko so se tam nekaj trenutkov ustavili, da bi prišli do sape, so ugotovili, da jih je pet manjkalo, ranjen pa ni bil nihče.⁴⁵⁸ Štiri padle partizane so Nemci dali pozneje prepeljati do posestnika Grzela, kjer so jih pometali v hlev. Pokopali so jih na pokopališču v Slivnici.⁴⁵⁹

Dokler je bilo svetlo, so se na pohodu preko jarkov in strmih še nekako razgledovali, ponoči pa so določali smer proti Bohorju z zemljevidom in kompasom.⁴⁶⁰ Ko so se prebili proti Babni gori in Volčjim jamam, so nato hodili vso noč v smeri Žusem—Dobrina, mimo Stare glažute in med Marofom⁴⁶¹ in Gubnim proti Lesičnem, dokler se niso 2. novembra zjutraj povzpeli na vrh Pašence.⁴⁶² Sestradani in na smrt utrujeni so se utaborili kar sredi gozda in si zakurili. Po vsem, kar so doživeli, premočeni in brez odev, ki so jih bili prejšnjega dne z nahrbtniki vred odvrgli med bojem, pa niti zaspati niso mogli.⁴⁶³

Komandant Stane in Zidanšek sta še pred spopadom pri Slivnici poslala bivšega komandirja Celjske čete Petra Stanteta-Skalo, ki je poznal okoliš, in Martina Greifa-Rudija na javko v bližino Lesičnega, da bi preko tamkajšnje terenske organizacije priskrbela bataljonu hrano in počitek. Drugi dan po boju se je Stante v skrbeh za bataljon odpravil nazaj, medtem ko sta Zidanšek in Werner Breznik-List prišla Greifa obvestiti, da bataljona ne bo, ker bo odšel v drugo smer. Nato se je Zidanšek namenil proti Celju, Greif in Breznik pa sta se odločila za odhod na Dolenjsko in se preko Krškega in Novega mesta prebila do Ljubljane.⁴⁶⁴

Nemci so kmalu zvedeli za pot, po kateri je šel bataljon. Že drugega novembra popoldne jih je prišel namreč v Kozje naznaniti Ivan Trstenjak, šestdesetletni cestni delavec iz Loga. Od Jokanovega sina iz Loga je namreč

⁴⁵⁶ Zupanc, Brežiški pohod.

⁴⁵⁷ Švabov dnevnik govori o štirih padlih partizanih; Tone Ulrih (Upor v Šaleški dolini) izjavlja, da so padli Don, Jur, Jovo in še eden; Ribičič, Slovenski zbornik 1945, navaja, da so padli Don, Jur, Jovo in Marijan iz Celja.

⁴⁵⁸ Zupanc, Brežiški pohod; po poročilu orožniške postaje Slivnica, 2. XI. 1941 (arhiv IZDG), so partizani pustili na bojišču štiri mrtve, enega ujetega (to je bil Jakob Vreča-Tomiks iz Črešnjevcev pri Gornji Radgoni, borec Savinjske čete, ki so ga Nemci ustrelili 15. novembra 1941 v Mariboru; o njem glej opombo 402).

⁴⁵⁹ Glej Stane Terčak, Celjski zbornik, 1951.

⁴⁶⁰ Švabov dnevnik: Umikali smo se ves popoldan in vso noč; Zupanc, Brežiški pohod.

⁴⁶¹ Švabov dnevnik; po poročilu orožniške postaje Slivnica 2. XI. 1941 (arhiv IZDG), sta jih proti Babni gori in Žusmu nasledovala dva voda policije in del Wehrmannschafta.

⁴⁶² Ulrih, Upor v Šaleški dolini.

⁴⁶³ Zupanc, Brežiški pohod; Rudi Knez-Silas.

⁴⁶⁴ Greif, Spomini.

zvedel, da je prišlo dopoldne ob pol desetih k njim pet s puškami oboroženih partizanov, doma iz Savinjske doline (med njimi je eden spraševal za svojega svaka Ivana Mačka, mlinarja in žagarja iz Senovega), ki so se najedli in nato odšli proti Bistriškemu grabnu. Fant jim je sledil do »Križane bukve«, kjer je opazil še mnogo drugih sledov. Jokanova sestra je Trstenjaka rotila, naj jih ne gre naznanit, češ da partizani kočarjem tako nočejo nič hudega in da so jim dali celo denar za živež.⁴⁶⁵

Ta partizanska skupina bi bila lahko patrolja prostovoljcev, ki jih je komandir Savinjske čete Jože Letonja-Golob dopoldne poslal, da bi se razgledali z nasprotnega hriba po okolišu. Skupino so sestavljali Golobov brat Lado Letonja-Mirko, Peter Šprajc-Slavc, ki mu je prejšnjega dne padel oče, ter Ludvik Zupanc-Ivo. Patroljo so Nemci presenetili v kmečki koči, a jim je uspelo pobegniti, le da je bil Peter Šprajc-Slavc ranjen in je nato ostal pri nekem kmetu vse do 1942. leta, ko se je priključil skupini Antona Vratnarja-Antoneska in Janka Skvarče-Modrasa. Mirko in Ivo sta zašla še tisto noč k nekemu rudarju pri Senovem, ki jima je pokazal pot nazaj na Bohor. Ko sta prespala nekje pod hribom, sta dopoldne našla vrh Bohorja sledove bataljona in ga kmalu nato tudi dohitela.⁴⁶⁶

3. novembra so na orožniški postaji v Kozjem v navzočnosti vodje brežiškega gestapa Lutza zaslišali lovskega nadzornika Mateja Valanta iz Lesičnega. Povedal je, da je partizanom, ki so bili po govorici sodeč iz trboveljskega okoliša in so se prejšnji večer ob pol desetih ustavili v njegovi hiši, dal kruha in jabolk. Sami pa da so si zaklali prašiča in ga skuhali, medtem ko so njega z družino zadržali v sobi. V kuhinji so bili štirje partizani, v sobi sedem, več jih je jedlo v predstobi, ostali pa zumaj. Vseh skupaj je bilo trideset ali pa še več. Oboroženi so bili s puškami, pištolami in strojnicami. Odšli so ob pol štirih zjutraj in ker so mu naročili, da jih ne sme naznaniti, je odšel šele ob sedmih zjutraj po njihovi sledi, ki je peljala čez Zagorje (občina Pilštajn) v smeri Sv. Vid—Planina.⁴⁶⁷

Torej je bataljon 2. novembra predanil na prostem, prišel zvečer s Pašence k omenjenemu Valantu, 3. novembra zjutraj pa odrinil preko Bohorja. Že dopoldne so se ustavili v lovski koči Fledermaus, kjer so počivali in se ves dan greli okrog ognjev.⁴⁶⁸

Zaradi visokega snega, stalnega nemškega zasledovanja, izčrpanosti borcev in zato ker ni dobil zveze niti z Brežiško četo niti s članom celjskega okrožnega komiteja KPS Janezom Pečnikom, ki naj bi bil pripravil teren za prihod bataljona, se je bataljonski štab odločil za povratek v Savinjsko dolino.⁴⁶⁹

Nemška obveščevalna služba, ki so ji pomagali, žal, tudi domačini, je na območju orožniške postaje Kozje delovala še posebno aktivno v času,

⁴⁶⁵ Švabov dnevnik; poročilo orožniške postaje Kozje o zaslišanju Ivana Trstenjaka 2. XI. 1941 pri županu dr. Krasserju, arhiv IZDG.

⁴⁶⁶ Zupanc, Brežiški pohod.

⁴⁶⁷ Poročilo orožniške postaje Kozje o zaslišanju Mateja Valanta, 3. XI. 1941, arhiv IZDG.

⁴⁶⁸ Ulrich, Upor v Šaleški dolini; Zupanc, Brežiški pohod.

⁴⁶⁹ Ribičič, Slovenski zbornik, 1945, dr. Metod Mikuš, Pregled razvoja NOB v Sloveniji I.

ko je prodiral tjakaj Štajerski bataljon. Zato so Nemci z brežiškim gestapom na čelu močno nadzorovali ta predel.

Milka Kerin, ki je 22. oktobra pri Krakovu prešla italijansko-nemško mejo z dvema spremljevalcema (Franc Pacek iz Vel. Podloga in Edvard Zidarič iz Rajhenburga) in se nato zadrževala v Ravnem logu, tri ure hoda od Kozjega, je v noči na 27. oktober prenočevala pri Antonu Fridlu. Ta se je dogovoril s svojim svakom Alojzom Klavžarjem iz Veternika, da jih je Klavžar odšel v Kozje naznanit. Ta se je proti jutru vrnil z orožniško patruljo, ki jo je vodil stražmojster Melzner in so jo sestavljali pomožni policisti Bizjak, Lovič, Penič, Juvančič in Bračun. Presenetili so partizane v sobi, speče na slami. Packu in Zidariču so takoj odvzeli pištoli ter ju skupaj vklenili. Še pred zoro so jih odpeljali proti Kozjem, vendar sta se oba med potjo vrgla navzdol po bregu in se rešila. Milko Kerinovo pa so predali brežiškemu gestapu.⁴⁷⁰

Naslednjo izdajo je zagrešil Jože Brunšič, kmet iz Brezovca pri Kozjem. Tega je 27. oktobra povezal z organizacijo OF bivši kmečki voditelj Šlender, ko ga je povabil na sestanek h kako uro hoda oddaljenemu sosednjemu kmetu Francu Štuseju in mu naročil, če njega ne bi bilo tam, naj povpraša za »smolo«. Ko je Brunšič okrog devetih zvečer res prišel in od zunaj skozi okno opazil, da sta v sobi nek moški in ženska razmnoževala letake na ciklostilu, se je obrnil in odšel domov. Naslednje jutro je našel pred hlevskimi vrati letak. Popoldne sta prišla mimo Šlender in Anton Štusej in mu zaupala, da jih prejšnji večer ni bilo doma zato, ker so imeli ponoči opravka s tvorjenjem municije, da pa naj zvečer le pride k Štusejevim. Z njima sta bili tudi dve dvajsetletni ženski, ki sta Brunšičevo ženo tolažili, naj bo brez skrbi zastran izselitve, ker bodo kmalu prišli partizani in jih rešili. Tisto popoldne se je Štusejev Anton vračal iz Kozjega mimo hiše z večjo množino streliva.

Zvečer so se pri Štuseju zbrali poleg neznanca, ki bi utegnil biti po Brunšičevih izjavah nekje s Kranjskega, še Štusejevi domači, hlapec Ruse, cestni delavec Viktor in kmečki sin Sivka iz Lastniča. Govorili so o izseljevanju, o prihodu partizanov, o napadu na orožniške postaje, pridobivanju orožja in municije ter o sodelovanju prebivalstva. Štusejeva žena je zapela neko partizansko pesem, Viktor pa je nezancu obljubil, da bo do nedelje gotovo priskrbel dva kilograma dinamita. Dogovorili so se za sestanek naslednji večer.

29. oktobra zjutraj je Brunšič odšel na orožniško postajo v Kozjem in vse naznanil, nato pa se skupno z orožniškim mojstrom Köchlom, županom dr. Krasserjem in občinskim pooblaščencom Pichlerjem odpeljal z avtom k političnemu komisarju za brežiško okrožje.

30. oktobra je prišel izdajalec Brunšič k Štusejevim, kjer je od Štusejevega brata Martina in od nekega meznanca zvedel, da voditelja — to je bil Janez Pečnik — že od jutra ni tam, ker je odšel partizanom naproti, da bi jih pripeljal na njihovo območje. Gospodar in Anton pa da sta šla obveščat prebivalstvo, naj se pripravi in poskrbi za živež.

31. oktobra je Brunšič na poti k orožnikom v Kozje govoril z Viktorjem na cesti in zvedel, da tudi cestni delavec Penič sodeluje v OF. Poročilo

⁴⁷⁰ Poročilo orožniške postaje Kozje, 27. X. 1941, arhiv IZDG.

orožniške postaje Kozje tega dne poroča, da »bo Brunšič ob nastopu važnih dogodkov 1. novembra prinesel važna obvestila.«⁴⁷¹

Tako je pri Štuseju s svojimi sodelavci padel v nemške kremplje Janez Pečnik, eden najsposobnejših članov revirskega okrožnega partijskega komiteja, ki ga je bilo po nalogu CK KPS revirsko politično vodstvo že konec julija 1941 poslalo na delo v celjsko okrožje.⁴⁷²

Ko so ga ulovili pri Štuseju, je bil zaprt nekaj časa v Krškem. Pripekljali so ga tudi v Trbovlje, 27. decembra 1941 pa so ga ustrelili v Mariboru.

Štajerski bataljon je 3. novembra 1941 o mraku krenil od lovske kočice Fledermaus preko Mange v Golobinjek pri Planini.⁴⁷³ Pri kmetih Gračnerju in Seniči so jim skuhalo ajdovih žgancev. Zaradi dežja so ostali tam še naslednji dan, 4. novembra, počivajoč v kozolcu, svinjaku in hlevu.⁴⁷⁴

Tisti dan dopoldne so bili Nemci že za njimi. Malo je manjkalo, da jih niso presenetili pri počitku. Iz nerazumljivih razlogov takrat niso streljali za bežečimi partizani. Le-ti so se kmalu nato blizu Šmidovega mlina na Marofu že spustili v ozko globel do močno naraslega potoka Gračnice in ob njej speljane ceste Planina—Jurklošter. Ko so prebredli strupeno leden potok in se vzpenjali že v nasprotni strmi breg, na redko poraščen z bukvami, se je po cesti v dveh avtomobilih pripeljala orožniška patrolja z vodjo celjskega orožništva. Ko so Nemci poskakali z avtomobilov, so bili zadnji borci v koloni kakih dvajset metrov v strmini nad cesto. Ciril Curk, ki je bil že na grebenu, je s svojo brzostrelko uspešno zadrževal sovražnika. Čeprav so tudi Nemci močno streljali, je bilo vendarle videti, da se bo bataljon srečno umaknil za greben, posebno še, ko je neki borec odvrget ročno bombo proti njim in jih s tem nekoliko ustavil. Takrat pa se je mitraljezcu Avgustu Greifu-Blisku, skojevcu iz Pohorske čete, utrgal sneg pod nogami, tako da je s strmine zdrknil pred orožnike. Odvrget je bombo in se pognal nazaj v breg. V tistem trenutku pa ga je že pokosil rafal iz sovražnikove brezostrelke.⁴⁷⁵ Blisk je bil eden najbolj neustrašenih borcev v bataljonu. Nemci so ga pokopali na kraju, kjer je padel, pozneje pa je bil prenesen na pokopališče v Jurkloštru. Med bojem je bil ranjen v roko tudi Pongrac Raček-Matevž iz Savinjske čete.⁴⁷⁶

Nemci jih potem niso zasledovali.⁴⁷⁷ Bataljon se je umaknil čez goro Voluš v Globoko. Tam so se ustavili pri delavcu Šmercu, nato pa nada-

⁴⁷¹ Poročilo orožniške postaje Kozje, 31. X. 1941, arhiv IZDG.

⁴⁷² Sergej Kraigher (izjava o Trbovljah, glej opombo 18); Nedeljko gradivo zamenjuje savinjskega s trboveljskim Pečnikom. Savinjski Anton Pečnik, prvi politkomisar Savinjske čete je padel kot sekretar okrožnega komiteja za Savinjsko dolino obenem s Francem Lapajnetom 14. novembra 1941 v spopadu z orožniško patroljo na Bregu pri Polzeli.

⁴⁷³ Švabov dnevnik.

⁴⁷⁴ Zupanc, Brežiški pohod.

⁴⁷⁵ Prav tam; Švabov dnevnik; Ulrih, Upor v Šaleški dolini.

⁴⁷⁶ Prav tam; poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 20. XI. 1941 (arhiv IZDG), govori med drugim, da je 5. novembra 1941 krenila komunistična-panslavistična banda, močna približno šestdeset mož, iz smeri Planina v Jurklošterski okoliš...^c

⁴⁷⁷ Po istem nemškem poročilu (opomba 476) sta policija in Wehrmannschaft zasledovala partizane, ki so v posameznih skupinah bežali proti Rimskim Toplicam. Na območju orožniške postaje Jurklošter je bilo takrat 420 vermanov (poročilo orožniške postaje Jurklošter, 17. XI. 1941, v arhivu IZDG).

ljevali pohod proti Brodnicam, kjer so zvečer pri mlinih že od daleč opazili svetlobno pobliskavanje luči na avtomobilu, ki se jim je bližal po cesti Rimske Toplice—Jurklošter. Postavali so zasede in ko se je avto pripeljal mimo, je mitraljezec ustrelil za njim. Kroglice pa so obtičale zadaj v prtljagi in v sedežih. Tako se je nemški župan iz Jurkloštra Josip Haller z ženo nemoteno odpeljal naprej.⁴⁷⁸ Ob tej priložnosti je zaradi poškodovanih nog in izčrpanosti opešal in zaostal Franc Farčnik, brat Ivana Farčnika-Buča, ki se je pozneje prebil proti celjskemu okolišu in tam delal kot politični delavec.⁴⁷⁹

Borci so pomoči prispeli v Lože pri Rimskih Toplicah, se tam mahranili in odpočili pri kmetu in bivšem poslancu Matevžu Deželaku, Jerneju Laporniku in Frančiški Pavčnik. Proti jutru jih je Deželak pripeljal do železniške proge Rimske Toplice—Laško in jim pokazal pot preko mostu čez Savinjo pri Šmarjeti.⁴⁸⁰ Ko so v tem kraju prešli še glavno cesto, so se povzpeli čez Kojzico, mimo Gorice in Sv. Jederti v Prahe pod Govški hrib, kjer so se na smrt utrujeni ob sedmih zjutraj razmestili pri rudarjih in malih kmetih Ivanu Špendetu, Petru Žoharju, Repsetu in Diacciju. Špendetova žena je odšla v Šmarjeto po meso, krajevni odbor OF pa je poskrbel za zanesljivo obveščanje z vseh strani. Borci so se tako prvič po dolgem času v miru odpočili.⁴⁸¹ Odkar so odšli iz Dobrovelj, so bili deset dni neprestano na nogah. Skoraj mesec dni se ni nihče preoblekel ali si sezul čevljev. Noge so imeli že vse otrple, bile so izjedene od vode in ozeble. Med pohodom so bili tako lačni, da so pojedli vse, kar so našli: koruzo, zmrzlo repo, zeljne šture in podobno.⁴⁸²

Po kosilu pri Špendetu je Ludvik Zupanc-Ivo 6. novembra odpeljal komandanta Staneta proti Grižam, da bi tam pripravil vse potrebno za izmučeni bataljon. Med potjo so se ustavili v Zg. Rečici pri kmetu Francu Lahu, p. d. Povšetu, o mraku pa krenili čez Gozdnik proti Grižam.⁴⁸³ Za njimi je proti jutru prispel tudi bataljon.⁴⁸⁴ V Grižah so se ob toplih ognjiščih zavednih kmečkih domačij toliko uredili, da so se potem lahko odpravili prezimovat na vse strani.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Glej opombo 475.

⁴⁷⁹ Po njegovi izjavi sta se z bratom Bučem udeležila tudi napada na Šoštanj in Čmakovo graščino. Iz Zagrada pri Celju je pozneje odšel na Hrvaško.

⁴⁸⁰ Rudi Knez-Silas; Zupanc, Brežiški pohod. Pri Matevžu Deželaku in njegovih sosedih se je konec julija 1941 kak teden zadrževal tudi Miloš Zidanšek. Zvezo mu je preskrbel Lojze Lešnik iz Hude jame. Deželak je takrat spravljal pobegle učitelje preko Št. Janža na Dolenjsko. Na njegovem domu so ustanovili 10. oktobra 1941 odbor OF, v katerem so bili še Jernej in Franc Lapornik, Vincenc Seme, Martin Krašovec, Ivan Gaberšek in Ferdo Gorišek (Matevž Deželak, izjava v Laškem zborniku, Lojze Lešnik, ustni vir).

⁴⁸¹ Švabov dnevnik: en dan smo bili v Hudi jami (pravilno v Prahah nad Hudo jamo, L. P.); Zupanc, Brežiški pohod.

⁴⁸² Prav tam; Peter Stante-Skala, Borec, 1954, štev. 9.

⁴⁸³ Zakonjšek, Dobrovlje; Franc Lah, p. d. Povše, ustni vir.

⁴⁸⁴ Švabov dnevnik zmotno navaja datum 6. novembra, v resnici so prišli v Griže zgodaj zjutraj 7. novembra 1941.

⁴⁸⁵ Švabov dnevnik; Zupanc, Brežiški pohod; Tone Ulrih-Kristl, Ob napadu na Šoštanj, Slovenski poročevalce, 1947, štev. 261.

20. Udarci okupatorja po Partiji in OF

Leona Novaka-Feliksa, ki je bil po padcu Slavka Šlandra začasno prevzel posle sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, so gestapovci presenetili 19. septembra 1941 v Radvanju pri Mariboru, v trenutku, ko se je sestel s kurirjem in članom tehnike Borisom Pečetom, namenjenim v Ljubljano do CK KPS. Pri njem so našli precej denarja in del arhiva, preostali arhiv pa je ostal na varnem. Za Novakom je organizacijske posle in tehniko prevzel Blaž Röck-Silvo. Ker so se bali, da bi gestapo pri mučenju aretirancev zvedela tudi za javke in gesla, so le-te takoj spremenili. Zaradi številnih aretacij in predvsem številnih žrtev med skojevci so se vrste aktivistov že nevarno razredčile in je začasni pokrajinski komite zaprosil za nujno pomoč v kadrih, posebej še za Vero Šlandrovo-Lojzko in druge Štajerce, ki so bili v Ljubljani.⁴⁸⁶

Da bi uničili politično vodstvo na Štajerskem, je gestapo v določenih primerih, poleg drugih metod, izkoriščala tudi slabosti tistih, ki so v njenih krempljih klonili in za ceno svojega življenja izdajali. Tako jim je bivša aktivistka v Mariboru, Sonja Oman-Darja, ki so jo zaprli 7. avgusta, izdala vse, kar je vedela o mreži mariborske organizacije OF. Izpustili so jo in potem razširili glasove o njenem dobrem zadržanju v zaporu, v resnici pa so jo kot svojo vohunko vrinili za kurirko v pokrajinski komite.⁴⁸⁷ Zaradi njenega prikritega delovanja, delno pa tudi zaradi neprevidnosti političnega vodstva pokrajinskega in okrožnih komitejev na Štajerskem v tistem obdobju, kot na primer zadrževanje v mestih v vedno istih stanovanjih, kamor so prihajali kurirji, kjer so prenočevali in kjer so bile obenem tudi tehnike in podobno, je do konca decembra 1941 propadel večji del partijcev in simpatizerjev na glavnih javkah, od Maribora do Celja in Trbovelj.⁴⁸⁸ Tako je gestapu uspelo po posrednem delovanju omenjene vohunke 10. decembra 1941 prijeti celo najvišje slovenske voditelje v Ljubljani.

Ko je Štajerski bataljon šel mimo Celja na svoj brežiški pohod, je bil 29. oktobra 1941 v celjski slaščičarni Rugo (R. Goleš), javki pokrajinskega komiteja, sklican sestanek celjskega okrožnega vodstva, ki se ga je nameraval udeležiti tudi Miloš Zidanšek. Tako gestapovci kot tudi Darja so že dopoldne občasno prihajali v slaščičarno. Ob treh popoldne se je tam poleg Miloša Zidanška, Toneta Žnidarčiča-Štefana in Iva Polančiča-Uba, ki je prispel kot kurir Štajerskega bataljona z določenimi navodili, zbralo še okrog sedem vodilnih aktivistov. Ko so se že razhajali, so vstopili štirje gestapovci in za njimi še Sonja Omanova-Darja. Ukazali so jim, naj dvigne roke. V splošni zmešnjavi, ki je nastala v polni slaščičarni, so se vsi prizadeti, razen kurirja Uba, ki so ga verjetno imeli za Zidanška, razbežali in pomešali med ostalo množico. Zidanšek je prišel na prosto skozi sosednjo gostilno s pomočjo tamkajšnje natakarice. Uba so odgnali proti zaporu

⁴⁸⁶ Koncept poročila PK KPS za Štajersko Centralnemu komiteju KPS, konec septembra 1941, arhiv CK ZKS; France Filipič, Pohorski bataljon.

⁴⁸⁷ France Filipič, Pohorski bataljon; izjava Marice Freč, Savinjski vestnik, 1954, št. 54.

⁴⁸⁸ Poročila člana CK KP Slovenije Franca Leskoška-Lojzeta, novembra 1941, arhiv CK ZKS.

in ga potem, ko se jim je izvil in zbežal, na begu ustrelili. Da je Darja gestapovcem ob prihodu v slaščičarno prikimala, je opazila samo prodajalka Berliskova. O njeni izdaji pa ni utegnila nikogar obvestiti, ker so razdraženi Nemci takoj nato preiskali hišo in okoliš, da bi našli sled za pobežlim Zidanškom. Tisto popoldne je bil v Celju na nogah ves nemški policijski aparat, ker so po naprej določenem načrtu pričeli z obširno racijo. Aretacije in preiskave so trajale nekaj dni in noči. Vlogo Darje, ki se je v Celju predrzno sprehajala po ulicah, so aktivisti spoznali šele ob soočenju v celjskih zaporih. Že drugi dan racij so privedli v zapor tudi Blaža Röcka-Bibo in kurirko Greto Ranzinger-Hildo. Med nekaj sto ljudmi, ki so jih Nemci tedaj zaprli, sta kurirka Greta Ranzinger-Hilda in nato še Matilda Kralj-Greta zašli na Darjino pot gnusnega izdajstva. Medtem ko so Nemci Darjo po celjskem vdoru začasno umaknili v Maribor, so Matildo Kralj obdržali še v Celju, Greto Ranzinger pa so poslali v Brežice.⁴⁸⁹

Centralni komite KPS je po vseh teh izdajah izgubil stike z Mariborom, Ptujem in Celjem. Povezani so bili le še preko Trbovelj s Savinjsko dolino in pa z Rajhenburgom, kjer je deloval odbor OF in še dvanajst članov KPS, medtem ko z Brežicami, kjer je bilo vse izseljeno, ni bilo zveze. Veliko komunistov je odšlo med partizane. OF je bila v tistem obdobju na Štajerskem najmočnejša v revirjih in Savinjski dolini. Zaradi takega stanja je CK KPS sklenil, naj na Štajersko odide Miha Marinko-Polde in ponovno vzpostavi organizacijo. Člani pokrajinskega komiteja naj bi odšli na okrožja, kjer bi se laže gibali in delovali in se občasno sestajali.⁴⁹⁰

Na nesrečo je večina političnih funkcionarjev iskala zvezo s partijsko organizacijo v Celju prav med obsežnimi aretacijami. Zastran priprav na akcije ob proslavi oktobrske revolucije 7. novembra je prišel na javko v Celje tudi sekretar trboveljskega mestnega komiteja KPS Ivan Brglez. Ko so ga tam prestregli gestapovci, se je v zaporu slabo zadržal. Izdal je vse sodelavce v mestnem komiteju, javke, partijske aktiviste in funkcionarje OF revirskega okrožnega odbora, všteti člani osnovnih organizacij, kolikor jih je poznal kot član okrožnega komiteja KPS.⁴⁹¹

Gestapovski izpostavi v Trbovljah se je pod vodstvom Kramhüllerja med tem po daljšem prizadevanju posrečilo vriniti svoje zaupnike v trboveljsko organizacijo. Ko so se seznanili z organizacijo, pri čemer jim je pomagal aretirani Brglez, so skupno z varnostno službo, orožništvom in zaščitno policijo 18. novembra 1941 iznenada aretirali vse, za katere so imeli dovolj podatkov o njihovem delovanju.⁴⁹² Tako je padel v zapore

⁴⁸⁹ Prav tam; izjava Marice Frecé, takratne kurirke okrožnega komiteja KPS Celje, ki so jo Nemci tudi aretirali in odvedli v Rawensbrück. (Savinjski vestnik 1954, šte. 34); Stane Terčak, Izdaji v Celju, Savinjski vestnik, 1954, šte. 30.

⁴⁹⁰ Glej opombo 488; pismo člana CK KPS Franca Leskoška-Lojzeta o situaciji na Štajerskem, konec novembra 1941, arhiv CK ZKS.

⁴⁹¹ Poročilo člana CK KP Slovenije Franca Leskoška-Lojzeta Centralnemu komiteju KP Jugoslavije sredi decembra 1941, prepis v arhivu CK ZKS; izjava Sergeja Kraigherja o začetkih narodnoosvobodilnega boja v Trbovljah, arhiv CK ZK Slovenije. Gestapo je vodila Brgleza po revirskem okolišu do pomladi 1942, nato pa so ga, ko jim ni bil več potreben, 15. maja 1942 v skupini 20 talcev ustrelili v Mariboru.

⁴⁹² Poročili orožniške postaje Trbovlje, 19. XI. 1941 in orožniškega okrožja Trbovlje, 20. XI. 1941, arhiv IZDG.

skoraj ves trboveljski politični kader, ki je bil še v legali, med drugimi Filip Križnik, Ignac Žibert, Franc Marin, Ernest Keršič, Stanko Mohar, Mirko Čebin, Jože Strgaršek, Drago Glišević, Karl Kastelic, Hugo Kokalj, Mirko Potekev, Franc Pirc, Martin Zagožen, inž. Vladimir Jan in Tone Potekev.⁴⁹³

Ob aretacijah so Nemci lahko ugotovili, da so se celo pod krinko funkcionarjev Štajerske domovinske zveze skrivali vneti aktivisti KPS in OF. Tako je na primer rudar in lovec Mirko Čebin, ki se je bil ob akciji zaščitne policije proti Revirski četi 12. avgusta prostovoljno javil za vodnika, dobil od političnega komisarja trboveljskega okrožja nagrado 50 mark. Ob preiskavi pa so našli pri njem približno 500 brošur revolucionarne vsebine in velike množine ciklostilnega materiala, kar je dobival iz Ljubljane.⁴⁹⁴ Ko so ga aretirali, je poskušal pobegniti, pa so mu to preprečili. 27. decembra 1941 so ga ustrelili v Mariboru.⁴⁹⁵

Po končanih preiskavah se je izkazalo, da se je komunistična organizacija po juniju 1941 v Trbovljah zelo razmahnila in postajala vedno močnejša. Ena prvih in glavnih javk je bila pri Tonetu Potekevu v Trbovljah-Lokah pod Terezijo, ki je bil sicer blokfirer Heimattbunda. Pri njem so se sestajali kurirji iz Maribora, Celja, Šoštanja, Radeč in Koroškega, v hiši pa je bil tudi zbirni center za propagandni material, ki so ga prinašali iz Ljubljane za revirsko okrožje, ali pa iz okrožne revirske tehnike z Žrebljevega hriba (vodil jo je Tine Zagožen) in ga raznašali na vse strani. Nemci so zajeli 750 letakov »odredbe Komunističnega slovenskega osvobodilnega odbora Trbovlje, Hrastnik in Zagorje«, ki so jih matisnili pri Tinetu Zagožnu s pisalnim strojem in ciklostilom, 50 izvodov Dela, 50 praznih matric in mnogo ciklostilnega materiala. Geslo pri Potekevu je bilo: »Greste v Reko?« in odgovor: »Ne, v Bevško!«

Po zajetju Leona Novaka je kurirka in vohunka Sonja Oman-Darja prinesla v Trbovlje novo geslo: »Kupite pet bal hrvaškega platna?« in odgovor: »Rad bi kupil, ampak bom izseljen.«

Po novembrskih izdajah v Celju in Trbovljah so javko predstavili v frizerski lokal Toma Besenića in spremenili geslo: »Koliko časa traja striženje?« in odgovor: »Tri frizerske minute.« Darjo, ki se je zadrževala nekaj časa pri trboveljski izpostavi gestapa, so 27. novembra poslali na to novo javko, kjer naj bi oddala nekaj letakov in na vsak način poizvedela, kje se nahaja Sergej Kraigher. Besenićev lokal so seveda ves čas nadzorovali.⁴⁹⁶ Po odhodu z javke je odšla Darja na trboveljsko železniško

⁴⁹³ Poročila vodij krajevnih skupin Heimattbunda Trbovlje-zahod Franca Pecharza 15. VII. 1942 in Hansa Walentana 6. I. 1943, za Trbovlje-vzhod Suppanza 14. VII. 1942, za Trbovlje-jug Ignaza Ranzingerja 14. VII. 1942, arhiv IZDG.

⁴⁹⁴ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, 19. XII. 1941; arhiv IZDG.

⁴⁹⁵ Bil je ustreljen v skupini štiridesetih talcev, obenem s Trboveljčani: Filipom Križnikom, Ignacem Žibertom, Francem Marinom, Ernestom Keršičem, Janezom Pečnikom in Stankom Moharjem (lepak o streljanju talcev, arhiv IZDG).

⁴⁹⁶ Tomo Besenić je imel brivnico nasproti orožniške postaje »Pri treh štirnah«. Ob izdaji mu je uspelo pobegniti v Dobovo, kjer so ga Nemci pozneje ulovili in ubili. Njegovega pomočnika Franca Pirca pa so aretirali in ustrelili 3. aprila 1942 v Mariboru v skupini tridesetih talcev, med katerimi sta bila še Mirko Potekev in Ivan Prosenč iz Trbovelj (Ana Vranešič, ustni vir; lepak o streljanju talcev hrani arhiv IZDG).

postajo, kakor so se pač dogovorili. Pri Sušniku pa jo je prestregel rudar Ivan Kralj, jo vprašal z novim geslom in ko mu je prav odgovorila, jo je vseeno z naperjenim revolverjem odgnal čez hrib proti Zagorju. Opozoril jo je, da jo bo takoj ustrelil, če bi se pokazalo, da je ona provokator. Med potjo pa ga je prepričala o nasprotnem in razgovorila sta se celo o razpletu organizacije OF v Trbovljah. Darja je prišla na ta način do novih podatkov, s pomočjo katerih so Nemci aretirali še nekaj ljudi.⁴⁹⁷

Ivana Kralja so aretirali naslednji dan na nekem kozolcu pri Zagorju, čez mesec, to je 28. decembra 1941 zvečer ob osmih pa je pobegnil iz trboveljskega zapora, da se izogne »radikalni likvidaciji«, a ga je patrolja zaščitne policije že drugi dan presenetila na neki kmetiji nad Zagorjem in ga na begu ustrelila.⁴⁹⁸

Razkritje organizacije KPS in OF na Štajerskem, eno največjih med vojno, se je do začetka decembra 1941 razširilo iz Celja v Maribor, Sevnico, Rajhenburg in Trbovlje. Nemškemu okupatorju je uspelo zajeti približno 150 članov Komunistične partije. Čeprav je bilo izdajalcev malo, so vendarle napravili ogromno škode. V zapore so prišli celjski, mariborski in rajhenburški okrožni komiteji, ves pokrajinski aparat. Po sreči se je rešil del glavnega aktiva, ki pa so ga Nemci zagrizeno iskali, ker so o njem vedeli vse, tako da je bil njegov obstoj na Štajerskem zelo otežkočen. Ker je centralni komite KPS hotel zavarovati ostale partijske organizacije pred morebitno nemško provokacijo, je formiral nov začasni pokrajinski komite za Štajersko, odtegnil od tam kompromitirane aktiviste in tja poslal druge, ki jih gestapo ni poznal. Boj se je nadaljeval kljub vsemu. Nemci so aretirance postopoma streljali — do začetka decembra 1941 so usmrtili okrog 60 partijcev.⁴⁹⁹

Na Štajerskem sta takrat delovali dve partizanski skupini: Štajerski bataljon s približno petdesetimi možmi, katerega večji del je bil zaradi ozeblin, bolezní in izčrpanosti trenutno nesposoben za borbo, in Brežiška četa, ki pa je bila po tritedenskem aktivnem delovanju razbita in od katere so se rešili le trije. Glavno poveljstvo je zaradi tega poslalo na Štajersko vojaško pomoč — Stanetov II. štajerski partizanski bataljon.⁵⁰⁰ Partija in prav tako organizacija OF sta se pred razkritjem na Štajerskem sijajno razvijali. Zaradi izgub na terenu in hude borbe z okupatorjem so načrt

⁴⁹⁷ Poročili izpostave gestapa Trbovlje, 5. XII. 1941 in orožniškega okrožja Trbovlje, 22. XII. 1941, arhiv IZDG.

⁴⁹⁸ Poročili orožniškega okrožja Trbovlje 22. I. 1942 in trboveljske izpostave gestapa 4. VIII. 1942; Franc Kralj, ustni vir. Ivan Kralj, brivec, sindikalni organizator med brivci in stavbinci, med vojno rudar, je izhajal iz revolucionarne rudarske družine. Njegov brat Jože, španski borec, je podlegel ranam 1938 v Barceloni, oče Jože, mati Alojzija in sestra Milka so pomrli 1942 v Auschwitzu.

⁴⁹⁹ Pismo člana CK KP Slovenije Toneta Tomšiča-Gasperja Centralnemu komiteju KP Jugoslavije o političnem položaju v Sloveniji, 5. XII. 1941; izvornik hrani arhiv CK ZKJ, prepis je v arhivu CK ZKS.

⁵⁰⁰ Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je določilo Franca Rozmana-Staneta za komandanta in Dušana Kvedra-Tomaža za politkomisarja II. štajerskega partizanskega bataljona, ki naj bi ga sestavljale Mokronoška, Stiška in Pogledska četa. Zato se je Rozman 12. decembra 1941 odpravil iz Ljubljane do Mokronoške čete, Kveder pa do Pogledske čete. Obe sta se nato 15. decembra 1941 združili s Stiško četo na Kremenku nad Muljavo, odkoder je nato bataljon krenil 21. decembra 1941 preko italijansko-nemške meje do Tisja nad Litiijo.

za osvoboditev ozemlja med Kamnikom, Št. Pavlom in Trbovljami preložili za nedoločen čas.⁵⁰¹

Kot smo že omenili, so Nemci Greto Rancinger-Hildo v Celju skupaj z Blažem Röckom-Bibo aretirali in izdala jim je vse, kar je vedela. Poznala je tudi člane CK, vsaj nekatere, ko je v Ljubljani opravila partijski radio-telegrafski tečaj. Zato so jo gestapovci pripeljali v Ljubljano, kjer so 9. in 10. decembra 1941 organizirali aretacijo Mihe Marinka-Poldeta, politkomisarja Glavnega poveljstva, Mice Šlandrove, Pepce Kardeljeve, Toneta Tomšiča, organizacijskega sekretarja CK KPS, in Vide Tomšičeve-Lenke.⁵⁰²

Da bi razkritje zajezilo, je partijsko vodstvo takoj odstavilo vse kurirke, ki jih je Rancingerjeva po večini poznala, vse štajerske komuniste, ki so pribežali na italijansko stran, iz previdnosti ni izpostavljalo v dejavnosti in zamenjalo je del tehničnega aparata in podobno. Edinega člana pokrajinskega komiteja, ki je ostal še na Štajerskem,⁵⁰³ Miloša Zidanška, so odpoklicali⁵⁰⁴ in v PK KPS določili začasno samo dva člana: Sergeja Kraigherja in Toneta Žnidarčiča-Štefana. Poleg tega so zmanjšali okrožja; tako so se zaradi manjšega delovnega območja in večje konspiracije zadovoljili z manj kurirkami.⁵⁰⁵

21. Prezimovanje Revirske čete

Da bi po Brežiškem pohodu izčrpani borci čimbolj neopazno in varno prezimili, je bataljonski štab odločil, da se bataljon začasno razdeli na posamezne čete in skupine, ki naj odidejo v svoje domače in poznane kraje ter vzdržujejo medsebojne zveze preko kurirjev. 7. novembra, po razdelitvi bataljona in po odhodu glavnin vseh treh čet in njihovih skupin iz Griž proti prezimovališčem,⁵⁰⁶ se je tudi Franc Rozman-Stane sredi

⁵⁰¹ Glej opombo 499. Po omenjenem načrtu naj bi prihod II. štajerskega bataljona na Štajersko in hkrati napad Revirske čete na Hrastnik ter takoj nato predvideni napad na Trbovlje, pomenil prve vojaške ukrepe novega nastopa na omenjenem območju. II. štajerski bataljon, ki naj bi 25. decembra 1941 ob sodelovanju domačinov udaril na Litijo in se prebil preko Save, so Nemci še tisti dan zasledili in napadli na območju Tisje—Liberga. Po spopadu se je bataljon umaknil v bližino Stične, 25. decembra zvečer pod Primskovo, nato pa na Kremenk. Revirska četa je po napadu na Hrastnik utrpela dve težki izgubi (glej dalje) in zaradi tega opustila napad na Trbovlje.

⁵⁰² Glej opombo 491.

⁵⁰³ Začasni sekretar PK KPS za Štajersko inž. Rado Iršič je bil izdan v Mariboru 12. decembra 1942 (Karl Reberšek, Spomini, arhiv IZDG).

⁵⁰⁴ Po izjavi Marije Bernard iz Ljubljane (Borec, 1952, šte. 6) sta prišla Miloš Zidanšek in Vera Šlandrova s Štajerskega decembra 1941 in ostala pri Bernardovih približno štiri tedne. Medtem ko je Miloš Zidanšek postal v začetku 1942 komandant Šercerjevega bataljona, se je Vera Šlandrova vrnila v Maribor in pozneje v revirje, kjer je bil preko zime sedež PK KPS za Štajersko.

⁵⁰⁵ Glej opombo 491.

⁵⁰⁶ Švabov dnevnik.

Na štabnih razgovorih 28. novembra 1941 v Grazu je zastopnik redarstvene policije poročal: Stanje je neizpremenjeno, bande nič več ne nastopajo, pač pa posamezniki. Popolnoma so oplenili dve trgovini, ustrelili enega župana, v Žalcu smo prijeli dva bandita, dva komunista pa v Boštanju in enega od teh ustrelili (zapisnik štabne konference hrani Državni arhiv Maribor).

novembra odpravil v Ljubljano poročat o stanju na Štajerskem.⁵⁰⁷ Do Francke Unetičeve-Brigite v Trbovljah in naprej do litijskega okrožja ga je pospremil politkomisar Revirske čete Nande Sušter.⁵⁰⁸

Pohorska četa se je premaknila čez Britna Sela proti Mislinjski dolini in nato pod Toledovim vodstvom še naprej proti Rušam.⁵⁰⁹

Savinjska četa je pod vodstvom Jožeta in Vlada Letonje prezimovala na Paških vrhovih pri kmetu Turinku, na pomlad pa v bližnjih kolibah, ki so si jih napravili na šentandraški strani in deloma na Mozirskih planinah.⁵¹⁰ Nekaj partizanov je prezimilo tudi ločeno od večjih skupin.⁵¹¹

Del revirskih borcev, ki so zaradi ožuljenih in ozebljih nog ostali še nekaj dni v Megojnicah in Kaplji vasi, se je sredi novembra zatekel h Gustlu (?) v Pekel (?), in ker nato zaradi snežnih zametov niso mogli do zbornega mesta, so šli Ivan Kalšan-Bosanac, Lojze Zupančič-Cvajer, Milan Mrzel-Mile, Franc Pintarič-Švaba in Kostja iskat svojo Revirsko četo, ki pa so jo našli šele konec novembra v Turju nad Dolom.⁵¹²

Skupina, ki so jo sestavljali Pangrac Raček-Matevž, Viktor Šošter-Miha, Ivan Farčnik-Buč, Lojze Hafner-Veličko ter Ludvik Zupanc-Ivo in je bila določena za vzdrževanje zveze med skupinami, se je iz Britnih Sel kmalu prestavila na pobočje Mrzlice h kmetu Martinu Sevšku, p. d. Fojtu, kjer so si deset minut nad domačijo v gostem smrečju zgradili zemljanko, eno prvih na Štajerskem. Ker je bila zemljanka pripravna, so se pozneje vselili vanjo poleg drugih za krajši ali daljši čas še Lojze Vresk, Vladko Majcen, Albin Vipotnik-Strgar, Rudi Knez-Silas in njegov brat Polde. Ko so konec decembra pripravljali napad na Hrastnik, jih je obiskal tudi sekretar pokrajinskega komiteja Sergej Kraigher,⁵¹³ ki je bil ves december v bližnji Zg. Rečici pri Laškem obenem z glavnino Revirske čete.⁵¹⁴

Manjši del Revirske čete, zagorska skupina pod vodstvom Slavca Pintarja-Haceta,⁵¹⁵ se je preko zime zadrževala predvsem okrog Kolovrata

⁵⁰⁷ Rudi Knez-Silas in Nedeljko gradivo. Oba vira navajata, da se je dekoncentracija I. štajerskega bataljona izvršila 11. novembra in da je Franc Rozman-Stane odšel na Dolenjsko 17. novembra 1941. Glej tudi izjavo Ludvika Zupanca-Iva v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami.

⁵⁰⁸ Francka Unetič-Brigita, Zasavski tednik, 1959, šte. 11; Lojze Ribič-Tone, ustni vir.

⁵⁰⁹ Ulrich, Upor v Šaleški dolini, navaja da sta najprej odšla (iz Griž) Franc Polh-Izak in Tone Ulrich-Kristl in ostala v Škalskih Cirkovcah, za njimi so prišli še Toledo, Črt, Sero, Jumbo, Porga, Krušnik in Volga in krenili naprej proti Rušam (na Smolnik). Nedeljko gradivo navaja izjavo Borisa Čizmeka-Bora o Pohorski četi, da jih je bilo 16. decembra 1941 samo še devet.

⁵¹⁰ Izjava Vilija Reberška-Rada v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami; Nedeljko gradivo.

⁵¹¹ Švabov dnevnik; Lojze Ribič, ustni vir; Stane Terčak, Prezimovališča I. štajerskega bataljona, Savinjski vestnik, 1954, šte. 28; Rado Zakonjšek (Borec 1949/1950) pravi, da sta dva borca do pomladi 1942 prebela pri Kučarjevi Pavli in Valentu v Šmiklavških hribih, v nalašč zanju narejenem bunkerju v hlevu.

⁵¹² Švabov dnevnik.

⁵¹³ Marija Sevshek, p. d. Fojtova, ustni vir; izjava Viktorja Šošterja-Mihe v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami.

⁵¹⁴ Nande in Marija Deželak, Lojze Lešnik, ustni viri.

⁵¹⁵ Franc Kralj pravi, da si je Slavko Pintar nadel ime Hace po predvojnem razbojniku, ki je po ljudskem izročilu ropal bogate in dajal revežem. Spomladi 1942 so ga prepričali, da si je izbral dostojnejše ime — Robin.

in Izlak ter po zaselkih zahodno od Zagorja.⁵¹⁶ Ž živežem so jih, poleg kmetov, oskrbovale tudi zagorske organizacije OF. Januarja 1942 pa se je na tisto območje prestavila tudi večina borcev, ki je sicer prezimovala v vzhodnih revirskih predelih.⁵¹⁷

Večja, trboveljska skupina Revirske čete, je do srede decembra 1941, ko se je ustalila pri kmetih v Zg. Rečici pri Laškem, prezimovala v premiku, v presledkih po približno teden dni in po skupinah na Pleskem pri Andreju Babiču in v hlevu pri Jožefi Babič, pri Francu Zoretu na Marnem pri Dolu,⁵¹⁸ nato pa še v Gorah nad Turjem: pri Petru Šerganu, p. d. Zoksu in do zadnjega novembra pri Martinu Orožnu, p. d. Ribču pri Sv. Štefanu ter Francu Šuntaju pri Sv. Juriju.⁵¹⁹ Živež za borce v Gorah so zbirale tudi vaške organizacije OF okrog Sv. Jedrti. Od kolarja Franca Mokotarja v Belovem, kjer so živež in drug material zbirali, sta ga odnašala partizanom rudar Ivan Primon iz Breznega in Martin Orožen. Franc Mokotar sam je tudi odnašal živež do trgovca Kozoleta na Brezno, ki je s hčerjo Mileno v večji meri zalagal partizane z vsem potrebnim in je bila pri njem ena prvih javk.⁵²⁰

Ko se je hrastniški okrajni sekretar KPS in OF Gvido Pavlič v začetku decembra dogovoril z rečiškim odborom OF zastran prezimovanja Revirske čete v Zg. Rečici, so jo okrog 10. decembra opolnoči z zbornega mesta pri Marnski kapeli pripeljali čez Zavratae do kmetije Lojzeta Lavrinca, p. d. Zavraška.⁵²¹ Tako je tedaj prešla na rečiško stran skoraj vsa četa, tudi

⁵¹⁶ Lojze Ribič-Tone, ustni vir; Vinko Ustar, Podatki o NOB na sektorju Senožeti, rokopis. Partizani so se prvo zimo občasno zadrževali tudi na Plešah. Javka je bila v Golobarjevem hramu v Golčah, kamor so poleg drugih partizanov zahajali tudi politični delavci Lojze Hohkraut, Polde Eberl-Jamski, Vili Vresk-Urban in Vera Šlander-Lojzka, od domačinov pa Ivan Beja ter Jože Golobar.

⁵¹⁷ Izjavi Marice Skvarča, ZV, 1954, šte. 31 in ZT, 1959, šte. 25; njen brat Janko-Modras in drugi partizani so se pozimi 1941/1942 večkrat oglasili na njihovem domu v Jelovici nad Zagorjem. Kot prezimovališča navajajo tudi Grajsko vas, Gozdnik, Planinsko vas in Knezdol nad Trbovljami (Spomeničarji); Nedelj-kovo gradivo.

⁵¹⁸ Lojze Ribič, ustni vir; poročilo krajevnega skupinskega vodje Heimatbunda Hrastnik-zahod Raimunda Götza, 10. XII. 1941, arhiv IZDG.

⁵¹⁹ Prof. Tinka Orožen, ustni vir; Lojze Ribič, ustni vir; vse te kmete je nek izdajalec že decembra 1941 ovadil in so Nemci Petra Šergana in Franca Šunto ustrelili 25. marca 1942, Martina Orožna pa 11. maja 1942 v Mariboru, njihove družine kot Nemcem izrazito sovražne izselili, posestva zaplenili v korist države (lepake o streljanju talcev, a prav tako več poročil krajevnega skupinskega vodje za Hrastnik-zahod in poročilo okrožnega vodje Heimatbunda Trbovlje iz tistega obdobja hrani arhiv IZDG).

⁵²⁰ Milena Mravlje-Kozoletova, zbornik »Rimske Toplice v borbi in svobodi«, 1954; javko pri Kozoletu je poleti 1941 vzpostavil Gvido Pavlič in je veljala tudi za zvezo med Ljubljano in PK KPS za Štajersko. Preko nje so potovali Vera Šlander, Božo Mravljak ob povratku na Štajersko in drugi. Gostilničar in trgovec Kozole v Breznu je skozi vso vojno podpiral partizane in se z njimi večkrat dogovoril za izpraznitev svoje irgovine. Partizanska poročila govore o takih izpraznitvah večidel kot o ekonomskih akcijah, nemška poročila pa vedno o rekvizicijah. Zgodovinar mora biti pri tem previden, saj je velika razlika med partizanskimi rekvizicijami, na primer pri izdajalcih, in dogovorjenimi akcijami, ki so jih partizanski sodelavci Nemcem prijavljali kot »partizansko rekvizicijo«.

⁵²¹ Jurij Grešak, Lojze Lavrinc, p. d. Zavrašek, prof. Tinka Orožen, ustni viri; Ivan Brečko, kmet iz Zg. Rečice, pravi, da ga je konec novembra 1941 obvestil član odbora OF Rečica Rudolf Krašek, p. d. Jagrov Dolfi, bivši jugoslovanski podporočnik, da bo moral odbor prevzeti četo čez zimo. Čez deset dni, ko so

skupina sedmih borcev, ki se je od začetka decembra zadrževala pri rudarju Antonu Mokotarju v Uničnem.⁵²²

22. Napad na rudnik v Hrastniku

Sergej Kraigher se je sredi decembra dogovoril s hrastniško organizacijo za večjo akcijo, v kateri naj bi partizanska skupina, ki je prežimovala v Zg. Rečici,⁵²³ skupno s hrastniškimi aktivisti napadla okupatorja v Hrastniku in pri tem izpraznila tudi skladišče streliva. Tega so imeli obratni stražarji v zastraženem bunkerju v Starem Hrastniku. Po tej akciji naj bi se nato skupina Hrastničanov priključila Revirski četi.⁵²⁴

Kakih štirinajst borcev, med njimi Janko Skvarča-Modras, Tone Vrantar-Antonesko, Franc Pintarič-Švaba, Franc Žužman-Čapajev, Ciril Curk in okrožni sekretar SKOJ Lojze Ribič-Tone, se je opolnoči med 25. in 26. decembrom približalo obema zaviralnima strojnicama na zasipalnem hribu pod Kalom, niti pol ure od hrastniškega središča. Pod Ribičevim vodstvom so hoteli najprej zavzeti zaviralnico, v kateri je bil telefon. Nočnega čuvaja Jožeta Tacarja, ki je poskušal pobegniti, so morali ustreliti, čuvaja Karla Tuška, ki je skočil k telefonu, pa so težko ranili in je nato že zjutraj umrl v trboveljski bolnišnici. V spopadu, ki se je nato nadaljeval v sami zaviralnici, je padel še obratni stražar Pavle Bastardi. Njemu so pobrali puško.⁵²⁵

Ko so v naglici zažgali drugo zaviralno strojnico, so uničili žico za zaviranje in boben za navijanje žice. Ko so razbili še telefonske naprave, so se morali z naglico umakniti proti Kalu, odkoder so bili prišli. Zaradi nepredvidenega spopada in streljanja, kar je opozorilo nemško posadko na partizane, in brez pomoči domačinov bi se borci le s težavo polastili streliva in ga odnesli iz bunkerja, ne da bi jih Nemci iz Hrastnika ali z Dola zasledili v visokem snegu.⁵²⁶ Morali so se umakniti.

Poleg škode, ki so jo ocenili na 6000 mark, so Nemci presodili, da bo delo v premogovniku Hrastnik zaradi popravila obstalo približno za 14 dni. Z zasipalnega hriba so namreč odvažali material za zapolnitev praznih rudniških rovov.⁵²⁷

partizani že čakali pri Zavrašku, se je zbral rečiški odbor OF pri gostilničarju Matiji Dolinšku, p. d. Podrenovšku in se dogovoril za namestitev partizanov pri rečiških kmetih. Na sestanku je bil tudi sekretar okraja OF Hrastnik Gvido Pavlič in kmet Krempuš-Raubšič, p. d. Kladnik, pri katerem je bila glavna javka.

⁵²² Anton Mokotar, ustni vir.

⁵²³ Glej opombo 521; Lojze Ribič-Tone, ustni vir.

⁵²⁴ Lojze Ribič-Tone, Spomini na partizanska leta, knjiga III, Okrog revirjev; Lojze Ribič-Tone, ustni vir. Po napadu na Hrastnik so nameravali napasti še Trbovlje; Lojze Hofbauer, Prva akcija v Hrastniku, ZV, 1953, številka 52.

⁵²⁵ Švabov dnevnik; Lojze Ribič-Tone, ustni vir; poročilo izpostave gestapa Trbovlje, 27. 12. 1941, v arhivu IZDG; poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 26. 12. 1941, arhiv IZDG; poročilo orožniške postaje Hrastnik, 28. 12. 1941, arhiv IZDG.

⁵²⁶ Prav tam.

⁵²⁷ Poročilo izpostave gestapa Trbovlje, 27. 12. 1941, arhiv IZDG; poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, 27. 12. 1941, arhiv IZDG.

Domačini, ki naj bi se tisto noč združili s partizansko skupino, zaradi pomnoženih policijskih patrolj niso mogli priti na dogovorjeno mesto.⁵²⁸ Zaščitna policija je namreč že prejšnji dan prišla v Hrastnik z nalogo, da zapre višinski greben med Hrastnikom in Trbovljami ter nadzira nek gozdič, kjer naj bi se po sporočilu zanesljivega nemškega zaupnika zbrali na posvet vodilni funkcionarji osvobodilnega gibanja v revirjih, med njimi tudi Lojze Hohkraut.⁵²⁹ Kljub temu pa se je takrat šestnajst prostovoljcev iz Hrastnika po raznih poteh prebilo v hribe in se vključilo v Revirsko četo. To so bili Ivan Mitnjak in njegov 16-letni sin Ivan, Franc in Staniko Tršek, Franc in Slavko Bajda, Frido Čebin, Ernest Bizjak, Oto Medved, Slavko Bartolo, Adam Dušak, Slavko Igričnik, Stane Škerlin, Franc Višnar, Franc Kirn in Ludvik Mlinarič.⁵³⁰

Po napadu so se orožniki, obratna straža in Wehrmannschaft takoj pognali v zasledovanje proti Kalu in Dolu—Šmarjeti, vendar brez uspeha. Podnevi so poslali še nekaj patrolj proti Kalu in Mrzlici. V njih je poleg zaščitne policije sodeloval tudi trboveljski policijski pes. Kot izjavlja trboveljski okrožni žandarmerijski vodja v poročilu 26. decembra: »... pa je bilo vse zaman, ker ni bilo sledov in tudi od prebivalstva nihče ni hotel videti partizanov.«⁵³¹

Varnostna služba, orožništvo in zaščitna policija so v Hrastniku že zgodaj zjutraj aretirali devetnajst ljudi, jih po preiskavi stanovanj in zaslišanju sedem izpustili, ostale pa odvlekli v trboveljski zapor, med njimi Julijo Jenko in Marto Babič, ki so ju pozneje ustrelili.⁵³² Da bi se maščevali za tri ubite v Hrastniku, so že 27. decembra v Mariboru postrelili 40 talcev. S tem so hoteli zastrašiti prebivalstvo, da ne bi še naprej podpiralo partizanov, partizane pa odvrniti od nadaljnjih napadov na okupatorja.⁵³³

Naslednji dan, 27. decembra, je Lojze Ribič na poti v Hrastnik srečal pomožnega policista Ferdinanda Tkavca. Ta je služboval pri hrastniški orožniški postaji že od aprila 1941 in se je tistega dne ob štirih popoldne vračal čez hrib domov v Dol. Policist je hotel Ribiča legitimirati, le-ta pa ga je trikrat ustrelil v prsi in pobegnil proti Kalu. Ranjenega Tkavca so takoj prepeljali v trboveljsko bolnišnico in mu rešili življenje, sledove za Ribičem pa je zabilisal močan snežni metež.⁵³⁴

⁵²⁸ Glej opombo 524.

⁵²⁹ Iz poročila orožniškega okrožja Trbovlje 26. 12. 1941 je razvidno, da so Nemci takrat pričakovali napad na trboveljski rudnik.

⁵³⁰ Tiralice komandanta varnostne policije in varnostne službe v Sp. Štajerski (Meldeblatt), 6. 1. 1942, 2. 4. 1942 in 4. 4. 1942, arhiv IZDG; Življenjepisi v arhivu CK ZKS in v Revirskem muzeju v Trbovljah; ZV, 1954, šte. 20; ZT, 1958, šte. 22.

⁵³¹ Glej opombo 527.

⁵³² Prav tam; ZV, 1954, šte. 20; Sergej Kraigher (glej opombo 17); poročilo občine Hrastnik, 9. II. 1943, arhiv IZDG; poročilo krajevne skupine Heimatbunda Hrastnik-zahod 4. VIII. 1942, arhiv IZDG; Julijo Jenko so ustrelili 30. julija 1942 v Celju, v skupini sedemdesetih talcev, med katerimi jih je bilo sedemnajst iz Hrastnika in pet iz Trbovelj, Marto Babič so ustrelili 15. avgusta 1942 v Celju, v skupini petindevetdesetih talcev, med katerimi jih je bilo petnajst iz Hrastnika.

⁵³³ Lepak o streljanju talcev hrani knjižnica IZDG.

⁵³⁴ Poročilo orožniške postaje Hrastnik 28. XII. 1941 in orožniškega okrožja Trbovlje 22. I. 1942, arhiv IZDG; Ribič, Okrog revirjev in Lojze Ribič, ustni vir. Sergej Kraigher je namreč poslal Lojzeta Ribiča z nekim sporočilom k okrožnemu sekretarju KPS za revirje Fricu Keršiču-Galu na trboveljsko stran.

Po napadu na Hrastnik so namestili v Trbovljah, Hrastniku in Zidanem mostu 128 policijskih rezervistov samo za čuvanje raznih industrijskih naprav.⁵⁵⁵

Istočasno z napadom na Hrastnik je druga partizanska skupina, verjetno tudi iz Zgornje Rečice, napadla taborišče angleških vojnih ujetnikov G. W. I. v Tremarjah med Laškim in Celjem, ki ga je stražil oddelek I. bataljona deželnih strelcev. Ko je bil namreč nemški podoficir 26. decembra ob 0.40 na obhodu straž, je opazil dve postavi, ki sta čepeli ob žični ograji. Na njegov klic sta civilista planila kvišku in z vojaško puško dvakrat ustrelila proti njemu, ki je tudi streljal s pištolo. Neznanci so tudi z nasprotni strani taborišča dvakrat ustrelili. Wehrmannschaft je za bežičimi izstrelila približno štirideset nabojev.⁵⁵⁶

23. Junaški boj pri Vrharju

Po napadu na rudnik v Hrastniku so se Janko Skvarča-Modras, Alojz Zupančič-Cvajer, Franc Žužman-Čapajev, Franc Pintarič-Švaba in Lojze Knific-Janša umaknili čez Savinjo⁵⁵⁷ k Matevžu Deželaku v Lože, od tam pa v Lokavec k Mihi Flisu, kjer so ostali kak teden, na Novo leto pa je prišel tja tudi hrastniški okrajni sekretar Gvido Pavlič.⁵⁵⁸ 5. januarja 1941 so prišli partizani k Davidu(?) in od tam odšli v akcijo k Tremarjam, kjer so razstrelili železniško progo in sicer 6. januarja 1942 nekaj čez deseto uro zvečer pri kilometru 520,8, kjer so razstrelili pol metra tračnice.⁵⁵⁹ 7. januarja so bili že v baraki »Na festungi« na Gozdniku in razen Franca Žužmana, ki se je priključil drugi skupini, tam prezimovali do 3. marca 1942, ko so se premaknili proti Trojanam.⁵⁴⁰

Vsi ostali, z novinci iz Hrastnika vred, pa so prezimovali v Zg. Rečici pri Hudi jami.⁵⁴¹ Pri kmetu Francu Gračnerju na Marinkovem sta bila

⁵⁵⁵ Poročili orožniške postaje Trbovlje, 15. I. 1942 in orožniške postaje Zidani most, 15. I. 1942, arhiv IZDG.

⁵⁵⁶ Poročilo orožniške postaje Laško-Rimske Toplice, 27. XII. 1941; Mestni muzej Celje (objavljeno v laškem zborniku).

⁵⁵⁷ Švabov dnevnik.

⁵⁵⁸ Prav tam; Matevž Deželak, kmet iz Lož, izjavlja, da je prišlo 26. decembra 1941 k njemu sedem partizanov, ki jih je nato Franc Lapornik odpeljal v Lokavec k Mihi Flisu, kjer so ostali deset dni. Gvido Pavlič, ki je tudi sicer vso zimo zahajal tja, je prišel ponje 6. januarja 1942. Modras, Janša in Bosanac so prišli prvič k Deželaku že sredi decembra 1941 po tri puške Mauser, ki jih je pripravil Franc Lapornik.

⁵⁵⁹ Poročilo orožniške postaje Laško-Rimske Toplice 7. I. 1942, Mestni muzej Celje; Švabov dnevnik.

⁵⁴⁰ Švabov dnevnik; Lojze Ribič-Tone pravi, da jih je bilo »Na festungi« približno deset, vodil jih je Janko Skvarča-Modras, oskrbovali pa so jih rečiški kmetje, člani OF; Miha Selič, p. d. Privšek, Franc Lah, p. d. Povše, Marija Gozdnikar, p. d. Dike, izjavljajo, da so bili borci »Na festungi« v zvezi z ostalimi skupinami preko javke pri Ivanu Krempušu-Raubšicu, p. d. Kladniku. H kmetom so zahajali le ponoči. Lahov sin jim je napravil krplje, da so se laže gibali po visokem snegu. Zaradi varnosti so imeli blizu taborišča preko gozdne poti napeljano žico, na katere koncu v baraki je bil pritrjen zvonec (ustni viri).

⁵⁴¹ Skupina novincev iz Hrastnika pod vodstvom komandirja Rudija Kneza-Silasa, v kateri so bili tudi Tone Vratanar-Antonesko, Ciril Curk, Jože Umek-Zepel

četni štab in Sergej Kraigher, pri Juriju Košiču, p. d. Zabovšku je bilo 19 mož in pri Ivanu Krempešu-Raubšiču, p. d. Kladniku, 7 mož.⁵⁴² Že 4. januarja pa so se iz Zg. Rečice morali umakniti. Takrat sta namreč dva hudojamska verkšuca, Ferdinand Kumperger in Miha Nemeč, p. d. Slatenšek, obvestila komandirja obratne straže Hauberja, le-ta pa laško orožniško postajo, da se v Zg. Rečici nahaja večja partizanska skupina.⁵⁴³ O nemških pripravah na zasledovanje je preko svojih zvez zvedel vodja B1 — t. j. laške organizacije OF — Ludvik Dragar,⁵⁴⁴ ki je preko dveh aktivistk v Hudi jami takoj obvestil Rudolfa Kraška, člana rečiškega odbora OF, ki je potem ukrenil, da so se partizani pravočasno umaknili.⁵⁴⁵

Naslednjega dne zjutraj je večja skupina laškega orožništva in policije res preiskovala Zg. Rečico.⁵⁴⁶ V svojem poročilu političnemu komisarju za celjsko okoliško okrožje je vodja orožniške postaje Laško - Rimske Toplice 5. januarja 1942 navedel poleg podatkov o gibanju partizanov v Zg. Rečici, ki so mu jih priskrbeli zaupniki, tudi to, da »je med prebivalci tega kraja več ljudi, ki vztrajno molčijo o vseh nastopih banditov« in naštel tudi njihova imena.⁵⁴⁷

5. januarja 1942 proti tretji uri zjutraj je prišlo do Vrharjeve domačije (lastnik Franc Jager) pri Sv. Katarini nad Hrastnikom devet partizanov Revirske čete.⁵⁴⁸ Ciril Curk, Rudi Knez-Silas, Jože Umek-Zepl, Vili Vresk-Urban, Frido Čebin, Ivan Mitnjak starejši, Oto Medved, Franc Tršek in Slavko Bajda.⁵⁴⁹ Postavili so straže in se utaborili v skednju. Zjutraj so gospodarju omenili, da bodo pri njem ostali dalj časa in da naj pazi, da ne bo prišlo do izdaje. Gospodinja jim je nato skuhala zelja in koruznih žgancev. Ko je hotel gospodar Franc Jager, p. d. Vrhar, dopoldne peljati nekaj lesa v Trbovlje, sta ga stražarja ustavila in ga opozorila,

in Vili Vresk-Urban, je bila nekaj časa tudi pri Kolovratu nad Zagorjem (Lojze Ribič, ustni vir); po poročilu orožniške postaje Laško-Rimske Toplice dne 5. januarja 1942 so nemški zaupniki ugotovili, da je šlo 27. decembra 1941 okrog enih ponoči skozi Zgornjo Rečico proti Laškemu približno petnajst mož, 1. jan. 1942 okrog devetih zvečer pa skozi Zgornjo Rečico približno trideset mož.

⁵⁴² Glej opombo 521 (izjava Ivana Brečka, ustni vir).

⁵⁴³ Poročilo orožniške postaje Laško-Rimske Toplice, 5. I. 1942, Mestni muzej Celje, pravi: »4. januarja 1942 zvečer so se v Zg. Rečici pri hiši Mihe Nemca pojavili trije oboroženi možje s strojnico. Kmalu jim je sledilo približno petdeset s puškami in strojnicami oboroženih mož. Med njimi je bil tudi Leopold Škorjanc iz Trbovelj, star približno 21 let.«

⁵⁴⁴ Pojasnilo Ludvika Dragarja iz Laškega (ustni vir): Po ustanovnem sestanku OF za Laško, ki je bil v začetku junija 1941 v gozdu nad tekstilno tovarno, smo si delo razdelili po sektorjih in organizirali štiričlanske skupine s posebnimi oznakami za posamezne člane. Vodja skupine A je bil Zlatko Flego (A1), vodja skupine B Ludvik Dragar (B1) in tako naprej.

⁵⁴⁵ Ludvik Dragar, Fanika Videčnik, Ivanka Vipotnik-Sonja, ustni viri; Ludvik Dragar, Delo osvobodilne fronte v Laškem v letu 1941, laški zbornik.

⁵⁴⁶ Ivan Brečko in Lojze Lešnik, ustna vira.

⁵⁴⁷ To so bili kmetje in rudarji: Jože in Jurij Napret, Jože in Maks Jakopič, Franc Gračner, Jože in Jernej Košir, Konrad in Ivan Kajtna ter Jože Košič.

⁵⁴⁸ Poročili orožniškega okrožja Trbovlje 22. I. 1942 in 72. rez. policijskega bataljona 5. I. 1942, arhiv IZDG; Lojze Ribič-Tone pravi, da je bila ta skupina določena za napad na Trbovlje, ki naj bi se ga udeležile tudi skupine iz Zgornje Rečice, iz Fojtovega bunkerja na Mrzlici in iz taborišča na Gozdniku.

⁵⁴⁹ Švabov dnevnik; nemški viri partizanov ne navajajo po imenih, govorijo pa, da jih je bilo deset.

da kmetije ne sme nihče zapustiti. Gospodar se je navidezno vdal, odšel v stransko poslopje, kjer sta prebivala njegov oče in mati ter poslal mater k bližnjemu sosedu naročit, naj oni obvestijo Nemce.⁵⁵⁰ Šestnajstletni Franc Frajle je takoj odhitel k znanemu nemškemu zaupniku Pavletu Bauerheimu, gostilničarju pri Sv. Katarini, ki se je z motornim kolesom odpeljal do orožniške postaje v Trbovlje in jih še pred enajsto uro dopoldne obvestil o partizanih pri Vrharju.⁵⁵¹

Medtem ko se je nadporočnik Wilden, vodja zaščitne policije, razmeščene v Trbovljah in Zagorju, odpeljal do hrastniške orožniške postaje in še prej pooblastil vodjo trboveljske postaje Mühlederja, naj vodi akcijo proti partizanom,⁵⁵² je vodja laških orožnikov že javil v Hrastnik, da je prejšnjega dne ob osmih zvečer neki verkušec srečal v Zg. Rečici pri Laškem približno petdeset partizanov, med njimi je spoznal Leopolda Škorjanca iz Trbovelj, ki so se pomikali proti Hrastniku.⁵⁵³ Wilden je iz Hrastnika takoj nato organiziral zaporo med Kalom, Mrzlico in Križko planino z vsemi razpoložljivimi silami ter odhitel v Trbovlje poročat gestapu. Prav takrat pa so tja z bojišča pri Vrharju že poslali po pomoč.⁵⁵⁴

Oddelek 13 mož zaščitne policije, uradnik gestapa, pomožni policist kot tolmač ter vodič policijskega psa, ki so se pod vodstvom Mühlederja približali Vrharju preko Lize na prehodu iz Trbovelj v Savinjsko dolino, so ob prihodu Nemcev ob pol dveh opazili gospodinjo, ki je stala pred hišo in dajala znake, kje naj iščejo partizane.⁵⁵⁵

Komaj so kmetijo obkolili, so jih partizani že opazili in takoj udarili po njih s puškami, pištolami in bombami. Trem partizanom, Silasu, Urbanu in Zeplu, ki so bili v hiši in katerih eden je stal na straži, se je po prvih streljih posrečilo pobegniti v bližnji gozd,⁵⁵⁶ ostali pa so s skednja divje streljali proti sovražniku in ga prikovali na mesto. Policijski pes se je strgal z vrvi in se pognal proti skednju, kjer ga je ubil partizanski strel. Takrat je Mühleder poslal v Trbovlje po pomoč.⁵⁵⁷

Ob treh popoldne je prišla pomoč in sicer preostali del voda zaščitne policije iz Trbovelj in skupina zaščitne policije iz Zagorja pod vodstvom Wildena, ki je nato prevzel nadaljnje vodstvo. Z njimi so prišli tudi vodja gestapovske izpostave v Trbovljah SS-Untersturmführer Kramhöller z nekim uradnikom gestapa, vodja varnostne službe v Trbovljah Unterscharführer Sturmer in okrožni orožniški vodja Hirschhofer.⁵⁵⁸

Ker se Nemci zaradi zelo ostrega partizanskega streljanja in metanja bomb,⁵⁵⁹ ki se je stopnjevalo po vsakem pozivu na predajo, niso mogli

⁵⁵⁰ Poročilo izpostave gestapa Trbovlje o zaslišanju Franca Jagra, p. d. Vrharja, 6. I. 1942 (arhiv IZDG).

⁵⁵¹ Poročilo borbenega voda 2. čete 72. rez. policijskega bataljona, Trbovlje, 5. I. 1942, arhiv IZDG.

⁵⁵² Poročilo orožniške postaje Trbovlje 19. I. 1942, arhiv IZDG.

⁵⁵³ Prav tam; glej opombo 543.

⁵⁵⁴ Glej opombo 551.

⁵⁵⁵ Prav tam.

⁵⁵⁶ Izjava Olge Kastelic-Marjetke, ustni vir; Ivan Brečko iz Zg. Rečice izjavlja, da so partizani pribežali na rečiško stran k Ivanu Krempušu-Raubšicu (ustni vir); poročilo orožniškega okrožja Trbovlje 6. I. 1942, arhiv IZDG.

⁵⁵⁷ Glej opombo 552; poročilo orož. okrožja Trbovlje 6. I. 1942, arhiv IZDG.

⁵⁵⁸ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje 6. I. 1942, arhiv IZDG.

⁵⁵⁹ Poročilo izpostave gestapa Trbovlje 7. I. 1942, arhiv IZDG.

premakniti proti oblegancem in so imeli že težkega ranjenca,⁵⁶⁰ so se zaradi bližajoče se teme odločili požgati skedenj.

Prav takrat je bilo iz skednja slišati petje. Partizani so zapeli Internacionalo.⁵⁶¹ Takoj nato so se poskušali prebiti, pa jim ni uspelo. Franc Tršek, rudar iz Hrastnika, se je pognal iz skednja, odvrget bombo, pa je že po tridesetih skokih proti Hrastniku padel zadet od krogel.⁵⁶² Nato so se Nemci približali s slamo pokriti baraki ob skednju in jo zažgali. Zaradi vetra, ki je vlekel proti partizanskemu oporišču, se je le-to takoj vnelo.⁵⁶³

Okrog četrta na pet, ko je bil skedenj v največjem ognju, je partizansko streljanje ponehalo, v notranjosti je bilo slišati še par revolverjskih strelcev, takoj nato pa je močna eksplozija⁵⁶⁴ raznesla tramovje z ostrešjem vred 180 metrov naokrog. Goreči deli so vneli tudi bližnji kozolec.⁵⁶⁵

Zagorska skupina Nemcev se je vrnila v svoje oporišče ob sedmih zvečer, trboveljska ob osmih, hrastniška pa je prevzela požarno varnostno stražo.⁵⁶⁶ Nemški ranjenec Kraus je umrl že med potjo. Franca Trška pa so spravili v trboveljsko mrtvašnico in ga tam razkazovali.⁵⁶⁷

Ob preiskavi, ki jo je trboveljsko orožništvo opravilo na bojišču naslednji dan, so našli v jugozahodnem kotu požganega skednja šest zogle-nelih trupel.⁵⁶⁸ Od teh so spoznali samo starega Ivana Mitnjaka, zidarja iz Hrastnika, ki ga je eksplozija vrgla verjetno proč od žarišča in ni bil tako ožgan.⁵⁶⁹ Našli so tudi šest puškinih cevi in strojnične dele. Zgorela so tri gospodarska poslopja: hlev s skednjem, kozolec in klet, 9 glav goveje živine, 2 konja in vse orodje. Nastalo škodo so cenili na 50.000 mark. Poleg povračila škode kmetu je vodja gestapa predlagal političnemu komisarju v Trbovljah še nagraditev vseh izdajalcev.⁵⁷⁰

Trupla partizanov in živine je moral pokopati konjač na njivo pod hlevom.⁵⁷¹

Na lepakih, ki so jih kmalu nato razobesili na najbolj vidnih mestih, so objavljali naslednje: »... 5. januarja 1942 so komunistične bande ubile

⁵⁶⁰ To je bil stražmojster trboveljskega borbenega voda zaščitne policije Josef Kraus (glej opombo 558).

⁵⁶¹ Po policijskem poročilu (glej opombo 551) »so obkoljeni komunisti zapeli neko narodno pesem, nato pa so se skušali prebiti«. Da so peli Internacionalo, se je po izjavah prvoborcev kmalu razvedelo tako med prebivalstvom kakor v četi sami.

⁵⁶² Glej opombi 557 in 559; Franca Trška je ustrelil neki Völker.

⁵⁶³ Glej opombi 551 in 558.

⁵⁶⁴ Prav tam; Ribičič, Slovenski zbornik 1945.

⁵⁶⁵ Glej opombi 551 in 557.

⁵⁶⁶ Glej opombo 558.

⁵⁶⁷ Olga Kastelic-Marjetka, ustni vir; Franc Tršek je še kazal znake življenja, ko so mu privezali noge in roke h kolu in sta ga dva Nemca odnesla v trboveljsko mrtvašnico, kjer je izdihnil. Trškovo smrt je proti sedmi uri zvečer ugotovil zdravnik dr. Trobnik (glej opombo 551).

⁵⁶⁸ Poročilo orožniške postaje Trbovlje 7. I. 1942, arhiv IZDG.

⁵⁶⁹ Glej opombo 550; pri Mitnjaku so Nemci našli osebne dokumente.

⁵⁷⁰ Glej opombo 568 in 550; da bi Nemci Vrharjeve obvarovali pred partizansko kaznijo, so jih naselili v Petelinovo vas v središču Trbovelj. Gospodarja Franca Jagra je doletela zaslužena kazen jeseni 1944, ko je ob splošni mobilizaciji v NOV tudi sam odšel v partizane.

⁵⁷¹ Olga Kastelic-Marjetka, ustni vir; 10. maja 1946 so zemeljske ostanke padlih borcev prenesli na pokopališče v Dol pri Hrastniku.

policijskega uradnika, ko je opravljal službo. 6. januarja 1942 je bilo v Mariboru ustreljenih deset talcev, poleg tega pa še sedem razbojnikov, ki so se z orožjem upirali...⁵⁷²

24. Smrt politkomisarja Nandeta Šušterja

Štiri dni po nesrečnem boju pri Vrharju, 9. januarja 1942, je izdajstvo zalotilo še eno skupino štirih partizanov, ki so se ob pol treh zjutraj težko natovorjeni in utrujeni ustavili pri kmetiji Mihe Prašnikarja pod Sv. Planino nad Trbovljami.

Ko so partizani prišli k hiši, je gospodarjev sin France krmil živino in opazil, kako so po stopnicah lezli na skedenj. Ob zori se je namenil v dolino, pa ga je stražar najprej zadržal, čez nekaj časa pa le izpustil, ker se je gospodarjevemu sinu baje že mudilo na delo v zagorski rudnik in ker je zaupljivo zagotovil, da Nemcev že štiri dni ni bilo na Planini in da lahko mirno zaspijo.⁵⁷³

Odšel je naravnost na orožniško postajo v Trbovlje,⁵⁷⁴ kjer so do devetih zjutraj že naredili načrt, po katerem se je odpravila proti Sv. Planini skupina trinajstih policistov 2. čete 72. rezervnega policijskega bataljona iz Zagorja, iz Trbovelj pa trije orožniki, trije uradniki gestapa in varnostne službe, vodja obratne straže in policijski nadporočnik Wilden, ki je vso akcijo vodil, za vodnika pa se jim je ponudil izdajalec sam.

Medtem so partizani staremu Prašnikarju pripovedovali, da so se udeležili napada na Zagorje, Šoštanj in Hrastnik, zaplenili odeje na Sv. Planini, v noči na 4. januar 1942 pa razrušili železniško progo Zidani most—Breg in v noči na 6. januar 1942 progo Zidani most—Hrastnik.⁵⁷⁵ Povedali so, da niso pripadali skupini, ki so jo uničili pri Vrharju, povezani pa so bili z vsemi partizanskimi skupinami.⁵⁷⁶

Ko so se Nemci okrog enih popoldne zbrali pri hišah jugozahodno od Sv. Planine, so se porazdelili na tri skupine, ki so se vsaka s svoje strani približale skednju na 30 metrov. Partizani, ki so opazili Wildena, ko je bil že pri vratih, so takoj odvrgli nekaj bomb. Nato so jih tudi Nemci pričeli obstreljevati z vseh strani. Borci so se poskušali z jurišem prebiti iz hleva proti vzhodu, pa jih je premočan sovražnikov ogenj pognal nazaj. Ob pozivih na predajo so odgovarjali z besnim streljanjem skozi strešne linie, ob nemški grožnji, da bodo zažgali skedenj, pa so se trije pognali skozi strešno okno, se popeljali po slamnati strehi in se po padcu z višine 5 do

⁵⁷² Lepak o streljanju talcev, arhiv IZDG.

⁵⁷³ Poročilo orožniške postaje Trbovlje 15. I. 1952, arhiv IZDG.

⁵⁷⁴ Kakor piše Jože Štok-Korotan v »Jekleni pesti«, 1954, je v partizanih zvedel od soborca Janeza Boriška iz Zagorja, da je Francetov brat Janko Prašnikar istočasno odšel naznanit partizane v Zagorje.

⁵⁷⁵ Poročilo orožniške postaje Trbovlje 10. I. 1942, arhiv IZDG; po poročilu orožniške postaje Zidani most 15. I. 1942 (arhiv IZDG) so partizani v noči na 3. januar 1942 blizu Šmarjete pri Rimskih Toplicah iz skladišča cestne uprave odnesli zaboj razstreliva donarita.

⁵⁷⁶ Glej opombo 573.

6 metrov poskusili rešiti navzdol po strmini. Dva sta takoj obležala mrtva,⁵⁷⁷ tretjega pa so še videli, kako je ranjen odvrigel puško in pobegnil v nepregledno goščavo.

Ko so Nemci nato izgnali živino iz hleva, so četrtega partizana še enkrat pozvali na predajo, češ da bodo v nasprotnem primeru zažgali poslopje. Čez nekaj trenutkov se je ta partizan pognal skozi vrata, bil pa je hudo ranjen v koleno. Na vprašanja ni hotel odgovarjati.⁵⁷⁸

Pri osebni preiskavi so našli pri njem izkaznico na ime Tone Turnšek, ki je bila izstavljena na trboveljski občini. Pri natančni preiskavi na gestapu pa se je pokazalo, da je bilo pravo ime partizana, ki je med prevozom v Trbovlje umrl, Nande Šušter, rojen 23. marca 1915 v Trbovljah. Da je bil to v resnici Nande Šušter, so ugotovili tudi po njegovi puški. Na lesenih delih je ta borec in komunist umetniško izrezljal naslednje reke: »Razen ljudske sile same je ni moči, ki bi mogla osvoboditi ljudstvo. Maksim Gorki«, »Naprej v borbo za pravdo in svobodo slovenskega naroda«, »Na meni, na mojih ramenih, na ramenih delavcev-proletarcev leži bodočnost slovenskega naroda proletarcev. Ivan Cankar.« Na kopito si je vrezal še zvezdo s srpom in kladivom ter rudarja in kmeta. Poleg tega je bilo vrezano: »Kadar boš v borbi zaspal, sanjaj o njej, ki te vedno čaka — Milki, a na drugi strani je bila umetniško izrezljana dekliška glava, ki je bila presenetljivo podobna dekletu na fotografiji, najdeni med njegovimi osebnimi rečmi, in za katero so ugotovili, da je bila res njegova ljubljenska.⁵⁷⁹

Mestni gradbeni mojster Ranzinger, trboveljski krajevni skupinski vodja Štajerske domovinske zveze, je potrdil, da je bil Šušter kot spreten slikar vsekakor zmožen ponarediti tudi pečat in podpis. Gestapo pa ni mogel razumeti, kako je Šušter prišel do obrazca za osebno izkaznico. Zasliali so župana dr. Moderja, njegovega namestnika dr. Diesela in matičarja Webra, ki so edini imeli ključ do pečata. Izkazalo se je, da so pečat dobili šele 18. avgusta, osebna izkaznica pa je bila datirana s 4. avgustom. Obrazce sta izpolnjevala dva popolnoma zanesljiva uradnika. Končno so ugotovili, da je nekdo izmaknil prazne obrazce med veliko gnečo, ko so jih šele izpolnjevali in še niso bili žigosani ter podpisani.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ Poročili orožniškega okrožja Trbovlje 22. I. 1942 in orožniške postaje Trbovlje 10. I. 1942, arhiv IZDG; bežeča partizana sta ustrelila orožniški stražmojster August Rettenbacher in trboveljski pomožni policist Karl Köck, steklar iz Hrastnika, ki so ga nastavili na trboveljski orožniški postaji 25. septembra 1941.

⁵⁷⁸ Poročili orožniškega okrožja Trbovlje 22. I. 1942 in vodje 2. čete 72. rez. policijskega bataljona Wildena v Trbovljah 9. I. 1942, arhiv IZDG. Nandeta Šušterja, ki je še kazal znake življenja, je izdajalec Frenko privlekel do studenca in mu glavo porival v vodo, da se je osvestil. Ustreljene tri partizane je izdajalec naložil na voz in jih v spremstvu Nemcev odpeljal v Trbovlje. Med potjo se je širokoustil, da vozi prasiče (Jože Štok-Korotan, Borec, 1957, str. 64). Partizanska trupla je iz Trbovlj odpeljal Jože Zemljan, eden prvih nemških zaupnikov, z avtom v neznano smer (življenjepis Nandeta Šušterja glej v Revirskem muzeju v Trbovljah).

⁵⁷⁹ Poročili izpostave gestapa Trbovlje 9. in 14. I. 1942, arhiv IZDG; izjava Milke Mesojdec, ustni vir. Na eni od ostalih treh pušk je bilo vrezano: »V borbo za svobodno življenje, gre klic od vasi do vasi, ker sicer nas čakata sužnost, trpljenje, za nas več izbire druge ni«, srp, kladivo in zvezda.

⁵⁸⁰ Poročilo izpostave gestapa Trbovlje 14. I. 1942 (arhiv IZDG); po izjavi Lojzeta Ribiča je neizpolnjene obrazce priskrbela najbrž uslužbenka pri okrožnem

Gestapo je v kratkem identificiral tudi ostala dva padla borca. Prvi, Franc Žužman-Čapajev, rojen 16. januarja 1911 v Trbovljah, doma v Hrastniku, rudar, komunist, je bil v partizanih že pred ustanovitvijo Revirske čete. Pri njem so našli žepni koledarček z različnimi zapisi. Drugi, Franc Bajda-Marko, Hrastničan, rojen 6. septembra 1920, rudar, komunist, se je priključil Revirski četi ob napadu na Hrastnik.⁵⁸¹

Ranjeni partizan Stane Škerlin-Nejčce, ki mu je uspelo pobegniti, se je zatekel najprej k Slopjarju pod Sv. Planino, nato v Zg. Rečico h Krem-pušu, in konec januarja v Lože k Deželakovim. Nekaj časa je bil tudi v Hrastniku pri sestri Ernesta Bizjaka-Mihajla.⁵⁸²

Za Prašnikarjevo izdajo so partizani preko terenske organizacije OF kaj kmalu izvedeli. Zato so ga 17. februarja 1942 trije borci počakali, ko je ob pol petih zjutraj odhajal z bratom Ivanom in s Klančičarjem na delo v Zagorje in ga pri Drnovškovi hiši v Potoški vasi ustrelili.⁵⁸³ Prejel je zasluženno plačilo.

*

Ker je imelo partizansko gibanje na Štajerskem pozimi 1941/1942 zelo težke izgube, okupatorju pa ni zadalo kakih občutljivejših udarcev,⁵⁸⁴ je pokrajinsko vodstvo Komunistične partije Slovenije na Štajerskem razposlalo vsem štajerskim partizanom odprto pismo.⁵⁸⁵ V njem je pojasnilo

vodji Heimatbunda Mara Hafner, ki je imela zvezo s hrastniškim sekretarjem Gvidom Pavličem.

⁵⁸¹ Glej obe poročili gestapa (opomba 579).

⁵⁸² Lojze Ribič, Olga Kastelic, Ernest Babič, Ivan Brečko, Matevž Deželak, ustni viri.

Za ranjenega Nejčeta je poskrbel Lojze Ribič-Tone, ki je sam odšel po pomoč v Hrastnik k zdravniku dr. Romanu Vidmarju. Ta zdravnik je od vsega začetka sodeloval z narodnoosvobodilnim gibanjem in poleg sanitetnega materiala nudil prvim partizanskim ranjencem ali bolnikom zdravniško pomoč, tako na primer Tonetu Okrogarju-Nestlu, ki se je ob napadu na Hudo jamo, julija 1942 močno opekel, nadalje oboleli Miri Popraskovi-Janji in drugim. Ko je Lojze Ribič jeseni 1942 pripeljal k njemu v Hrastnik nekega partizana s Kala z zlomljeno roko, se je ta predal Nemcem in izdal zdravnika, da so ga aretirali konec novembra 1942 in je nato umrl v koncentracijskem taborišču.

Navodila za zdravljenje je dajal tudi dr. Čede iz Laškega, posebno pa še tamkajšnji lekarnar Ujčič in njegova žena Pia, ki sta vseskozi zalagala partizane z zdravili in drugim potrebnim materialom. Trboveljska bolnišnica z zdravnikom dr. Virgilom Krasnikom in dr. Janezom Jenšterlom na čelu je bila z večino zdravstvenega osebja vključena v delo za OF. Poleg neposredne pomoči so za ranjene ali bolne partizane po različnih kanalih posredovali mnogo sanitetnega materiala. Sodelovali so pri reševanju partizanov, ki so jih bili Nemci ranjene zajeli in jih spravili v bolnišnico. V Zagorju je sodeloval v OF zdravnik dr. Grum.

⁵⁸³ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje 25. II. 1942, arhiv IZDG.

⁵⁸⁴ Rudi Knez-Silas navaja, da je Revirska četa preko zime opravila naslednje akcije: miniranje motorjev, vzpenjače in požig stavbe v Hrastniku, štirikratna razstrelitev železniške proge Trbovlje—Celje, uničenje dveh sodov bencina in enega soda olja, zaplamba 52 kg smodnika in strojčka za miniranje; nadalje so partizani uničili pet izdajalcev in enega obratnega stražarja, zbrali precej streliva in 380 ekrazitnih koščkov, imenovanih žajfe.

⁵⁸⁵ Dokument je zaplenil lovski oddelek redarstvene policije 14. avgusta 1942 ob enem z dnevnikom 4. čete (Veličkove) I. štajerskega partizanskega bataljona v taborišču pri Zabukovici pod Gozdnikom in ga je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko v nemškem prevodu objavil v drugi

položaj na svetovnih frontah, na bojiščih v Srbiji, Črni gori in Sloveniji ter ugotovilo naslednje:

»Po borbah, ki so jih imeli štajerski partizani, je videti, da so se borci zavedali svojih nalog (uničenje denunciantov v Savinjski dolini, napad na Šoštanj, boj na Klopnem vrhu, pri Ribnici na Pohorju, na Čreti, napad pri Bregu - Brežice). Tako so si pridobili simpatije in zaupanje velikega dela prebivalstva. V teh bojih, posebno še v zadnjih mesecih pa so se pokazale nevarne pomanjkljivosti, ki bi utegnile ne samo zmanjšati partizansko udarno moč, ampak bi se lahko tudi zgodilo, da pri sedanjem razvoju osvobodilnega boja ne bi več zmogli uspešno mobilizirati prebivalstva proti Hitlerju.

Glavne pomanjkljivosti, ki zavirajo partizanski polet, so:

1. Defenziva, ki po eni strani omogoča sovražniku pripravljati se za napade, nas presenečati in nam prizadevati težke izgube, po drugi strani pa hromi partizansko bojno spretnost in gibljivost, kar vse vpliva na našo moralo. Izkušnje štajerskih partizanov, izkušnja Revirske čete, posebno pa še težke izgube v januarju nam to dovolj jasno dokazujejo.

2. Daljša časovna obdobja med akcijami zmanjšujejo partizansko hrbtenost, zavirajo mobilizacijo prebivalstva na terenu, sovražniku pa olajšujejo orientacijo in zasledovanje naše žive sile, kar vse vodi zopet k težkim izgubam. Od novembra do januarja ni bilo nobenih akcij, škodljive posledice pa so se pokazale na primer pri akciji v Hrastniku, ob udarcu v Litsche⁵⁸⁶ in pod Sv. Planino.

3. Nepravilno manevriranje pri akcijah, ki so se na primer v Savinjski dolini razvijale samo na enem odseku, je pripomoglo sovražniku do lažje koncentracije njegovih sil in vodilo do odkritja partizanov. Eden od vzrokov, da na pohodu proti Brežicam nismo dosegli svojega cilja, je v krčeviti navezanosti borcev na domači teren. Po drugi strani pa je prav brežiška akcija osvobodilnemu gibanju politično zelo koristila, pa čeprav je samo za kratek čas dvignila upor proti izseljevanju med prebivalstvom od Savinje do hrvaške meje.

4. Eden glavnih vzrokov za počasen razvoj partizanskega gibanja na Štajerskem je velika neodločnost pri zatiranju denunciantov. V Savinjski dolini, kjer so partizani pobili večino denunciantov, imajo zato tudi največjo podporo med prebivalstvom, tam pa, kjer so uničili samo enega, je daleke težje napredovati.

5. Slaba vojaška disciplina in površna stražarska služba (v Čečah in pri Prašnikarju). Opuščanje patrolj in nedosledna izvedba bojnih nalog (v Hrastniku). Nasprotno pa sta bila na Čreti ravno dobro organizirana stražarska služba in patroljni sistem osnova za velik uspeh. V vsem brežiškem pohodu je prav nediscipliniranost zelo motila.

6. Nedovoljna budnost razbija partizansko zaledje. Zaradi izdajalskih elementov, vrinjenih v partizanske vrste, je propadla cela vrsta kmetov, ki so skrbeli za partizane.

Številki zaupnega glasila »Material-Zusammenstellung über die Tätigkeit slovenisch-kommunistischer Banden in der Untersteiermark«, Celje, 1. septembra 1942, in izročil v uporabo poveljstvom enot, ki so imele opraviti s partizani. Nemški prevod dokumenta ni podpisan, hrani ga arhiv IZDG. Doslej originala nimamo.

⁵⁸⁶ Zaradi slabega nemškega prevoda je beseda nerazumljiva — gre za Čeče.

7. Opuščanje vojaške vzgoje in premajhno izkoriščanje pridobljenih izkušenj. Posamezniki so se na brežiškem pohodu navzeli le negativnih stvari, pozitivnih izkušenj pa niso uporabljali v borbi.

8. Nedovoljna samoiniciativnost borcev. Tako v brežiški akciji partizani nakljub snegu in neurju niso mogli sprovesti svojih terenskih nalog.

9. Nezadovoljivo delovanje partijskih članov, politkomisarjev in komandantov.

Zaradi resnega stanja moramo glede na težke in krvave izkušnje zadnjega časa temeljito izpremeniti svojo bojno taktiko, če naj hodimo po stopinjah ostalih slovenskih in jugoslovanskih partizanskih čet. Vodstvo Komunistične partijske organizacije na Spodnjem Štajerskem poziva zato vse tovariše partizane, komandante, politkomisarje in člane Partije naj si dobro zapomnijo naslednja osnovna navodila za pravilno in uspeha polno partizansko borbo:

1. Takoj preiti iz defenzive v ofenzivo po starem partizanskem pravilu: nenadoma napasti in se ne pustiti presenetiti. Prav pozimi in ob drugih naravnih ovirah je to edina rešitev pred uničenjem. Trboveljske žrtve naj nam bodo zadnji opomin.

2. Sovražnika je treba nenehno napadati. Tako bo nastala v njegovih vrstah zmeda in demoralizacija in tako mu bomo po porazih onemogočili zbiranje.

3. Sovražnika je treba povsod in z vseh strani napadati na njegovih najbolj občutljivih mestih. Le tako mu bomo preprečili koncentracijo njegovih sil in se izmaknili usodnim udarcem.

4. Takoj preiti k hitremu in brezobzirnemu uničenju denunciantov.

5. Vzpostaviti strogo vojaško disciplino na podlagi politične zrelosti in partizanske zavesti:

a) stražo je treba organizirati povsod, vedno, v vsakem slučaju. Vsako površnost in opuščanje je kaznovati s smrtjo;

b) patrolje so oči in ušesa partizanskih skupin. Samo patrolje lahko preprečijo, da ne bomo nenadoma in nepripravljeni naleteli na sovražnika;

c) brezpogojna in pravilna izvršitev povelj in bojnih nalog ter popolna podvrženost partizanski komandi. Med akcijami in premikom diskusija o poveljih ni dopustna. Za pravilnost povelj odgovarjajo partizanski komandanti direktno višjim poveljniškim mestom.

6. Vsaka akcija naj bo za partizane šola. Po akcijah je govoriti o izkušnjah in tako preprečevati ponavljanje napak. Za vojaško vzgojo odgovarjajo predvsem četni vodje.

7. Zastran ohranitve zaledja — najstrožja konspiracija. Vsako lahko miselnost najstrožje kaznovati!

8. Samoiniciativa in partizanska iznajdljivost. Partizanske skupine in oddelki naj v vsaki situaciji najdejo sami izhod, ne da bi za vsako ceno čakali na povelje od zgoraj ali pa na pomoč ali sklep OF oziroma Partije. Predpogoj za varnost in udarnost partizanov na Štajerskem je prav v njihovi avtonomiji.

9. Največja budnost zastran demoralizacije, panike, kapitulantstva, vrtanja tujih elementov in provokatorjev! Le na ta način in z vsestransko politično vzgojo bodo naše enote notranje čvrste, bodo omogočile zdrav

razvoj partizanstva na Spodnjem Štajerskem in zagotovile izvedbo političnih ter vojaških nalog narodnoosvobodilne borbe. Za dobro delovanje skupin so odgovorni predvsem partijski funkcionarji, člani Partije, politkomisarji in komandanti in vsak posamezni partizan.

Zima ne more in ne sme vplivati na našo borbo. V boj za svobodo!

Smrt fašizmu — svobodo narodu!»

LA COMPAGNIE PARTISANE DU BASSIN MINIER EN 1941

Résumé

Zagorje, Trbovlje et Hrastnik, importantes agglomérations du bassin minier, étaient dès avant la guerre un des plus considérables foyers révolutionnaires; le Parti communiste de Slovénie y avait acquis une grande force parmi les masses ouvrières.

Le Parti communiste de Slovénie, initiateur et organisateur de la résistance antifasciste, trouva dans le bassin minier assez de forces conscientes pour prévaloir sur l'esprit capitulard et démoralisateur. Ainsi, un mois à peine après la création du Front de Libération slovène, se formait en mai 1941 dans la région de Trbovlje, Hrastnik et Zagorje un Comité de district de ce même Front, dont les membres étaient, outre les communistes membres du Comité de district du PC de Slovénie qu'encore les sociaux-chrétiens, les Sokols nationalistes, les représentants de l'aile gauche des sociaux-démocrates et de quelques autres groupes politiques de moindre importance. Sergej Kraigher, instructeur du parti communiste et organisateur du mouvement de libération nationale dans le bassin minier, opéra la liaison entre ces divers groupes constituant le Comité de district du Front de Libération.

Dans les entreprises industrielles, les Comités de »Delavska enotnost« (Unité ouvrière), sous la direction du PC de Slovénie jouèrent un rôle de premier plan.

Après l'agression allemande contre l'URSS, le 22 juin 1941, les préparatifs pour la résistance à l'occupant entrèrent dans une nouvelle phase. Ayant examiné la situation, le Comité de district du PC de Slovénie prit les décisions suivantes: tous les communistes compromis doivent définitivement passer à la clandestinité; il faut collecter les armes en un seul endroit déterminé, ce qui permettra de s'armer rapidement; il faut renforcer l'activité politique et s'occuper de trouver des vivres pour les clandestins. On fixa également les endroits où se réuniraient les clandestins. Le Comité militaire pour le bassin minier, déjà organisé et à la tête duquel se trouvait Lojze Hohokraut, reçut des instructions plus concrètes pour le soulèvement armé.

De jour en jour, le groupe des premiers clandestins — partisans voyait s'augmenter le nombre de ses membres venus surtout de Trbovlje. Tandis que le groupe de Zagorje se tenait dans les bois entourant l'agglomération, celui de Trbovlje resta aux environs de cette même ville jusqu'au 12 juillet. Alors, devant la poursuite des patrouilles de la gendarmerie allemande, il se retira vers St. Lenart derrière la Sv. Planina (aujourd'hui »Partizanski vrh« — Sommet des partisans). En même temps, l'atelier technique du Comité de district du PC de Slovénie fournissait à toute la région du matériel de propagande. A Hrastnik, l'arrestation de nombreux communistes ralentit quelque peu le développement du mouvement de libération.

Ainsi se trouvèrent formés les premiers groupes de partisans. Les actes de sabotage des partisans du bassin minier débutèrent par la destruction de tous

les poteaux indicateurs sur toutes les routes du district, coïncidant avec une grande action de propagande par inscriptions que le Comité de district du PC de Slovénie avait organisée dans les corons, juste le 14 juillet 1941, anniversaire commémoratif de la Révolution française.

La compagnie partisane de Trbovlje compta à son actif des exploits de plus grande importance lorsque le 26 juillet elle s'empara de tous les explosifs qui se trouvaient dans les dépôts de la mine et que, la nuit suivante, elle fit sauter la voie ferrée près de l'usine électrique de Trbovlje. Comme convenu, le groupe de diversion de Zagorje faisait également sauter la voie ferrée près de la gare de Zagorje et les partisans attaquaient à la grenade un train de marchandises entre Zidani most et Hrastnik.

Le premier août, la compagnie de Trbovlje et le groupe partisan de Zagorje s'unirent pour former la compagnie partisane du bassin minier.

Le 3 août, les Jeunesses communistes de Zagorje firent sauter les installations du triage de la mine. Dans la nuit du 8 au 9 août, la compagnie attaqua à Zagorje le poste de gendarmerie et celui de la garde de la mine. Devant la résistance acharnée des Allemands, les partisans se replièrent en bon ordre et sans pertes après une demi-heure de combat. Pendant cette attaque, ils avaient également fait sauter la route entre Zagorje et Trbovlje. Cette attaque était la première action organisée tentée par les partisans dans quelque localité d'importance où les Allemands tenaient garnison. Elle eut un grand effet moral. En représailles, les Allemands fusillèrent, le jour même, deux civils à Zagorje; la plupart de ceux qu'on arrêta moururent dès le premier hiver au camp de Mauthausen.

Après l'attaque de Zagorje, la compagnie du bassin minier atteignit son maximum numérique — plus de 70 hommes. Elle eut trois rencontres avec la force armée allemande (12, 15 et 21 août) et subit de grosses pertes.

Il ne restait plus qu'une dizaine de combattants dans le bassin minier, — les autres se dispersaient — mais une nouvelle compagnie allait se former qui, soutenue par la compagnie partisane de la Savinja, attaqua dans la nuit du 24 au 25 août le poste de garde des installations minières à Zabukovica près Celje et, de son campement dominant la vallée de la Savinja, poursuivit jusqu'au mois d'octobre 1941 des actes de sabotage et diversion de plus ou moins d'importance dans le bassin minier, s'occupa sur les lieux d'activités politiques et du recrutement ininterrompu de nouveaux combattants.

Au début d'octobre, les compagnies du bassin minier, du Pohorje et de la Savinja s'unirent pour former le bataillon partisan de Styrie; avec 56 combattants, ce dernier attaqua dans la nuit du 7 au 8 octobre la ville de Šoštanj, faisant un énorme butin et se retira sans pertes et en bon ordre.

Sous le commandement de Franc Rozman-Stane, ancien combattant de la guerre civile d'Espagne, le bataillon partisan de Styrie s'aguerrissait à la tactique et à la discipline militaires. Il effectua de nombreux coups de main. Le 26 octobre, les Allemands découvraient le bataillon de Styrie dans son cantonnement près de Creta et l'attaquaient avec des forces bien supérieures en nombre. Pour la première fois, les partisans slovènes firent face à une attaque frontale de l'ennemi; de leurs positions, dans une neige épaisse, ils repoussèrent avec trois mitrailleuses plusieurs assauts de l'ennemi au cours de l'après-midi; la nuit venue ils réussirent à sortir sans pertes de l'étau de l'ennemi.

Le 20 octobre, une déclaration de l'administration civile allemande annonça le transfert en Allemagne de la population slovène de la région de la Sava et du bassin de la Sotla; le CC du PC de Slovénie et le Commandement suprême des troupes partisans envoyèrent dans la région menacée plusieurs unités parmi lesquelles le bataillon partisan de Styrie. Partant de Grize le 28 octobre, le bataillon, en quatre marches de nuit, atteignit Slivnice à l'Est de Celje et il y fut attaqué par d'importantes forces allemandes. Après un combat acharné le bataillon se

replia vers le Sud dans la région du Bohor où son état-major décida le retour dans la vallée de la Savinja; cette décision était motivée par l'épuisement des combattants, la neige, l'incessante poursuite allemande et par le fait que le bataillon n'avait pu établir de liaison avec la compagnie partisane de Brežice pas plus qu'avec l'organisation locale du Front de Libération, qui venait justement d'être détruite par l'ennemi. Malgré de continuelles escarmouches avec les Allemands, le bataillon revint à son point de départ, à Griže, le 7 novembre. Les compagnies s'y reposèrent de dix jours de marche, de combats et du manque de vivres avant d'aller prendre leurs quartiers d'hiver en divers endroits.

La compagnie du bassin minier s'en alla passer l'hiver dans sa région d'origine, tout en continuant ses coups de main. Dans la nuit du 25 au 26 décembre, un groupe de combattants du bassin minier attaqua et détruisit les installations minières à Hrastnik où une quinzaine de volontaires vinrent renforcer ses rangs. Un autre groupe tenta de délivrer des prisonniers anglais qui se trouvaient au camp de Tremerje près Laško, mais la tentative échoua. Durant l'hiver les sapeurs de la compagnie du bassin minier firent à trois reprises sauter la voie ferrée Breg—Zidani most—Hrastnik et Laško—Celje.

Le 5 janvier 1942, les Allemands entourèrent un groupe de 10 combattants près de Sv. Katarina au-dessus de Trbovlje; trois d'entre eux réussirent à se sauver; les autres, réfugiés dans une grange, se trouvèrent encerclés; ils se battirent héroïquement jusqu'à leur dernière cartouche et, le soir, lorsque les Allemands incendièrent leur refuge, ils mirent volontairement fin à leurs jours au chant de l'Internationale.

Un autre groupe de 4 combattants fut également entouré par l'ennemi le 9 janvier 1942. Un seul des combattants réussit à s'échapper, tous les autres trouvèrent la mort dans un combat acharné. Parmi les morts il y avait aussi le commissaire politique de la compagnie, Nande Šušter, mineur et communiste d'avant-guerre qui portait, gravée sur la crosse de son fusil, cette citation de M. Gorki: »Aucune puissance, sauf sa propre force n'est capable de libérer le peuple«.

En 1941, une centaine de combattants, pour la plupart des mineurs et des communistes avaient constitué la compagnie du bassin minier. Un tiers environ tomba au cours de la première année de guerre et une cinquantaine d'autres jusqu'à la fin des hostilités. Sept des combattants de la première heure de la compagnie du bassin minier ont été décorés de la plus haute distinction yougoslave — l'Ordre du Héros National.

bassin minier pour l'année 1942.

Dans un autre article l'auteur continuera l'historique de la compagnie du bassin minier pour l'année 1942.